๒๙๔๐๓๔๑

นิบาตชาดก

เล่ม ๑๒

เตรสนิบาต

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าจอมมารดา ชุ่ม รัชกาลที่ ๔

ท. จ. ว. รัตน ม. ป. ร. ๒, ว. ป. ร. ๓,

เมื่อปีขาล พ. ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ถนนบำรุงเมือง ในพระนคร

ทะเบียน

294-341

เปนสมบัติ ของห้องสมุด
วัดสุทธิวิเวการาม จังหวัดนครราชสีมา
๑/๕/๗๑

545

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

29 ส.ค. 25

นิบาตชาดก

เล่ม ๑๒

เตรสนิบาต

พิมพ์ในงารพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าจอมมารดา ชุ่ม รัชกาลที่ ๔

ท. จ. ว. รัตน ม. ป. ร. ๒, ว. ป. ร. ๓,

ฌ ๔

เมื่อปีชาด พ. ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ถนนบำรุงเมือง ในพระนคร

เลขห้อง หนังสือทานาก

เลขหมู่ 294.3184
ส512ห
ค.12

เลขทะเบียน ช.3A ป.18348

คำอุทิศ

หนังสือนิบาตชาดกเตรสนิบาตเล่ม ๑๒ นี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงสร้างโดยนิยมในพระราชดำริห์

แห่งสมเด็จพระปิยมหาราชาธิราช

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงอุทิศส่วนกุศลสนองคุณ

เจ้าจอมมารดา ชุ่ม รัชกาลที่ ๔

ในงารพระราชทานเพลิงศพ

เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๙

สารบาญ

เรื่องที่ ๑ ถึงเรื่องที่ ๗

พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บูรณนนท์) เปรียญ ๖ ประโยค

วัดราชบุรณ เรียง

(๔๗๔) อัมพชาดกที่ ๑

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนคนจัณฑาล สอนมนต์อันทำให้มะม่วงมีผลอันใช่ฤดูแก่มานพ ภายหลังมานพนั้นกล่าวลบหลู่ แล้วก็เสื่อมจากมนต์จนพินาศใหญ่ หน้า ๑

(๔๗๕) ผันทนชาดกที่ ๒

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนรุกขเทวดาอยู่ในป่า ได้รู้เหตุแห่งเทวดาบนต้นตะคร้อและหมี่ อันทำเวรแก่กันและกันแล้วต้นตะคร้อและหมี่ก็ฉิบหายไปด้วยกัน หน้า ๑๗

(๔๗๖) ชวนหังสชาดกที่ ๓

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนหงส์มีกำลังรวดเร็ว บินแข่งพระอาทิตย์ได้ ภายหลังแสดงความเร็วให้พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตร แล้วแสดงธรรมให้พระเจ้าพาราณสีสลดพระหฤทัย หน้า ๒๕

(๔๗๗) จุลลนารทกัสสปชาดกที่ ๔

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปน พราหมณ์มหาศาล ครั้น

ภรรยาตายออกบวชเปนฤษีกับบุตรชาย ถูกนางกุมาริกา
ลอบทำลายศีลดาบสกุมาร ภายหลังสอนบุตรให้เจริญกสิณ
ภาวนา ได้ไปเกิดในเทวโลกทั้งบิดาและบุตร หน้า ๔๒

(๔๗๘) ทูตชาดกที่ ๕

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนมานพ ไปขอเรียนศิลปศาสตร์
ในเมืองตักกสิลาก่อน ภายหลังจึงเที่ยวหาทรัพย์สำหรับบูชา
อาจารย์ ได้แล้วนำไปให้อาจารย์ หน้า ๕๓

(๔๗๙) กาลิงคชาดกที่ ๖

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนปุโรหิต กราบทูลให้พระเจ้า
กาลิงคราชบำเพ็ญจักรวรรติวัตร ภายหลังพระเจ้ากาลิงค
ได้เปนบรมจักรและทรงทำโพธิบูชา หน้า ๖๑

(๔๘๐) อกิตติชาดกที่ ๗

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนอกิตติบัณฑิต ออกบวชเปน
ดาบสมีความมักน้อย จนร้อนถึงพระอินทร์ ต้องลงมา
ปราศัยแล้วให้พรต่าง ๆ หน้า ๘๑

เรื่องที่ ๘

หลวงศรีวรโวหาร (ศรี ภุมมกสิกร) เปรียญ ๔ ประโยค
วัดราชบุรณ เรียง

(๔๘๑) ตักการิยชาดกที่ ๘

พระโพธิสัตว เสวย พระ ชาติ เปน ตักการิย มานพ เปนศิษย์

ปุโรหิต ช่วยชีวิตปุโรหิตซึ่งจะต้องถูกฆ่าแทนพราหมณ์ชาย
ชู้ ทีฆนิคิดแกล้งฆ่าเขาก่อน หน้า ๙๖

เรื่องที่ ๙ เรื่องที่ ๑๐

หลวงธำรงเจดียรัฐ (เทศ วิริยรัต) เปรียญ ๔ ประโยค
วัดจักรวรรดิ เรียง

(๔๘๒) รุรุชาดกที่ ๙

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนรุรุมฤคราช ช่วยเศรษฐีบุตร
ซึ่งตกน้ำลอยมาในคงคา ให้รอดพ้นจากความตาย ภาย
หลังเศรษฐีบุตรนั้น รับอาศาพาพระเจ้าพาราณสีมาจะให้จับ
ฆ่ามฤคราช หน้า ๑๒๓

(๔๘๓) สรภชาดกที่ ๑๐

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนเนื้อทรายทอง ได้ช่วยพระ
เจ้าพาราณสีซึ่งทรงแผลงศรแล้วพลัดตกลงในหลุมดิน ให้
ขึ้นจากหลุมดินได้ หน้า ๑๔๐

นิบาตชาดก

เตรสนิบาต

เรื่องที่ ๑ ถึงเรื่องที่ ๗

พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บูรณนนท์) เปรียญ ๖ ประโยค

วัดราชบุรณเรียง

๑ อัมพชาดก

อาหาสิ เม อมฺพผลานิ ปุพฺเพติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต เทวทตฺตำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับณพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภพระเทวทัตให้เปนเหตุเบื้องต้น จึงทรงแสดงผลคือชาดกนี้ มีพระคาถาเริ่มต้นว่า อาหาสิ เม อมฺพผลานิ ปุพฺเพ ดังนี้เปนอาทิ

หิ ดังจะกล่าวโดยพิสดาร พระเทวทัตนั้นคิดว่า เราจักเปนพระพุทธเจ้า จึงกล่าวคืนอาจารย์ว่า พระสมณโคดมมิได้เปนอาจารย์และอุปัชฌายของเรา ครั้นกล่าวคืนอาจารย์ดังนี้แล้ว ก็เปนผู้เสื่อมจากฌานสมาบัติ จึงทำลายสงฆ์พุทธบริษัท ให้แตกจากกันออกไปเปนสองภาค

ภายหลังกลับมายังเมืองสาวัตถี ถูกธรณีที่ภายนอกพระเชตวันสูบลงไปในนรกชื่อว่าอวีจิ

ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตกล่าวคืนอาจารย์แล้ว ก็ถึงซึ่งความพินาศใหญ่ ถูกธรณีสูบลงไปในนรกชื่อว่าอวีจิ

ขณะนั้น สมเด็จพระมหามุนีผู้เปนบรมศาสดาเสด็จมายังโรงธรรมสภา จึงตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งปวงนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไรครั้นภิกษุทั้งหลายกราบทูล โดยนัยที่ได้สนทนากันนั้นให้ทรงทราบ จึงมีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเทวทัตได้กล่าวคืนอาจารย์แล้วและถึงซึ่งความพินาศใหญ่ในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ถึงในกาลปางก่อน เธอก็ได้กล่าวคืนอาจารย์ แล้วและถึงซึ่งความพินาศใหญ่เหมือนกัน มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ

ในกาลเปนอดีตล่วงแล้ว เมื่อพระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอยู่ณเมืองพาราณสี ในกาลนั้น ตระกูลปุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าพรหมทัต เกิดความฉิบหายเพราะอหิวาตกโรค บุตรคนหนึ่งของปุโรหิตนั้น พังฝาเรือนหนีไปยังเมืองตักกสิลา แล้วเรียนไตรเพทและศิลปทั้งหลาย ในสำนักอาจารย์ผู้เปนทิสาปาโมกข์ในเมืองนั้น ครั้นเรียนสำเร็จแล้ว จึงกราบลาอาจารย์ออกจากเมืองตักกสิลา

แล้วคิดว่า เราอยากจักรู้กิจการที่เขาประพฤติกันในชนบท คิดดังนี้แล้ว ก็เดินเที่ยวมาถึงบัจจันตนครแห่งหนึ่ง ที่บัจจันตนครนั้น มีบ้านหมู่ใหญ่เป็นที่อยู่ของคนจัณฑาลอาศัยบัจจันตนครนั้นมีอยู่ตำบลหนึ่ง

ฝ่ายพระโพธิสัตว์จุติลงมาบังเกิดในตระกูลคนจัณฑาล แต่เป็นบัณฑิตมีปรีชาญาณเฉลียวฉลาดรอบรู้มนต์ อันทำต้นไม้ให้มีผลในอันใช่ฤดูกาล อยู่อาศัยในบ้านนั้น

พระโพธิสัตว์นั้น ลุกขึ้นแต่เช้าแล้วก็ถือเอาหาบออกจากบ้าน เข้าไปใกล้ต้นมะม่วงต้นหนึ่งซึ่งมีอยู่ในป่า ยืนอยู่ในที่สุดต้นมะม่วงประมาณ ๗ ก้าว แล้วก็ร่ายมนต์ชัดต้นมะม่วงนั้น ด้วยน้ำประมาณของมือหนึ่ง ขณะนั้น ใบแก่ทั้งหลายก็หล่นลงจากต้น ใบอ่อนทั้งหลายก็แตกขึ้น ดอกทั้งหลายก็ผลิบานร่วงลง ผลมะม่วงทั้งหลายก็เผล็ดออก โดยครู่หนึ่งก็ห่ามสุกมีโอชอันหวาน ปานประหนึ่งว่ามะม่วงทิพย์ แล้วก็หล่นลงจากต้น พระโพธิสัตว์ก็เลือกเก็บผลมะม่วงทั้งหลายเหล่านั้นเคี้ยวกินตามปรารถนาแล้ว ก็เก็บผลมะม่วงทั้งหลายอันเหลือใส่ลงในหาบให้เต็ม แล้วก็หาบมาสู่เรือนเป็นที่อยู่ของตน จึงขายผลมะม่วงเหล่านั้นเลี้ยงบุตรและภรรยา ประพฤติอย่างนี้เสมอมาเป็นนิจกาล

ฝ่ายพราหมณ์มานพที่มาแต่เมืองตักกสิลานั้น ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์นำเอาผลมะม่วงสุกทั้งหลาย มาขายในกาลอันไม่ใช่ฤดู จึงคิดว่า ผลมะม่วงทั้งหลายเหล่านี้ คงจะบังเกิดขึ้นด้วยกำลังมนต์เป็นมั่นคง เราจักได้มนต์อันหาค่ามิได้ ก็เพราะอาศัยบุรุษนี้ คิดดังนี้แล้ว จึงพิจารณา

สอดแนมดูเวลาที่พระโพธิสัตวไปนำผลมะม่วงมา ก็ได้รู้เหตุการณ์โดยประจักษ์ชัด ครั้นเวลาพระโพธิสัตวยังไม่กลับจากป่า จึงไปยังเรือนของพระโพธิสัตว ทำอาการเหมือนไม่รู้ว่าพระโพธิสัตวไปข้างไหน แล้วถามภรรยาของพระโพธิสัตวว่า ท่านอาจารย์อยู่หรือไม่ ครั้นภรรยาของพระโพธิสัตวบอกว่าท่านไปป่า จึงยืนคอยท่าอยู่ในที่นั้น ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์เดิรมา จึงไปทำการต้อนรับ แล้วรับหาบจากบ่านำมาตั้งไว้บนเรือน

พระโพธิสัตวแลดูมานพนั้น แล้วกระซิบบอกภรรยาว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ มานพผู้นี้มาเพื่อจะต้องการมนต์ของเรา แต่ทว่า มนต์จักตั้งอยู่ในเงื้อมมือของมานพนี้ไม่ได้ เพราะว่ามานพผู้นี้เปนอสัปปุรุษ

ฝ่ายมานพนั้นคิดว่า เราต้องเปนผู้กระทำอุปการแก่อาจารย์จึงจักได้มนต์สมดังปราถนา แต่นั้นมา ก็ทำกิจการทั้งปวงในเรือนของพระโพธิสัตว คือไปหาฟืนมา และตำข้าวเปลือก และหุงภัตตาหาร และให้น้ำล้างหน้า และตักน้ำล้างเท้า

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตวบอกว่า ดูกรมานพ ท่านจงหาเขียงมาหนุนเท้าเตียงให้เราหน่อย มานพนั้นหาสิ่งอื่นไม่ได้ จึงนั่งลงเอาเท้าเตียงขึ้นวางบนขาของตน ทนอยู่ตลอดคืนยังรุ่ง ครั้นกาลต่อมา ภรรยาของพระโพธิสัตวคลอดบุตร มานพนั้นก็กระทำบริกรรมทุกสิ่งทุกอย่าง ในขณะเมื่อจะคลอดและขณะเมื่อคลอดแล้ว

วันหนึ่ง ภรรยาของพระโพธิสัตวจึงพูดว่า ข้าแต่สามี มานพผู้นี้เปนผู้บริบูรณ์ด้วยชาติตระกูล มากระทำความขวนขวายในกิจการต่าง ๆ ให้แก่เรา ก็เพื่อประโยชน์จะต้องการมนต์ของท่าน การที่มนต์จะตั้งอยู่เงื่อมมือของเขาได้หรือมิได้นั้น ก็แล้วแต่กาลจะเปนไป ขอท่านจงให้มนต์แก่มานพนี้เถิด

พระโพธิสัตวรับคำภรรยาแล้ว ก็ให้มนต์แก่มานพนั้น แล้วจึงบอกว่า ดูกรมานพ มนต์นี้หาค่ามิได้ ลาภสักการอันยิ่งใหญ่จักบังเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะอาศัยมนต์นี้ แต่ทว่า เมื่อพระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชาถามว่า ใครเปนอาจารย์ของท่าน ท่านจงบอกเขาตามจริงอย่าปิดบังเราไว้ ถ้าหากว่า ท่านมีความละอายว่า อาจารย์ของเราเปนคนจัณฑาล จักไม่บอกเขาตามจริงว่า มนต์นี้ได้เรียนมาแต่สำนักคนจัณฑาล เมื่อมีความละอายอย่างนี้แล้ว จักบอกเขาว่า พราหมณมหาศาลเปนอาจารย์ของตนไซ้ มนต์ของท่านก็จักเสื่อมไป ผลของมนต์นั้นจักไม่บังเกิดแก่ท่าน ท่านระวังให้จงดี

มานพจึงพูดว่า ข้าแต่อาจารย์ ข้าพเจ้าจักปกปิดซ่อนไว้ด้วยเหตุอะไร เมื่อใครเขาถามว่าใครเปนอาจารย์ ข้าพเจ้าก็จักบอกว่า ท่านนั่นแหละเปนอาจารย์ของข้าพเจ้า พูดดังนี้แล้วก็กราบลาอาจารย์ ออกจากบ้านจัณฑาลคาม ทดลองมนต์มาตามทางแล้ว ก็ไปถึงเมืองพาราณสีโดยลำดับ จึงทำต้นมะม่วงให้มีผลในอันใช่กาลด้วยมนต์นั้น แล้วขายผลมะม่วงทั้งหลายได้ทรัพย์เปนอันมาก

อยู่มาวันหนึ่ง นายอุยานบาลซื้อผลมะม่วงจากมานพนั้น แล้วเอาไปถวายพระเจ้าพาราณสี ๆ เสวยผลมะม่วงนั้นแล้ว จึงตรัสถามนายอุยานบาลว่า ผลมะม่วงนี้ท่านได้มาแต่ไหน มีรสอันหวานอร่อยยิ่งนัก

นายอุยานบาลจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช มีมานพผู้หนึ่งนำเอาผลมะม่วงในอันใช่ฤดูกาลมาขาย ข้าพระองค์ซื้อมาแต่มานพนั้น พระพุทธเจ้าข้า จึงมีพระราชดำรัสว่า จำเดิมแต่นี้ไป ท่านจงบอกมานพนั้น ให้นำเอาผลมะม่วงมาขายในที่นี้ นายอุยานบาลจึงไปบอกมานพนั้นว่า มีรับสั่งให้ท่านนำเอาผลมะม่วงไปขายในพระราชวังทุกวัน ๆ

จำเดิมแต่นั้นมา มานพก็นำเอาผลมะม่วงทั้งหลาย เข้าไปขายในราชตระกูลเป็นนิจกาล ครั้นพระเจ้าพาราณสีตรัสว่า ท่านจงเข้ารับราชการบำรุงเราเถิด มานพนั้นก็เข้ารับราชการบำรุงพระเจ้าพาราณสี ได้ทรัพย์ทั้งหลายเป็นอันมาก แล้วก็เป็นผู้คุ้นเคยทรงโปรดปรานยิ่งโดยลำดับ ๆ

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีตรัสถามมานพนั้นว่า ดูกรมานพ ท่านนำเอาผลมะม่วงทั้งหลายในอันใช่ฤดูกาล อันบริบูรณ์พร้อมด้วยสีและกลิ่นและรสอันหวานเห็นปานดังนี้ มาแต่ที่ไหนทุกวัน ๆ จะเป็นพระยานาคหรือสุบรรณ หรือเทวดาองค์ใด หรือใครนำมาให้ท่าน หรือว่าท่านได้ด้วยกำลังแห่งมนต์

มานพนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวดา ใครผู้ใดมิได้นำมาให้แก่ข้า

พระองค์ มนต์อันหาค่ามิได้ ของข้าพระองค์มีอยู่ การที่ได้ผลมะม่วง เช่นนี้ เป็นกำลังของมนต์นั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ดูกรมานพ ถ้ากระนั้น เราปรารถนาจะเห็นกำลังมนต์ของท่านสักวันหนึ่ง มานพนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวดา ข้าพระองค์จักแสดงกำลังมนต์ ให้พระองค์ทรงทอดพระเนตร์

ครั้นเวลารุ่งขึ้นเช้า พระเจ้าพาราณสีจึงเสด็จไปยังพระราชอุทยาน พร้อมด้วยมานพนั้น ครั้นถึงพระราชอุทยานจึงตรัสว่า ดูกรมานพ ท่านจงแสดงกำลังมนต์ให้เราเห็นประจักษ์

มานพรับพระราชบัญชาว่าสาธุแล้ว ก็เข้าไปใกล้ต้นมะม่วง ยืนอยู่ในที่ประมาณ ๗ ก้าว แล้วจึงร่ายมนต์ซัดต้นมะม่วง ด้วยน้ำประมาณซองมือหนึ่ง ขณะนั้น ต้นมะม่วงก็ผลัดใบ ผลิดอกออกผล โดยนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น แล้วยังฝนคือผลมะม่วงให้หล่นลง ประดุจดังว่ามหาเมฆอันยังฝนให้ตกลงฉะนั้น มหาชนทั้งหลายเห็นดังนั้น ก็ร้องซ้องสาธุการเสียงโกหาหล แล้วเอาแผ่นผ้าของตนขึ้นทำเป็นธงโบกอยู่ไปมา

พระเจ้าพาราณสีทรงเสวยผลมะม่วงทั้งหลายแล้ว จึงพระราชทานทรัพย์แก่มานพนั้นเป็นอันมาก แล้วตรัสถามว่า ดูกรมานพ มนต์อันอัศจรรย์เห็นปานดังนี้ ท่านเรียนมาแต่สำนักใคร

มานพนั้นได้ฟังรับสั่งถาม จึงคิดในใจว่า ถ้าหากว่าเราจักทูลว่าเราเรียนมาแต่สำนักคนจัณฑาลไซ้ ความละอายก็จักมีแก่เรา อนึ่งชนทั้งหลายก็จักดูหมิ่นเราด้วย อนึ่งมนต์นี้เล่า เราก็ได้เรียนไว้

คล่องแคล่วชำนาญแล้ว คงจักไม่ฉิบหายเสื่อมไปในกาลนี้ได้ เราจักอ้างเอาทิสาปาโมกข์เปนอาจารย์เถิด คิดดังนี้แล้ว เมื่อจะทูลพระราชา จึงกล่าวคืนอาจารย์ว่า ข้าแต่สมมติเทวดา มนต์นี้ข้าพระองค์ได้เรียนมาแต่สำนักอาจารย์ผู้เปนทิสาปาโมกข์ พระพุทธเจ้าข้า เมื่อมานพกล่าวคืนอาจารย์ดังนี้แล้ว มนต์อันหาค่ามิได้ ก็อันตรธานเสื่อมสูญไปจากมานพในขณะนั้น

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังมานพกราบทูลดังนั้น ก็ทรงพระปริดาโสมนัส จึงพามานพนั้นกลับเข้าสู่พระนคร ครั้นอยู่มาวันหนึ่งอีก จึงตรัสแก่มานพนั้นว่า เราจะบริโภคผลมะม่วงทั้งหลาย ตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จไปยังพระราชอุทยาน ทรงประทับเหนือมงคลศิลาแล้ว จึงมีรับสั่งว่า ดูกรมานพ ท่านจงนำผลมะม่วงมาให้เราบริโภค

มานพนั้นทูลว่าสาธุแล้ว ก็เข้าไปใกล้ต้นมะม่วง ยืนอยู่ในที่ประมาณ ๗ ก้าวแล้ว จึงคิดว่าเราจักร่ายมนต์ ครั้นนึกมนต์ไม่ได้ ก็รู้ว่ามนต์นั้นอันตรธานเสื่อมหาย ก็มีความละอายยืนนิ่งอยู่ในที่นั้น

พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นมานพยืนนิ่งอยู่ จึงทรงพระดำริห์ว่า แต่ก่อนมานพผู้นี้ได้นำเอาผลมะม่วงทั้งหลายมาให้เราในท่ามกลางปริษัททำฝนคือผลมะม่วงให้ตกลง ประดุจดังว่าฝนตกเห็บ อันยังฝนให้ตกฉันนั้นบัดนี้มายืนแข็งซืออยู่ประหนึ่งว่าท่อนไม้ นี่เหตุอะไรหนอ ทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสถามมานพนั้น จึงกล่าวพระคาถาหนึ่งว่า

อาหาสิ เม อมฺพผลานิ ปุพฺเพ
อนูนิ ถูลานิ จ พฺรหฺมจาริ
เตเหว มนฺเตห นิทาน ตุยฺห
ทุมปฺผลานิ ปาตุภวนฺติ พฺรเหฺม

ความว่า ดูกรมานพผู้ประพฤติพรหมเวท แต่ก่อน ท่านได้นำเอาผลมะม่วงทั้งหลาย ทั้งเล็กทั้งใหญ่มาให้เราบริโภค ดูกรพราหมณ์บัดนี้ ผลมะม่วงทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดปรากฏชัดแก่ท่าน ด้วยมนต์ทั้งหลายนั้นเทียวหรือ

มานพได้ฟังรับสั่งถามจึงคิดว่า ถ้าเราจักทูลว่า ในวันนี้เราถือเอาผลมะม่วงไม่ได้ใช้สอย พระราชาก็จะทรงพระพิโรธเรา อย่ากระนั้นเลย เราจักทูลพระราชาให้ทรงพิศวง ด้วยคำมุสาวาทเถิด คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

นกฺขตฺตโยคำ ปฏิมานยามิ
ขณำ มุหุตฺตญฺจ มนฺเตน ปสฺสำ
นกฺขตฺตโยคญฺจ ขณญฺจ ลทฺธา
อทฺธา หริสฺสำ อมฺพผลำ พหุำ

ความว่า ข้าพระองค์พิจารณากำหนดนับฤกษ์ยาม อันหระกอบในนักษัตรด้วยมนต์ ถ้าข้าพระองค์ได้ฤกษ์ยามประกอบในนักษัตรแล้ว จักนำผลมะม่วงเป็นอันมาก มาถวายพระองค์โดยแท้

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังดังนั้น จึงทรงพระดำริห์ว่า มานพผู้นี้ ย่อมไม่กล่าวซึ่งฤกษ์ยามอันประกอบในนักษัตร์ ในกาลอื่น ๆ ที่มานพมากล่าวดังนี้ เพราะเหตุอะไรหนอ ทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสถามจึงกล่าวคาถาทั้งสองว่า

นกฺขตฺตโยคํ น ปุเร อภาณิ
ขณํ มุหุตฺตํ น ปุเร อสํสิ
อถาหริ อมฺพผลํ มุหุตฺตํ
วณฺเณน คนฺเธน รเสนุเปตํ ฯ
มนฺตาภิชปฺเปน ปุเรปิ ตุยฺหํ
ทุมปฺผลา ปาตุภวนฺติ พฺรหฺเม
สจฺจาชฺช น วาเทสิ ชปฺปมฺปิ มนฺตํ
อยํ โส โก นาม ตวชฺชธมฺโม ฯ

ความว่า ในกาลก่อน ท่านไม่พูดถึงเหตุอันประกอบในนักษัตร์ แลมิได้เปรียบเทียบฤกษ์ยามในกาลก่อน ท่านก็นำเอาผลมะม่วงอันถึงพร้อมด้วยวรรณแลกลิ่นแลรส มาให้เราในครู่หนึ่งนั้น ดูกรพราหมณ์ ผลมะม่วงทั้งหลายได้เปนชัดแล้วแก่ท่านในกาลก่อน เพราะอันร่ายมนต์ ในวันนี้ท่านมิได้กล่าวถึงการร่ายมนต์เลย สภาพธรรมดาของท่านนั้น ในวันนี้เปนอย่างไร

มานพได้ฟังรับสั่งถาม จึงคิดว่า เราไม่อาจลวงพระราชาด้วยคำ

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

มุสาวาทได้ ถ้าเราทูลความตามจริง พระองค์คงจะไม่ลงพระอาญา เรา
จักทูลโดยความเปนจริงดีกว่า คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาทั้งหลายสองว่า

จณฺฑาลปุตฺโต มม สมฺปทาสิ
ธมฺเมน มนฺเต ปกติจญฺ สํสิ
มาจสฺสุ เม ปุจฺฉิโต นามโคตฺตํ
คุยฺหิตฺโถ มา ตํ วิชเหยฺยุ มนฺตา ฯ
โสหํ ชนินฺเทน ชนมฺปิ ปุฏฺโจ
มกฺขาภิภูโต อลิกํ อภาณึ
มนฺตา อิเม พฺราหฺมณสฺสาติ มิจฺฉา
ปหีนมนฺโต กปโณ รุทามิ ฯ

ความว่า บุตรของคนจัณฑาล ได้บอกมนต์ทั้งหลายให้แก่ข้า
พระองค์โดยธรรมดา ใช่แต่เท่านั้น ยังสั่งความปรกติของมนต์แก่
ข้าพระองค์อีกว่า ถ้ามีผู้ถามถึงนามแลโคตรเรา ท่านอย่าซ่อนชื่อ
นามแลโคตรของเรา เมื่อท่านไม่ซ่อนแล้ว มนต์ทั้งหลายก็จักไม่ละ
ท่าน จักไม่เสื่อมจากท่าน ส่วนข้าพระองค์นั้น อันพระองค์ผู้เปนใหญ่
ในชน ตรัสถามถึงคนผู้เปนอาจารย์แล้ว ข้าพระองค์ลบหลู่ปกปิด
อาจารย์ ได้กล่าวคำไม่จริงว่า มนต์ทั้งหลายนี้ ได้เรียนในสำนักของ
พราหมณ์ ผู้เปนทิสาปาโมกข์ โดยความผิดอันนี้ ข้าพระองค์จึง
เปนผู้มีมนต์อันเสื่อม เปนกำพร้าร้องไห้อยู่ในกาลนี้

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธว่า มานพผู้นี้เป็นผู้มีธรรมอันลามก มิได้เหลียวแลดูรัตนะเห็นปานดังนี้ เมื่อได้รัตนะอันอุดมอันหาค่ามิได้เห็นปานดังนี้แล้ว ยังรักษาไว้ไม่ได้ จะเกิดมาทำอะไร ทรงพระพิโรธดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสติเตียนมานพนั้น จึงกล่าวพระคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า

เอรณฺฑา ปุจิมนฺทา วา อถ วา ปาลิภทฺธกา
มธุ์ มธุตฺถิโก วินฺเท โส หิ ตสฺส ทุมุตฺตโม ฯ
ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลปุกฺกุสา
ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย โส หิ ตสฺส นรุตฺตโม ฯ
อิมสฺส ทณฺฑญฺจ วธญฺจ ทตฺวา
คเล คเหตฺวา พลยาถ ชมฺมํ
โย อุตฺตมตฺถํ กสิเรน ลทฺธํ
มานาติมาเนน วินาสยิตฺถ ฯ

ความว่า บุรุษผู้ต้องการน้ำผึ้ง พึงได้น้ำผึ้งจากต้นไม้ใดจะเป็นต้นละหุ่ง หรือต้นสะเดา หรือจะเป็นต้นแคฝอยก็ตาม ต้นไม้นั้นก็เป็นต้นไม้อันใหญ่สูงสุดของบุรุษนั้น บุรุษพึงรู้ธรรมจากบุคคลใดจะเป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือพ่อค้า หรือพ่อครัว หรือจะเป็นคนจัณฑาลคนเทอยากเย่อก็ตาม บุคคลผู้นั้น ก็เป็นนรอันสูงสุดของบุรุษนั้น ท่านทั้งหลายจงเฆี่ยนตีมานพผู้นี้ แล้วจับมานพผู้ลามกนี้ใส่คอออกไป

มานพใด ได้มนต์อันอุดมสูงสุดโดยผิดเคือง ท่านทั้งหลายจงยังมานพนั้นให้พินาศ เพราะมานะและมานะอันยิ่ง

ราชบุรุษทั้งหลายก็กระทำตามพระราชดำรัส แล้วจึงคุกคามว่า เจ้าจงไปสู่สำนักอาจารย์ของเจ้า แล้วจงปฏิบัติให้อาจารย์ยินดีรักใคร่ ถ้าได้มนต์เห็นปานดังนี้อีก จึงกลับมาในเมืองนี้ ถ้าไม่ได้มนต์เห็นปานดังนี้ไซร้ เจ้าอย่าพึงแลดูทิศนี้อีกเลย ว่าดังนี้แล้ว ก็ขับไล่มานพนั้นไป

มานพนั้นก็เป็นผู้อนาถาหาที่พึ่งมิได้ จึงคิดว่า ที่พึ่งอันอื่นของเรานอกจากอาจารย์แล้วมิได้มีเลย เราจักไปสู่สำนักอาจารย์ของเรา แล้วจักอ้อนวอนขอมนต์นั้นอีก คิดดังนี้แล้ว ก็เดินร้องไห้ไปจนถึงบ้านอาจารย์

ฝ่ายพระโพธิสัตว์แลเห็นมานพนั้นมา จึงบอกภรรยาว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เจ้าจงดูมานพลามก ผู้มีมนต์อันเสื่อมเดินกลับมานั้นเถิด

มานพนั้น ครั้นมาถึงจึงไหว้พระโพธิสัตว์ แล้วนั่งอยู่ในที่อันควรข้างหนึ่ง ครั้นพระโพธิสัตว์ถามว่า ท่านกลับมาเพราะเหตุอะไรหรือ จึงบอกว่า ข้าแต่อาจารย์ ข้าพเจ้ากระทำมุสาวาท กล่าวคืนอาจารย์แล้วก็ถึงซึ่งความพินาศใหญ่ บอกโทษที่ล่วงคำดังนี้แล้ว เมื่อจะขอมนต์อีกจึงกล่าวคาถาว่า

ยถา สมํ มญฺญมาโน ปเตยฺย
โสพฺภํ คุหํ นรกํ ปูติปาทํ

รชฺชูติวา อกฺกเม กณฺหสปฺป
อนโธ ยถา โชติมธิฏฺฐเหยฺย
เอวฺปิ ตฺวํ มํ ขลิตํ สปญฺญ
ปหีนมนฺตสฺส ปุน สมฺปทาหิ

ความว่า บุรุษผู้สำคัญอยู่ว่าที่อันเสมอ พึงตกบ่อ หรือถ้ำ หรือเหว หรือหลุมมีรากไม้อันผุ ฉันใด อนึ่งบุรุษผู้มีจักษุมืด เมื่อมีความสำคัญว่าเชือก พึงเหยียบงูเห่า พึงเหยียบไฟอันรุ่งเรือง ฉันใด ข้าพเจ้าได้พลั้งพลาดแล้วในท่าน ก็มีอุปมา ฉันนั้น ข้าแต่ท่านผู้ประกอบไปด้วยบัญญา ท่านรู้แล้วว่าข้าพเจ้าเป็นผู้พลั้งพลาด ท่านจงให้มนต์แก่ข้าพเจ้าผู้มีมนต์อันเสื่อมแล้ว อีกครั้งหนึ่งเถิด

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ผู้เป็นอาจารย์จึงว่า ดูกรมานพ ท่านมาพูดอะไร บุคคลที่มีจักษุมืดนั้น เมื่อมีผู้ให้สัญญาแล้ว ก็หลีกจากอันตรายทั้งหลายมีบ่อเป็นต้น เหตุที่มนต์จะเสื่อมนี้ เราได้บอกแก่ท่านก่อนแล้ว ท่านจะมาหาเราต้องการอะไร ว่าดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

ธมฺเมน มนฺเต ตว สมฺปทาสึ
ตวมฺปิ ธมฺเมน ปฏิคฺคเหสิ
ปกติมฺปิ เต อตฺตมโน อสึสิ
ธมฺเม ฐิตํ ตํ น ชเหยฺย มนฺโต ฯ
โส พาล มนฺตํ กสิเรน ลทฺธํ
ยํ ทุลฺลภํ อชฺช มนุสฺสโลเก

กิจฺฉา ลทฺธา ชีวิตํ อปฺปญฺญ
วินาสยี อลิกํ ภาสมาโน ฯ
พาลสฺส มุฬฺหสฺส อกตญฺญุโน จ
มุสา ภณนฺตสฺส อสญฺญิตสฺส
มนฺเต มยํ ตาทิสเก น เทม
กุโต มนฺโต คจฺฉ น มยฺห รุจฺจสิ

ความว่า เราได้ให้มนต์ทั้งหลายแก่ท่าน โดยธรรม ฝ่ายท่านเล่าก็เรียนมนต์ทั้งหลายโดยธรรม ถ้าท่านมีใจดี รักษาความปรกติไว้ มนต์ก็ไม่พึงเสื่อมจากท่านผู้ตั้งอยู่ในธรรม ดูกรคนพาล มนต์ใด ที่บุคคลจะพึงได้โดยยากในมนุษยโลก มนต์นั้น อันท่านก็จะพึงได้ในวันนี้โดยลำบากผิดเคือง ดูกรบุคคลผู้ปราศจากปัญญา ท่านได้ชีวิตแล้วโดยผิดเคือง เมื่อท่านมากล่าวคำเหลาะแหละไม่จริง ก็ต้องพินาศฉิบหาย เราไม่ให้มนต์ทั้งหลายเช่นนั้น แก่คนพาล คนหลง คนอกตัญญู คนพูดไม่จริง คนไม่มีความสำรวมระวัง เมื่อเป็นดังนี้ มนต์จะมีที่ไหน คนเช่นท่านนี้เราไม่พอใจ ท่านจงไปเสียเถิด

มานพนั้น ครั้นถูกอาจารย์รุกรานขับไล่อย่างนี้แล้ว จึงคิดว่า เราจะมีชีวิตอยู่ไปทำไม ตายเสียดีกว่า คิดดังนี้แล้ว ก็เข้าไปผูกคอตายเสียในป่า ตายโดยอนาถาหาที่พึ่งมิได้

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเทวทัตนั้น กล่าวคืนอาจารย์แล้วแลถึงซึ่งความพินาศ ในชาตินี้เท่านั้นหามิได้ ถึงในชาติปางก่อน เธอก็ได้กล่าวคืนอาจารย์ แล้วแลถึงซึ่งความพินาศใหญ่ ดังตถาคตแสดงมาแล้วนี้ มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงประมวญชาดกว่า มานพผู้อกตัญญูในครั้งนั้น คือภิกษุเทวทัต พระราชาในครั้งนั้น คือภิกษุอานนท์ ฝ่ายพระโพธิสัตวบุตรคนจัณฑาลในครั้งนั้น คือตถาคตนี้แล

จบอัมพชาดก

๒ ผันทนชาดก

กุฐาริหตฺโถ ปุริโสติ อิทำ สตฺถา โรหิณีนทีตีเร วิหรนฺโต ญาตกานำ กลหำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับอยู่ณฝั่งแม่น้ำโรหิณี ทรงพระปรารภความทเลาะวิวาทของพระประยูรญาติทั้งหลาย ให้เปนเทศนานุบัติเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เปนผล มีคำเริ่มต้นว่า กุฐาริหตฺโถ ปุริโส ดังนี้เปนอาทิปฐมบาท

เรื่องที่เปนบัตยุบันในชาดกนี้ จักมีแจ้งในกุณาลชาดกข้างหน้า ในที่นี้สมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสเรียกพระประยูรญาติทั้งหลายมาแล้ว ทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนา ดังต่อไปนี้ว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ ในกาลเปนอดีตล่วงแล้ว เมื่อพระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต เถลิงถวัลยรัชย์ณเมืองพาราณสี ในภายนอกพระนครนั้น มีบ้านช่างไม้ตั้งอาศรัยอยู่ พราหมณ์ช่างไม้คนหนึ่งซึ่งอยู่ในบ้านนั้น ไปเที่ยวตัดเอาไม้ทั้งหลายมาจากป่า แล้วก็กระทำเปนรถขายเลี้ยงชีวิต

ในกาลนั้น มีต้นไม้ตะคร้อต้นหนึ่ง อยู่ในหิมวันตประเทศ ฝ่ายหมีตัวหนึ่งเที่ยวแสวงหาอาหารในที่โคจร ครั้นมาถึงที่นั้น ก็นอนหลับอยู่ณ

โคนต้นไม้ตะคร้อ ขณะนั้นกิ่งไม้อันแห้งกิ่งหนึ่ง ถูกลมประหารหนักเข้า ก็หักตกลงมาทับคอหมีเข้าหน่อยหนึ่ง หมีนั้นตกใจตื่นขึ้น ครั้นรู้ว่าที่คอถูกเจ็บก็มีความสดุ้งกลัว จึงลุกขึ้นวิ่งไปหน่อยหนึ่ง แล้วก็กลับหน้ามาดูหนทางที่ตนวิ่งมา เมื่อไม่แลเห็นอะไร จึงคิดว่า ราชสีห์หรือเสือโคร่งที่จะไล่ตามเรามาก็มิได้มี เรามาสำคัญว่า เทวดาผู้สิงอยู่บนต้นไม้นี้ จะไม่ข่มเหงเราผู้นอนอยู่ในที่นี้ การที่เทวดาข่มเหงเรานั้นชั่งเถอะ เราจักรู้ตอบแทนภายหลัง หมีผูกความโกรธในกิ่งอันไม่ควรดังนี้แล้ว ก็ตบต้นไม้คุกคามรุกขเทวดาว่า เราจะไม่เคี้ยวกินต้นไม้และใบไม้และกิ่งไม้ของท่านต่อไป เมื่อเนื้ออื่นมานอนในที่นี้ ท่านอดกลั้นได้ ท่านอดกลั้นไม่ได้แต่เราผู้เดียวเท่านั้น โทษความผิดอะไร ของเราก็มิได้มีเลย รออีกสองสามวันเถิด เราจักให้เพิกถอนต้นไม้ของท่านเสีย กับทั้งรากแก้วด้วย แล้วจะให้ตัดเป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ ครั้นคุกคามดังนี้แล้ว ก็เที่ยวพิจารณาหาบุรุษอันมาในที่นั้น

ในลำดับนั้น พราหมณ์ช่างไม้ พามนุษย์ถูกจ้างสองสามคนขึ้นยานน้อยไปสู่ประเทศนั้น เพื่อประโยชน์จะตัดไม้มาทำรถ จึงหยุดยานน้อยในที่แห่งหนึ่ง แล้วก็ถือเอามีดและขวานไปเที่ยวพิจารณาเลือกต้นไม้ จนไปถึงที่อันใกล้ต้นไม้ตะคร้อ

ฝ่ายหมีเห็นนายช่างไม้นั้น จึงคิดว่า เราจะได้เห็นหลังบัจจามิตรในวันนี้ คิดดังนี้แล้ว จึงไปยืนอยู่ที่โคนต้นไม้ ครั้นเห็นนายช่างไม้ เที่ยวเดินเลือกต้นไม้ทั้งหลายมาถึงที่ใกล้ไม้ตะคร้อ จึงคิดว่า เราจักบอกบุรุษ

ผันเสียก่อน อย่าเพ่อให้ไปพ้นจากที่นี้เลย คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

กุจาริหตฺโถ ปุริโส วนโมคฺคยฺห ติฏฺฐสิ
ปุฏฺโฐ เม สมฺม อกฺขาหิ กึ ทารุ์ เฉตุมิจฺฉสิ

ความว่า ท่านเปนบุรุษมีขวานในมือ มาสู่ป่านี้อยู่ ดูกรสหาย เราขอถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา ท่านปราถนาจะตัดไม้หรือ

พราหมณ์ช่างไม้ได้ฟังคำหมีถาม จึงคิดในใจว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ เนื้อพูดภาษามนุษย์ได้ เราไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย เนื้อผันเห็นจะรู้จักไม้ที่สมควรจะทำรถ เราจะต้องถามดูก่อน คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

อีโส วนามิ จรสิ สมานิ วิสมานิ จ
ปุฏฺโฐ เม สมฺม อกฺขาหิ กึ ทารุ์ เนมิยา ทพฺหำ

ความว่า ท่านเปนผู้แสวงเที่ยวอยู่ ตลอดป่าทั้งหลาย อันเปนที่เสมอและไม่เสมอ ดูกรสหาย เราขอถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา ไม้อะไร ที่จะทำให้เปนกงอันมั่นดี

หมีได้คำฟังถามดังนั้น จึงคิดว่า ความปราถนาในใจของเราจักสำเร็จในกาลนี้ คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่สามว่า

เนว สาโล น ขทิโร นาสฺสกณฺโณ กุโต ธโว
รุกฺโข จ ผนฺทโน นาม ตำ ทารุ์ เนมิยา ทพฺหำ

ความว่า ไม้รังก็ไม่ยั่งยืนมั่นคง ไม้ตะเคียนก็ไม่ยั่งยืนมั่นคง ไม้

หูกวางเล่าก็ที่ไหนจะยั่งยืนมั่นคง ก็แต่ว่า ไม้ชื่อผันทนะคือไม้ตะคร้อมีอยู่ไม้ตะคร้อนั่นแหละ ทำเปนกงมั่นคงดีนัก

พราหมณ์ช่างไม้ได้ฟังดังนั้น ก็มีความยินดีโสมนัส จึงคิดว่า วันนี้เปนวันดีจริงหนอ เราเข้ามาสู่ป่าวันนี้ มีสัตวดิรัจฉานมาบอกไม้ ที่สมควรจะทำเครื่องรถให้แก่เรา เปนการอัศจรรย์ดีนัก คิดดังนี้แล้ว เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาที่สี่ว่า

กีทิสานิสฺส ปณฺณานิ ขนฺโธ วา ปน กีทิโส
ปุฏฺโจ เม สมฺม อกฺขาหิ ยถา ชาเนมุ ผนฺทนํ

ความว่า ใบทั้งหลายของต้นไม้ตะคร้อนั้นเช่นไร อนึ่งลำต้นของต้นไม้ตะคร้อนั้นเช่นไร ดูกรสหาย เราขอถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา อย่างไรเราจึงจะรู้จักต้นไม้ตะคร้อนั้น

หมีได้ฟังพราหมณ์ช่างไม้ถามดังนั้น เมื่อจะบอกลักษณะของต้นตะคร้อ จึงกล่าวคาถาทั้งหลายสองว่า

ยสฺส สาขา ปลมฺพนฺติ นมนฺติ น จ ภญฺชเร
โส รุกฺโข ผนฺทโน นาม ยสฺส มูเล อหํ ฐิโต ฯ
อารานํ จกฺกนาภินํ อีสาเนมิรถสฺส จ
สพฺพสฺส เต กมฺมนิโย อยํ เหสฺสติ ผนฺทโน ฯ

ความว่า กิ่งทั้งหลายของต้นไม้ใด ย่อมห้อยลงด้วย ย่อมน้อมอ่อนลงด้วย ไม่หักแตกหักด้วย ต้นไม้นั้นชื่อว่าผันทนะ อนึ่ง เรายืนอยู่แล้วณโคนต้นไม้ใด ต้นไม้นั่นแหละชื่อว่าผันทนะ เปนต้นไม้ควรแก่การ

งารของท่าน คือควรแก่กำทั้งหลายด้วย ควรแก่จักรและดุมทั้งหลายด้วย ควรแก่งอนและกงแห่งรถด้วย ควรแก่เครื่องรถทั้งปวงด้วย

หมันั้นบอกอย่างนี้แล้ว ก็มีใจชื่นชมยินดี เดรเทียวอยู่ในที่สุดข้างหนึ่ง ฝ่ายพราหมณ์ช่างไม้ ก็ปรารภที่จะลงมือตัดต้นตะครอนั้น

ฝ่ายรุกขเทวดาจึงคิดว่า วัตถุหน่อยหนึ่ง เราก็มิได้ทำให้ตกในเบื้องบนหมีนั้นเลย หมีนั้นมาผูกอาฆาฏในที่อันไม่ควร แล้วจะทำวิมานของเราให้ฉิบหาย ถึงตัวเราก็จักต้องฉิบหาย แต่เราจะต้องทำหมีนให้ฉิบหายด้วยอุบายอันหนึ่งด้วย คิดดังนี้แล้ว จึงแปลงเพศเปนบุรุษผู้กระทำซึ่งการงารใหม่ แล้วจึงไปสู่สำนักพราหมณ์ช่างไม้ แล้วถามว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ ต้นไม้ที่เปนที่พอใจนี้ท่านได้แล้ว ท่านจักตัดเอาไปทำเปนอะไร ฯ เราจักตัดเอาไปทำกงรถ แม้ถึงตัวรถเราก็จักทำด้วยต้นไม้นี้ ฯ ดูกรบุรุษผู้เจริญ ใครบอกแก่ท่านเล่า ว่าต้นไม้นี้ทำเปนเครื่องรถดี ฯ หมีตัวหนึ่งเขาบอกเรา ฯ ดูกรบุรุษผู้เจริญ ที่หมีเขาบอกนั้น เปนประโยชน์ดีจริง รถที่กระทำด้วยต้นไม้นี้จักงามดีโดยแท้ แต่ทว่า ถ้าได้เพิกเอาหนังคอของหมีไปหุ้มกง ในที่ประมาณสัก ๔ นิ้ว ให้เปนประหนึ่งว่าแผ่นเหล็ก กงรถนั้นก็จักมั่นคงดี อนึ่ง ท่านก็จักได้ทรัพย์เปนอันมากด้วย

พราหมณ์ช่างไม้จึงตอบว่า ดูกรสหาย ที่ท่านบอกแนะนำนี้ เราก็เห็นว่าคงดีจริงไม่ต้องสงสัย แต่ทว่า เราจักได้หนังหมีนั้น มาแต่ที่ไหนเล่า

รุกขเทวดาปลอมจึงว่า ดูกรบุรุษ ท่านเปนคนพาลเขลา ต้นไม้นี้จักหนีไปไหนเล่า ต้นไม้ต้นนี้ หมีตัวใดบอกให้ท่าน ท่านจงไปหาหมีตัว

นั้น แล้วพูดลวงว่า ดูกรสหาย ต้นไม้ที่ท่านชี้ให้เรานั้น ท่านจะให้เราตัดที่ตรงไหน พูดลวงดังนี้แล้ว จงพาหมีนั้นมา ครั้นหมีนั้นมาแล้ว ท่านจงให้มันยืนจะงอยปากบอกว่า ท่านจงตัดในที่นี้ด้วย ในที่นี้ด้วยดังนี้เมื่อหมีนั้นยืนจะงอยปากบอกอยู่ ท่านจงพ่นมันให้ตายด้วยขวานอันคม แล้วจงถกหนังเคียวกินเนื้อกล้ามมัน แล้วจึงตัดต้นไม้ต่อภายหลัง รุกขเทวดาแนะนำดังนี้ ชื่อว่าผูกเวร

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จะประกาศความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถาทั้งหลายว่า

อิติ ผนฺทนรกฺโขปิ เทวตา อชฺฌภาสถ
มยฺหำปิ วจนำ อตฺถิ ภารทฺวาช สุนาหิ เม ฯ
อิมสฺส อุปกฺขนฺธมหา อุกฺกจฺจ จตุรงฺคุลึ
เตน เนมึ ปริหเรสิ เอวำ ทพฺหตรำ สิยา ฯ
อิติ ผนฺทนรุกฺโขปิ เวรำ กปฺเปสิ เทวตา
ชาตานญฺจ อชาตานำ อีสานำ ทุกฺขมาวหิ

ความว่า ต้นไม้ตะคร้อผูกเวรแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ คือเทวดาได้พูดว่า ดูกรภารทวาชพราหมณ์ ถ้อยคำของเรามีอยู่ ท่านจงฟังถ้อยคำเรา ท่านจงตัดหนังประมาณ ๔ นิ้ว จากคอแห่งหมี แล้วจงหุ้มกงรถด้วยหนังนั้น เมื่อท่านทำได้อย่างนี้ กงรถก็จะพึงเป็นของมั่นคง เพราะเหตุนี้ ต้นไม้ตะคร้อจึงชื่อว่าผูกเวร คือรุกขเทวดานำความทุกข์มาให้แก่หมีทั้งหลายผู้เกิดแล้วด้วย ผู้ยังไม่เกิดแล้วด้วย

พราหมณ์ช่างไม้ได้ฟังคำรุกขเทวดาดังนั้น จึงคิดว่า วันนี้เป็นวันมงคลของเราอย่างอัศจรรย์ คิดดังนี้แล้ว จึงฆ่าหมีนั้นเสียแล้วก็ตัดต้นไม้ตะคร้อ ตามความแนะนำของรุกขเทวดา แล้วก็กลับไปยังบ้านของตน

เมื่อสมเด็จพระทศพลผู้เป็นบรมศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงมีพระพุทธดำรัสพระคาถาทั้งหลายว่า

อิจฺเจว ผนฺทโน อีสํ อีโส จ ปน ผนฺทนํ
อญฺญมญฺญํ วิวาเทน อญฺญมญฺญมาฆาตยุ ฯ
เอวเมว มนุสฺเสสุ วิวาโท ยตฺถ ชายติ
มยุรนจฺจํ นจฺจนฺติ ยถา เต อีสผนฺทนา ฯ
ตํ โว วทามิ ภทฺทํ โว ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา
สมฺโมทถ มา วิวทิตฺถ มา โหถ อีสผนฺทนา ฯ
สามคฺยเมว สิกฺเขถ พุทฺเธเหตํ ปสสิตํ
สามคฺคิรโต ธมฺมฏฺโจ โยคกฺเขมา น ธสติ ฯ

ความว่า ต้นไม้ตะคร้อฆ่าหมี ฝ่ายหมีก็ฆ่าไม้ตะคร้อเหมือนกัน ไม้ตะคร้อและหมีพึงฆ่าซึ่งกันและกัน เพราะความวิวาทซึ่งกันและกัน โดยอาการอย่างนี้ ความวิวาทเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทั้งหลายในที่ใด มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ก็ย่อมพ้อนรำ ประดุจดังว่านกยูงทั้งหลายอันพ้อนรำอยู่ (คือนกยูงทั้งหลายเมื่อพ้อนรำอยู่ ย่อมกระทำสิ่งอันมีในที่ลับ ที่ควรจะปกปิด ให้เห็นปรากฏฉันใด มนุษยทั้งหลายที่ทเลาะวิวาทกัน เมื่อประกาศโทษที่ควรปกปิดแห่งกันและกันให้ปรากฏ ก็ชื่อว่าย่อมพ้อนรำ

ฉันนั้น) มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น จะเปนประดุจดังว่าหมีและไม้ตะคร้อทั้งหลายด้วย เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวห้ามท่านทั้งหลายในกาลนี้ ท่านทั้งหลายมีประมาณเท่าใด ได้มาพร้อมกันแล้วในที่นี้ ความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น ท่านทั้งหลายจงแช่มชื่นพร้อมเพรียงกัน จงอย่าวิวาทซึ่งกันและกัน ท่านทั้งหลายจงอย่าเปนผู้เช่นดังหมีและไม้ตะคร้อเลย ท่านทั้งหลายจงศึกษาในสามัคคีธรรมเถิด ความสามัคคีธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ตรัสสรรเสญแล้ว บุคคลผู้ยินดีในสามรรคีรสผู้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากนิพพานอันเกษมจากโยคะ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงถือเอาซึ่งยอดแห่งเทสนา ด้วยนิพพานธรรม ด้วยประการฉะนี้

พระราชาทั้งหลายผู้เปนพระประยูรญาติ ได้ทรงสดับธรรมิกถาของพระผู้มีพระภาคแล้ว ต่างองค์ก็เปนผู้พร้อมเพรียงกัน มิได้วิวาทซึ่งกันและกันแต่นั้นมา

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงนำวัตถุนิทานมาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่าเทวดาผู้พึงเหตุอยู่ในชัฏแห่งป่าในครั้งนั้น คือตถาคตในกาลนี้แล

จบผันทนชาดก

---

๓ ชวนหังสชาดก (๔๗๖)

อิเธว หำส นิปตาติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต ทฬฺห ธมฺมธนุคหสุตฺตนฺเทสนำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจาย์ เมื่อเสด็จประทับอยู่ณพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภสุตตันตเทศนา อันแสดงบุคคลถือธนูผู้มีธรรมอันมั่น ให้เปนเหตุเบื้องต้น แล้วจึงทรงแสดงผลคือชาดกนั้น อันพระสังคีติกาจารย์กำหนดด้วยบาทพระคาถาว่า อิเธว หำส นิปต เปนอาทิ

หิ ดังจะกล่าวโดยพิสดาร สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ผู้ทรงฉลาดในเทศนา มีพระพุทธดำรัสเปนอุปมาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหมือนจะมีบุคคลถือธนูทั้งสิ้นคน ผู้มีธรรมอันมั่น ผู้มีความศึกษาดีแล้ว ผู้มีมืออันฝึกหัดแม่นยำ ผู้มีความนั่งใกล้อันได้กระทำแล้ว พึงมายืนอยู่แล้วในทิศทั้ง ๔ ขณะนั้น พึงมีบุรุษคนหนึ่งกล่าวว่า เราจักจับลูกธนูทั้งหลาย ที่บุคคลผู้ถือธนูทั้งสิ้นยิงไปในทิศทั้ง ๔ ไม่ทันตกถึงดิน แล้วจักกลับมาในทันใดนั้น ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็พึงกระทำเหมือนดังคำที่กล่าวนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งปวงจะพึงสำคัญบุรุษนั้นว่าเปนไฉน คือบุรุษนั้นจะเปนผู้ว่องไว อันประกอบด้วยความเร็วเปนอย่างยิ่งหรือไม่ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายพึงสำคัญ

อย่างนี้ว่า บุรุษผู้นั้นเป็นผู้ว่องไว ประกอบไปด้วยความรวดเร็วเป็น
อย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเร็วของบุรุษนั้น
เพียงไร ความเร็วของพระจันทรและพระอาทิตย์ทั้งหลาย ยังเร็วกว่า
ความเร็วของบุรุษเพียงนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเร็วของพระจันทร
และพระอาทิตย์ทั้งหลายเพียงไร ความเร็วของเทพดาทั้งหลายที่ไปใน
เบื้องหน้าพระจันทรพระอาทิตย์ ยังเร็วยิ่งกว่าความเร็วของพระจันทร
พระอาทิตย์ทั้งหลายเพียงนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเร็วของเทพยดา
ทั้งหลายเพียงไร อายุสังขารของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไปเร็วยิ่ง
กว่าความเร็วของเทพยดาทั้งหลายนั้น เพราะเหตุนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายพึงศึกษาในศาสนานี้อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละความ
กระหายในกามราคอันบังเกิดขึ้นแล้วด้วย เราทั้งหลายจักไม่ให้ความ
กระหายในกามราค ครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่ด้วย เรา
ทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
พึงศึกษาอย่างนี้แล

จำเดิมแต่วันแห่งสุตตันตเทศนานี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวแล้ว
ครั้นรุ่งขึ้นวันที่สอง ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า
ดูกรอาวุโสทั้งหลาย สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เมื่อประดิษฐานอยู่ใน
พุทธวิสัยของพระองค์ ทรงแสดงอายุสังขารของสรรพสัตว์ทั้งหลาย
ว่าเป็นของสิ้นไปโดยรวดเร็ว กว่าความเร็วทั้งหลายอื่น ๆ ยังภิกษุ

ทั้งหลายที่เปนปุถุชนให้เกิดความสลดุ้งกลัวมรณะ ชื่นชื่อว่ากำลังของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เปนอัศจรรย์

ขณะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จมายังโรงธรรมสภา จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งปวงสนทนาถึงเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุทั้งหลายทูลความตามที่ได้สนทนานั้นให้ทรงทราบ จึงมีพุทธดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้บรรลุถึงพระสัพพัญญุตญาณ จึงแสดงอายุสังขารของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ว่าเปนของนิดหน่อย และรวดเร็ว แล้วและแสดงธรรมกระทำให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความสลดในกาลนี้ ไม่สู้จะอัศจรรย์นัก แท้จริง ธรรมที่ตถาคตแสดงอายุสังขารของสรรพสัตว์ ว่าเปนของนิดหน่อยรวดเร็ว กระทำบริษัทมีพระยาพาราณสีเปนประธาน ให้หนาวสะท้านเกิดความสังเวชสลดในกาลเมื่อตถาคตบังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานในกาลก่อนนั้น เปนอัศจรรย์ยิ่งกว่า มีพระพุทธฎีกาตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานตรัสเทศนาว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯ ล ฯ

ในอดีตกาลล่วงมาแล้ว เมื่อพระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ณเมืองพาราณสี ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดแห่งสกุณหงส์ เปนผู้มีกำลังอันรวดเร็วยิ่งนัก มีหงส์เก้าหมื่นเปนบริวาร สำเร็จนิวาศถานอยู่ณบรรพตชื่อว่าจิตตกูฏ

อยู่มาวันหนึ่ง หงส์โพธิสัตว์นั้น พาบริวารไปเคี้ยวกินข้าวสาลีอันขืนเอง ณขอบสระแห่งหนึ่งในชมพูทวีป ครั้นกินแล้ว ก็พาบริวารทั้งหลายกลับจากที่นั้น เพื่อจะไปยังเขาจิตตกูฏ บินไปด้วยคติอันเยื้องกรายค่อย ๆ ร่อนไปในอากาศ โดยเบื้องบนแห่งเมืองพาราณสี อากาศนั้นมีอาการดุจชิงไปด้วยเสื่อลำแพน

พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นหงส์โพธิสัตว์ จึงมีพระราชดำรัสแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า พระราชาควรจะพึงมีกิริยามารยาทเช่นดังราชหงส์ ตรัสดังนี้แล้ว ก็เกิดความสิเนหารักใคร่ในหงส์โพธิสัตว์นั้น จึงทรงถือมาลาและของหอมเครื่องลูบไล้ ประทับยืนทอดพระเนตรหงส์โพธิสัตว์ แล้วมีพระราชดำรัสให้พนักงารทั้งหลายประโคมดนตรีขืนพร้อมกัน

หงส์โพธิสัตว์แลเห็นพระราชาทรงกระทำสักการดังนั้น จึงถามหงส์บริวารของตนว่า พระราชาทรงกระทำสักการแก่เราเห็นปานดังนี้เพื่อปราถนาสิ่งอะไร ๆ ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ พระราชาทรงกระทำสักการแก่ท่านเห็นปานดังนี้ ชรอยจะปราถนาความเปนมิตรแก่ท่าน ๆ ถ้ากระนั้น พระราชากับเรา จงเปนมิตรชิงกันและกันเถิด ว่าดังนี้แล้วก็กระทำความเปนมิตรกับพระราชา ด้วยแสดงกิริยาเคารพซึ่งกันและกัน แล้วก็พาบริวารไปยังเขาจิตตกูฏ

จำเดิมแต่วันนั้นมา พระเจ้าพาราณสีปราถนาจะใคร่เห็นหงส์

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

โพธิสัตว จึงทอดพระเนตรดูทางที่หงส์โพธิสัตวจะมานั้นเนือง ๆ ด้วยทรงพระดำริห์ว่า สหายของเราจักมาในวันนี้ ๆ

ในกาลนั้น หงส์โปดกทั้งสองผู้เปนน้องชายของพระโพธิสัตว ปฤกษากันว่า เราทั้งสองจักลองไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ดู ครั้นปฤกษากันดังนี้แล้ว จึงบอกพระโพธิสัตวพี่ชายว่า ข้าแต่พี่ ข้าพเจ้าทั้งสองนี้ จักขอไปบินแข่งกับพระอาทิตย์

พระโพธิสัตวจึงห้ามน้องชายทั้งสองว่า ดูกรพ่อ กำลังของพระอาทิตย์เร็วยิ่งนัก เจ้าทั้งสองไม่สามารถที่จักไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ได้ ถ้าเจ้าทั้งสองขืนไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ไซร้ ก็จักเปนอันตรายในระหว่างทาง เจ้าทั้งสองอย่าไปบินแข่งเลย

หงส์น้องชายทั้งสองก็พากันอ้อนวอนพระโพธิสัตวพี่ชาย ถึงสองครั้งสามครั้ง พระโพธิสัตวก็ห้ามปรามมิให้ไปดุจนัยหนหลัง หงส์น้องชายทั้งสองก็มิได้เชื่อฟัง เพราะเปนผู้มีมานะอันกระด้าง และมิได้รู้ประมาณกำลังของตน จึงปรึกษากันว่า เราทั้งสองจักไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ให้จงได้ เมื่อปรึกษากันตกลงแล้ว ก็มิได้บอกพระโพธิสัตว ครั้นเวลาพระอาทิตย์ยังมิทันที่จะอุทัย จึงพากันบินไปจับอยู่บนยอดเขายุคนธร เพื่อจะออกไปบินแข่งกับพระอาทิตย์

ฝ่ายหงส์โพธิสัตวไม่เห็นหงส์น้องชายทั้งสอง จึงถามหงส์บริวารทั้งหลายว่า น้องชายเราทั้งสองหายไปไหน ครั้นได้ฟังว่าจักไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ จึงรำพึงคิดว่า น้องชายทั้งสองของเรานั้น ไม่

สามารถที่จะบินแข่งขันกับพระอาทิตย์ได้ ถ้าขืนแข่งก็จักฉิบหายในระหว่างทางเป็นแน่ เราควรจะให้ชีวิตแก่น้องชายทั้งสองของเราในกาลนี้ คิดดังนี้แล้ว จึงไปจับอยู่ณยอดเขายคนธข้างหนึ่ง

ฝ่ายหงสโปดกทั้งสองนั้น แต่พอพระอาทิตย์อุทัย ก็พากันรีบไปบินแข่งกับพระอาทิตย์ พระโพธิสัตวเห็นดังนั้น ก็บินไปพร้อมกับน้องชายทั้งสอง รวมสามพี่น้องบินแข่งไปด้วยกัน

หงส์น้องชายผู้น้อยที่สุดนั้น บินแข่งพระอาทิตย์ไป เพียงบุพพัณหสมัย ชั่วเวลาเช้าเท่านั้น ก็เหนื่อยอ่อนสิ้นกำลัง ความร้อนประดุจดังว่าไฟ ก็บังเกิดขึ้นในที่ต่อแห่งปีกทั้งสอง จึงให้สัญญาแก่พระโพธิสัตวพี่ชายว่า ข้าแต่พี่ ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะบินต่อไปได้อีกแล้ว สิ้นกำลังเพียงเท่านี้

พระโพธิสัตวจึงโลมเล้าเอาใจว่า เจ้าอย่ากลัวเลย พี่จะช่วยชีวิตเจ้า มิให้เป็นอันตราย ว่าดังนี้แล้ว ก็เข้าหุ้มน้องชายด้วยปีกทั้งสอง ให้น้องชายระบายอัสสาสปัสสาสคล่องแล้ว จึงพาไปยังบรรพตจิตตกูฏ วางไว้ณท่ามกลางหงส์บริวารแล้ว ก็บินกลับไปทันพระอาทิตย์ แล้วบินไปกับหงสโปดกน้องชายกลาง

ฝ่ายหงสโปดกน้องชายกลางนั้น บินแข่งพระอาทิตย์ไป พอเวลาอุปมัชฌันติกสมัย คือเวลาใกล้เที่ยง ก็เหนื่อยอ่อนจวนสิ้นกำลัง ขณะนั้นความร้อนประดุจดังว่าไฟ ก็บังเกิดขึ้นณที่ต่อแห่งปีกทั้งสอง

จึงให้สัญญาแก่พระโพธิสัตวพี่ชายว่า ข้าแต่พี่ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะบินไปได้อีกแล้ว สิ้นกำลังเพียงเท่านี้

พระโพธิสัตวจึงเข้าโลมน้องชายกลาง ให้หายใจออกคล่องดุจนัยหนหลัง แล้วเข้าหุ้มด้วยระหว่างขนปีก พาไปยังบรรพตจิตตกูฏอันเปนที่อยู่ วางไว้ณท่ามกลางหมู่หงส์บริวาร

ขณะนั้น พระอาทิตย์ประดิษฐาน อยู่ณท่ามกลางฟ้า คือเวลากำลังเที่ยง พระโพธิสัตวจึงคิดว่า เราจะทดลองกำลังกายของเราในกาลนี้ คิดดังนี้แล้ว ก็บินไปจับอยู่ณยอดเขาสุคนธร แล้วบินจากยอดเขายุคนธรไปโดยกำลังเร็ว พักเดียวก็ไปทันพระอาทิตย์ แล้วบินแซ่งไปในเบื้องหน้าพระอาทิตย์บ้าง บินแซ่งไปในเบื้องหลังพระอาทิตย์บ้าง บินไปเสมอกับพระอาทิตย์บ้าง แล้วหวนคิดว่า การที่เราจะมาบินแซ่งอยู่กับพระอาทิตย์อย่างนี้ มิได้เปนคุณเปนประโยชน์อะไรเลย ต้องการอะไรที่เราจะมาบินแซ่งอยู่อย่างนี้ เราจะไปเมืองพาราณสี แล้วจักกล่าวถ้อยคำอันประกอบด้วยอรรถธรรม แก่พระราชาผู้เปนสหายของเราประเสริฐกว่า คิดดังนี้แล้ว ครั้นพระอาทิตย์ก้าวล่วงท่ามกลางฟ้า คือเวลาบ่ายหน่อยหนึ่ง ก็ละการแซ่งกับพระอาทิตย์เสีย กลับมาเวียนรอบขอบจักกระวาฬทั้งสิ้น แล้วผ่อนความเร็วให้เสื่อมลง จึงมาเวียนรอบชมพูทวีปทั้งสิ้น แล้วบินมาถึงเบื้องบนเมืองพาราณสี

ขณะนั้น เมืองพาราณสีอันกว้างยาวประมาณได้ ๑๒ โยชน์ ประดุจดังว่าปกปิดไปด้วยสกุณหงส์ทั้งหลาย ช่องอากาศมิได้ปรากฏแก่มหาชน

ครั้นพระโพธิสัตว์ผ่อนความเร็วให้ช้าลงอีก ระหว่างช่องอากาศจึงได้ปรากฏแก่มหาชนทั้งหลาย

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ผ่อนความเร็วให้ช้าลงโดยลำดับ ๆ แล้วก็ลงจากอากาศ ไปจับอยู่ที่หน้ามุขสีหบัญชร แห่งปรางค์ปราสาทของพระราชา

พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นหงส์โพธิสัตว์มา ก็ทรงพระโสมนัสเปนอย่างยิ่ง ด้วยทรงพระดำริว่าสหายของเรามาแล้ว จึงมีพระราชดำรัสให้เอาตั่งอันแล้วไปด้วยทองมาตั้งลง เพื่อพระราชประสงค์จะให้หงส์โพธิสัตว์ประดิษฐานจับอยู่ แล้วตรัสว่า ดูกรสหาย ท่านจงมาประดิษฐานณตั่งนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

อิเธว หํส นิปต ปิยํ เม ตว ทสฺสนํ
อิสฺสโรสิ อนุปฺปตฺโต ยํ อิธตฺถิ ปเวทย ฯ

ความว่า ดูกรหงส์ ท่านจงมาประดิษฐานจับอยู่ณตั่งนี้เถิด เราได้เห็นท่านวันนี้ เรามีความยินดีรักใคร่ยิ่งนัก ท่านผู้เปนอิศรเปนเจ้าของแห่งที่อันนี้ สิ่งอันใดที่มีอยู่ในราชนิเวศน์นี้ ถ้าท่านไม่เปนที่พอใจมีความรังเกียจอยู่ ท่านจงบอกสิ่งนั้นให้เรารู้

หงส์โพธิสัตว์ ได้ฟังพระราชดำรัสเชื้อเชิญดังนั้น ก็ลงจากหน้ามุขสีหบัญชร เข้าไปจับอยู่ณตั่งอันแล้วด้วยทองนั้น

พระเจ้าพาราณสี จึงทรงทาระหว่างปีกทั้งสองของหงส์โพธิสัตว์ด้วยน้ำมันอันหุงแล้วได้ร้อยครั้งและพันครั้ง แล้วให้นำเอาข้าวตอกอัน

คลุกด้วยน้ำผึ้ง และน้ำอันเจือด้วยน้ำตาลกรวดมาใส่ลงในจานทอง ให้หงส์โพธิสัตว์บริโภค ทรงกระทำปฏิสันถารด้วยพระวาจาอันไพเราะแล้วตรัสถามว่า ดูกรสหาย ท่านไปข้างไหนมาหรือ ท่านจึงมาแต่ผู้เดียวดังนี้

หงส์โพธิสัตว์ จึงเล่าความที่น้องชายทั้งสองพากันไปบินแข่งกับพระอาทิตย์โดยพิสดาร ให้พระเจ้าพาราณสีทรงทราบทุกประการ พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ดูกรสหาย ท่านจงแสดงความเร็วที่ท่านได้บินแข่งกับพระอาทิตย์ ให้เราเห็นในกาลนี้เถิด ฯ ข้าแต่มหาราช ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะแสดงความเร็วเช่นนั้น ถวายให้พระองค์ทอดพระเนตรได้ ฯ ดูกรสหาย ถ้ากระนั้น ท่านจงแสดงความเร็วอันมีอาการแต่พอคล้ายคลึงกับความเร็วเช่นนั้น ให้เราได้เห็นเถิด ฯ ข้าแต่มหาราช ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจักแสดงอาการแต่พอสักว่าคล้ายคลึงกับความเร็วเช่นนั้น ให้พระองค์ทรงทอดพระเนตร ขอพระองค์จงให้คนผู้ยิงธนูอันชำนาญทั้งหลาย มาประชุมพร้อมกันในที่นี้

พระเจ้าพาราณสีมีพระหฤทัยโสมนัส จึงมีพระราชดำรัสให้นายขมังธนูผู้ชำนาญในการยิงธนูทั้งหลาย มาประชุมพร้อมกันในพระราชนิเวศน์

ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์จึงพานายขมังธนู ๔ คน ซึ่งเป็นใหญ่กว่านายขมังธนูทั้งปวง ลงจากพระราชนิเวศน์ไปยังท้องสนามหลวง แล้วให้เอาเสาสิลาต้นหนึ่งมาปักลงที่หน้าพระลาน แล้วให้เอากระดิ่งมาผูก

เข้าที่คอของตน แล้วขึ้นไปจับอยู่ณปลายเสาสิลานั้น จึงให้นายขมังธนู ทั้ง ๔ คน นั่งพิงเสาสิลาให้มีหน้าฉเพาะทิศทั้ง ๔ แล้วทูลพระเจ้าพาราณสี ว่า ข้าแต่มหาราช นายขมังธนูทั้งสี่คนนี้เป็นผู้มีหน้าฉเพาะทิศทั้ง ๔ จักยิงธนูไปในทิศนั้นพร้อมกัน ข้าพเจ้าจักบินไปคาบเอาลูกธนูทั้ง ๔ นั้น ไม่ทันให้ตกถึงพื้นดินมาทิ่งลงแทบเท้าของนายขมังธนูทั้ง ๔ คนนั้น คนละลูก ๆ พระองค์พึงทรงทราบความที่ข้าพเจ้าบินไปคาบธนูทั้ง ๔ นั้นมาด้วยสัญญาแห่งเสียงกระดิ่งที่คอข้าพเจ้า แต่ทว่าตัวข้าพเจ้านี้ พระองค์และมหาชนทั้งปวงจักมิได้เห็นปรากฏ พระโพธิสัตวทูลดังนี้แล้ว ครั้นนายขมังธนูทั้ง ๔ คน ยิงธนูไปในทิศทั้ง ๔ พร้อมกัน จึงบินไปคาบเอาลูกธนูทั้ง ๔ อันพ้นจากสายนั้นนั้น ๆ มาทิ่งลงแทบเท้าของนายขมังธนูทั้ง ๔ นั้น แล้วขึ้นไปจับอยู่บนปลายเสาสิลาตามเดิม แสดงตนให้พระราชาและมหาชนเห็นประจักษ์ แล้วทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ความเร็วของข้าพเจ้านี้ พระองค์ได้ทรงทอดพระเนตรแล้ว แต่ทว่า ความเร็วเพียงนี้ไม่ใช่ความเร็วอย่างสูงสุดของข้าพเจ้า และไม่ใช่ความเร็วปานกลางของข้าพเจ้า เป็นแต่ความเร็วเล็กน้อย และเป็นความเร็วอันเลวทรามข้าพเจ้าแสดงความเร็วอย่างต่ำที่สุด ให้พระองค์ทรงทอดพระเนตรเท่านั้น ขอพระองค์ได้ทรงทราบดังนี้

พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามว่า ดูกรสหาย ความเร็วอื่น ที่เร็วยิ่งกว่าความเร็วของท่านมีหรือไม่ สหายจงแสดงให้เราทราบ

พระโพธิสัตวจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราช ความเร็วอันอื่น ที่เร็วยิ่ง

กว่าความเร็วของข้าพเจ้ามีอยู่ คืออายุสังขารของสรรพสัตว์ทั้งหลาย อันจักแตกทำลายเสื่อมสิ้นไป เป็นของเร็วยิ่งกว่าความเร็วอย่างสูงสุดของข้าพเจ้า ตั้งร้อยเท่า และพันเท่า และแสนเท่า ทวีคูณขึ้นแล้ว จึงแสดงความแตกทำลายแห่งรูปธรรมทั้งหลาย โดยประเภทแห่งอันดับไปในขณะ ๆ ถวายพระเจ้าพาราณสีธรรมิกราชา

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงสดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์ ก็มีพระหฤทัยสดุ้งกลัวมรณภัยเป็นกำลัง ไม่สามารถที่จะดำรงพระสติอยู่โดยปรกติได้ มีพระเสโทอันหลั่งไหลล้มลงณพื้นปฐพี ทั้งมหาชนที่ประชุมอยู่ณที่นั้น ก็พากันสดุ้งกลัวมรณภัยยิ่งนัก

ขณะนั้น อำมาตย์ราชบริษัททั้งหลาย จึงนำเอาน้ำสคันโธทกมาโสรจสรงพระพักตร์พระเจ้าพาราณสี ให้กลับฟื้นคืนพระสติสมปฤดี เสด็จลุกขึ้นทรงประทับณราชอาศน์

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงถวายโอวาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาราช ขอพระองค์อย่าได้ทรงหวั่นหวาดพระทัยเลย พระองค์จงทรงเจริญมรณสติ ดำริห์ในทางที่จะประพฤติสุจริตธรรม และทรงบำเพ็ญบุญญกรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น ดำรงพระองค์อยู่ในความไม่ประมาททุกเมื่อเถิด

พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสวิงวอนว่า ดูกรสหาย เราไม่สามารถที่จะเว้นจากอาจารย์ ผู้มีปรีชาญาณอันบริบูรณ์เช่นท่าน แล้วและอยู่ในที่อันห่างไกลได้ สหายอย่าไปอยู่ณบรรพตจิตตกูฏเลย จงเป็นอาจารย์แสดง

ธรรมสั่งสอนเรา อยู่ในเมืองนี้เถิด ตรัสวิงวอนดังนี้แล้ว จึงกล่าวพระคาถาทั้งหลายสองว่า

สวเนน เอกสฺส ปิยา ภวนฺติ
ทิสฺวา ปเนกสฺส วิโยคฉนฺโท
ทิสฺวา จ สุตฺวา จ ปิยา ภวนฺติ
กจฺจิ นุ โข เม ปิยสิ ทสฺสเนน ฯ
สวเนน ปิโย เมสิ ภิยฺโย จาคมฺม ทสฺสนำ
เอวำ ปิยทสฺสโน สมาโน วส หำส มม สนฺติเก ฯ

ความว่า บุคคลทั้งหลายบางคน ย่อมเป็นที่รักของบุคคลบางคน เพราะความพึง คือบุคคลบางคนได้พึงว่า ผู้นี้เป็นผู้มีคุณวุฒิอย่างนี้ แล้วและมีความรักในบุคคลนั้น ชื่อว่ามีความรักเพราะความพึง อนึ่ง ความรักความพอใจของบุคคลบางคน ย่อมหมดสิ้นไปเพราะความเห็นเช่นดังเห็นยักษ์อันจะมากินเข้ามาใกล้ แล้วและหมดความรักความพอใจฉันนั้น บุคคลทั้งหลายบางคน เป็นผู้มีความรักเพราะความเห็นด้วย เป็นผู้มีความรักเพราะความพึงด้วย เพราะเหตุฉันนั้น เราขอถามท่านว่า ท่านเป็นผู้มีความรักเราเพราะความเห็นกระมังหนอ ส่วนท่านเป็นที่รักของเราเพราะความพึง และเป็นที่รักของเราโดยยิ่งเพราะอาศัยความเห็นด้วย ดูกรพระยาหงส์ ถ้าท่านเห็นความรักของเรามีอยู่อย่างนี้ ท่านจงอยู่ในสำนักเราเถิด

พระโพธิสัตว์ได้ฟังพระราชาดำรัสดังนั้น เมื่อจะทูลตอบพระราชา จึงกล่าวพระคาถาว่า

วเสยยาม ตวาคาเร นิจจำ สกกตปูชิตา
มตฺโต จ เอกทา มชฺชำ หำสราชำ ปจฺจนฺตุ เม ฯ

ความว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระองค์สักการบูชาแล้ว พึงอยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์เป็นนิจกาล ถ้าบางคราวพระองค์ทรงเมาสุราปรารถนาจะเสวยมังสะ จะพึงตรัสบังคับว่า เจ้าทั้งหลายจงแกงพระยาหงส์ให้เรากิน ท่านชนทั้งหลายที่อาศัยพระองค์เลี้ยงชีพ ก็จะพึงฆ่าข้าพเจ้าแกงเสีย เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าจักกระทำอย่างไรเล่า

พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ดูกรสหาย ถ้าท่านกลัวอย่างนั้น เราจักไม่ดื่มน้ำเมาเลย ตรัสดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาให้ปฏิญญาว่า

ธิรตฺถุ ตำ มชฺชปานำ ยำ เม ปิยตรำ ตยา
น จาปิ มชฺชำ ปิวิสฺสามิ ยาว เม วจฺฉสี ฆเร ฯ

ความว่า การดื่มน้ำเมาใด อันเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเรายิ่งกว่าท่าน เราติเตียนการดื่มน้ำเมานั้น อนึ่ง แม้ท่านยังอยู่ในเรือนเราตราบใด เราจักไม่ดื่มน้ำเมาตราบนั้น

เบื้องหน้าแต่นั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาทั้งหลายหก ถวายพระเจ้าพาราณสีว่า

สุวิชานำ สิงฺคาลานำ สกุนฺตานญฺจ วสฺสิตำ
มนุสฺสวสฺสิตำ ราช ทุวิชานตรำ ตโต ฯ

อปิ เจ มญฺญตี โปโส ญาติมิตฺโต สขาติ วา
โย ปุพฺเพ สุมโน หุตฺวา ปจฺฉา สมฺปชฺชเต ทิโส ฯ
ยสฺมึ มโน นิวิสติ อวิทูเร สหาปิ โส
สนฺติเกปิ หิ โส ทูเร ยสฺมา วิวสเต มโน ฯ
อนฺโตปิ เจ โหติ ปสนฺนจิตฺโต
ปารํ สมุทฺทสฺส ปสนฺนจิตฺโต
อนฺโตปิ โส โหติ ปทุฏฺฐจิตฺโต
ปารํ สมุทฺทสฺส ปทุฏฺฐจิตฺโต ฯ
สำวสนฺตา วิวสนฺติ เย ทิสา เต รเถสภ
อารา จิตา สำวสนฺติ มนสา รฏฺฐวฑฺฒน ฯ
อติจีรนิวาเสน ปิโย ภวติ อปฺปิโย
อามนฺต โข ตำ คจฺฉามิ ปุรา เต โหมิ อปฺปิโย ฯ

ความว่า สำเนียงของสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายก็ดี สำเนียงของนกทั้งหลายก็ดี อันบุคคลพึงรู้โดยง่าย ข้าแต่มหาราช สำเนียงของมนุษย์ทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้โดยยากกว่าสำเนียงสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลาย

โดยอธิบายว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายเป็นสัตว์มีหทัยอันซื่อตรง เพราะเหตุนั้น สำเนียงภาษาของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย บุคคลจึงรู้โดยง่าย ฝ่ายมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีหทัยอันกระด้าง เพราะเหตุนั้น ถ้อยคำสำเนียงของมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลจึงรู้ได้โดยยาก

อนึ่ง บุรุษบุคคลผู้ใด เมื่อแรกเป็นผู้มีใจดี ย่อมสำคัญผู้ที่อยู่ร่วม

กันว่า ท่านผู้นี้ เป็นญาติของเราบ้าง เป็นมิตรของเราบ้าง เป็นเพื่อนที่รักของเราบ้าง บุรุษบุคคลผู้นั้น ครั้นภายหลังกลับเป็นผู้มีเวรมองหาโทษใส่กัน หทัยของมนุษย์ทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้ได้โดยยากอย่างนี้แหละ

ถ้าใจตั้งมั่นอยู่ในบุคคลผู้ใด แม้ถึงบุคคลผู้นั้นจะอยู่ในที่ไกลสักเพียงไร ก็เหมือนกับอยู่ในที่ใกล้ ถ้าใจเห็นห่างจากบุคคลผู้ใด แม้ถึงบุคคลผู้นั้นจะอยู่ณที่ใกล้ ก็เหมือนกับอยู่ในที่อันไกล

อนึ่ง สหายผู้ใด เป็นผู้มีจิตเยื่อมใสรักใคร่กัน สหายผู้นั้น แม้ถึงจะอยู่ณฝั่งแห่งมหาสมุทร์ ก็เหมือนกับอยู่ณที่ใกล้ชิด เพราะอาศัยจิตย่อมคิดเนืองถึงกันเป็นมูลเหตุ สหายผู้ใด เป็นผู้มีจิตคิดประทุษร้ายกัน สหายผู้นั้น แม้ถึงจะอยู่ณที่ใกล้ชิด ก็เหมือนกับอยู่ณฝั่งแห่งมหาสมุทร์

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ชนทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้มีเวรมองหาโทษใส่กัน และเป็นข้าศึกต่อกัน แม้ถึงจะอยู่ร่วมในที่อันเดียวกัน ชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็เหมือนกับอยู่ต่างกันในที่อันไกล ข้าแต่พระองค์ผู้ยังแว่นแคว้นให้เจริญ ฝ่ายบัณฑิตทั้งหายนั้น แม้ถึงจะอยู่ในที่อันไกล เมื่อนึกถึงกันอยู่ด้วยใจ ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกัน คืออยู่ณที่อันเดียวกัน

บุคคลจะเป็นที่รักใคร่พอใจกัน และไม่เป็นที่รักใคร่พอใจกัน ย่อมเป็นเพราะอยู่อาศัยกันมาสั้นกาลนาน ข้าพเจ้ามิได้เป็นที่รักของพระองค์มาแต่ก่อน ข้าพเจ้าจะขอลาพระองค์ไป พระองค์จงอยู่เป็นสุขสำราญ ย่อมพระหฤทัยเถิด

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังหงส์โพธิสัตวกล่าวคาถาชี้แจงดังนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

เอวํ เจ ยาจมานาหํ อญฺชลึ นาวพุชฺฌสิ
ปริจารกานํ สนฺตานํ วจนํ น กโรสิ โน
เอวนฺตํ อภิยาจาม ปุน กยิราสิ ปริยายํ ฯ

ความว่า ดูกรพระยาหงส์ เมื่อเราทั้งหลาย ประคองอัญชลีวิงวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าท่านมิได้รู้ความนับถือของเราทั้งหลาย ซึ่งเปนผู้บำเรอท่านอยู่ไซร้ ท่านก็ย่อมไม่กระทำตามคำเรา เมื่อเปนอย่างนี้ เราขอวิงวอนท่านว่า ท่านพึงกระทำความเวียนไปมาบ่อย ๆ เถิด

ในลำดับนั้น พระยาหงส์โพธิสัตว เมื่อจะแสดงอรรถให้พระเจ้าพาราณสีทรงทราบ จึงกล่าวพระคาถาว่า

เอวํ เจ โน วิหรตำ อนฺตราโย น เหสฺสติ
ตุยฺหำ วาปิ มหาราช มยฺหำ วา รฏฺฐวฑฺฒน
อปฺเปวนาม ปสฺเสม อโหรตฺตานมจฺจเย ฯ

ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้ยังแว่นแคว้นให้เจริญ เมื่อเราทั้งสองอยู่เปนปรกติกันอย่างนี้ ถ้าหากว่า อันตรายแก่ชีวิตของเราทั้งสองก็ดี คือของพระองค์ก็ดี ของข้าพเจ้าก็ดี จักไม่มีไซร้ แม้ถึงอย่างไรก็ดี เราทั้งสองจะต้องได้พบเห็นซึ่งกันและกัน ในกาลอันเปนไปล่วงแห่งวันแลคืนทั้งหลาย

ก็แต่ทว่า ขอพระองค์จงตั้งอยู่ในโอวาทที่ข้าพเจ้าได้ถวายไว้ เมื่อ

ทรงตั้งอยู่ในโอวาทอย่างนั้นแล้ว พระองค์อย่าได้ทรงประมาท จง
บำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ในโลกสันนิวาสอันมีชีวิตนิดหน่อย
เท่านั้น อย่าทรงกระทำทศพิธราชธรรม์ให้กำเริบจลาจล จงเสวยราช
สมบัติโดยราชธรรมประเพณี เมื่อพระองค์ดำรงอยู่ในโอวาทของข้าพเจ้า
อย่างนี้แล้ว ก็จะได้ทรงเห็นข้าพเจ้ามาเฝ้าพระองค์เนือง ๆ

เมื่อพระยาหงส์โพธิสัตว ถวายโอวาทแก่พระยาพาราณสีอย่างนี้
แล้ว ก็ลากลับไปยังบรรพตจิตตกูฏอันเป็นที่อยู่ของตน

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระทศพลทรงนำ
เรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
เมื่อตถาคตบังเกิดในกำเนิดสัตวดิรัจฉาน ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายมี
พระราชาเป็นประธาน ให้เห็นว่าสรรพสังขารทั้งหลายเป็นของทุพลภาพ
อย่างนี้ มีพระพุทธดำรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า พระราชา
ในครั้งนั้น คือ พระอานนท์ หงส์โปดกน้องสุดท้องในครั้งนั้นคือพระ
โมคคัลลานะ หงส์โปดกผู้น้องกลางในครั้งนั้นคือพระสารีบุตร หงส์
บริวารในครั้งนั้น คือพุทธบริษัท ฝ่ายพระยาหงส์ผู้เร็วไวในครั้งนั้น คือ
ตถาคตในกาลนี้แล

จบชวนหังสชาดก

๖

๔ จุลลนารทกัสสปชาดก

น เต กฏฺฐานิ ภินฺนานีติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต ถูลกุมาริกปโลภนำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับอยู่ณพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภความประโลมของนางถูลกุมาริกา[1] ให้เปนเทสนานุบัติเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เปนผล มีคาถาเบื้องต้นว่า น เต กฏฺฐานิ ภินฺนานิ เปนอาทิ

ดังได้สดับมา มีธิดาของตระกูลอันหนึ่งอยู่ในเมืองสาวัตถี นางมีอายุกาลประมาณสิบห้าหรือสิบหกปี ทั้งประกอบไปด้วยความงามเลิศแต่ทว่า มิได้มีบุรุษผู้ใดผู้หนึ่ง สู่ขอนางกุลธิดานั้น

ฝ่ายมารดาของนางกุลธิดานั้น จึงคิดว่า ธิดาของเราเปนผู้มีวัยอันเจริญแล้ว แต่ทว่า ไม่มีผู้ใดมาสู่ขอธิดาของเรา อย่ากระนั้นเลย เราจักประโลมสากิยภิกษุองค์หนึ่ง ด้วยธิดาของเรานี้ แล้วจักให้ภิกษุนั้นสึกออก แล้วจักอาศรัยลูกเขยนั้นเลี้ยงชีวิต

ในกาลนั้น มีกุลบุตรคนหนึ่งเปนชาวเมืองสาวัตถี กุลบุตรนั้นมีศรัทธา บวชถวายพรมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จำเดิมแต่ได้อุปสมบทแล้ว ก็เปนผู้เกียจคร้าน ละสิกขาบทเสียแล้ว ก็ประกอบการนุ่งห่ม

---

๑ นางกุมารีมีสรีระอ้วน อีกนัยหนึ่งว่า นางนั้นจะอ้วนหรือผอมก็ตาม ที่เรียกว่าถูลกุมาริกา เพราะนางหนาไปด้วยราคอันเปนไปในกามคุณทั้งห้า

ประดับสรีรมณฑล อยู่เปนนิจการ เวลาไปเที่ยนภิกขาจารก็ตกแต่ง
สรีรมณฑลเรียบร้อย

ฝ่ายมหาอุบาสิกาผู้เปนมารดานางกุลธิดานั้น จึงตกแต่งขาทนิย
โภชนียาหารไว้ในเรือน แล้วไปยืนอยู่ที่ประตูบ้าน ครั้นภิกษุทั้งหลาย
เที่ยวภิกขาจารไปในระหว่างถนน นางจึงพิจารณาดูภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่ง
ตนอาจผูกไว้ด้วยความปราถนาในรสอาหาร ก็มิได้เห็นภิกษุรูปใดรูป
หนึ่ง ในระหว่างแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้เรียนไตรปิฎกแลอภิธรรมแล
ทรงวินัย อันเที่ยวไปกับบริวารเปนอันมาก ที่ควรตนจะพึงยึดถือเอา
และมิได้เห็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ในระหว่างแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าว
ซึ่งธรรมอันไพเราะ และผู้มีอันเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตเปนวัตร ซึ่งไป
ในเบื้องหลังแห่งภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นด้วย ครั้นเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง
ซึ่งนุ่งสะบงอันหมดจดสอาด แล้วและห่มจีวรมีเนื้ออันเกลี้ยงอันบุคคล
ทุบแล้ว แลถือบาตมีวรรณดังแก้วมณี แล้วกั้นร่มเปนที่นิยมยินดี
แห่งใจ แลมิได้สำรวมอินทรีย์อันใดอันหนึ่งเดียรมา นางจึงคิดว่า เรา
อาจจะจับตัวภิกษุนี้ได้ คิดดังนี้แล้ว จึงออกไปนมัสการรับบาตรจาก
ภิกษุนั้น แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ นิมนต์พระผู้เปนเจ้า
มาเถิด ว่าดังนี้แล้ว ก็นำภิกษุนั้นไปให้นั่งณเรือนของตน แล้วอังคาศ
ด้วยโภชนะมีเข้ายาคูเปนต้น ครั้นภิกษุนั้นกระทำภุตตกิจฉันเสร็จแล้ว
นางจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ จำเดิมแต่วันนี้ไป พระผู้
เปนเจ้าพึงมารับบิณฑบาตในเรือนนี้เถิด

จำเดิมแต่นั้นมา ภิกษุนั้นก็ไปฉันภัตตาหารในเรือนนั้นเปนนิจการ ครั้นนานไปเบื้องหน้า ก็เปนผู้มีความคุ้นเคยกับมหาอุบาสิกานั้น มากขึ้นโดยลำดับ ๆ

อยู่มาวันหนึ่ง มหาอุบาสิกานั้นจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ เครื่องอุปโภคแลเครื่องบริโภคในเรือนนี้มีอยู่เปนอันมาก แต่ทว่า บุคคลที่เปนผู้สามารถจะตรวจตราบ้านเรือน จะเปนบุตรหรือลูกเขยของข้าพเจ้า ก็หามิได้เลย

ภิกษุนั้นได้ฟังคำของมหาอุบาสิกา จึงคิดว่า ดังเรารำพึง มหาอุบาสิกากล่าวดังนี้ เพื่อประโยชน์อะไรหนอ คิดดังนี้แล้ว ก็เปนผู้ประหนึ่งว่า อันคำของมหาอุบาสิกาแทงเอาแล้วในหทัยหน่อยหนึ่ง

ฝ่ายมหาอุบาสิกาจึงพูดแก่ธิดาว่า ดูกรแม่ เจ้าจงประโลมภิกษุนี้ด้วยมายาแห่งหญิง แล้วจงยังภิกษุนี้ ให้ประพฤติเปนไปในอำนาจของเจ้า

จำเดิมแต่นั้น นางถุลลกุมาริกาธิดา ก็ประดับตกแต่งกายให้สอาดผ่องใส แล้วก็ประโลมภิกษุนั้น ด้วยแง่งอนแห่งหญิงและความเย้องกรายแห่งหญิง

แท้จริง ภิกษุนั้นเปนผู้กำลังหนุ่ม ก็เปนไปในอำนาจแห่งกิเลส จึงคิดว่า เราไม่สามารถจะประดิษฐานอยู่ในพระพุทธศาสนาได้ คิดดังนี้แล้ว จึงพูดกะนางถุลลกุมาริกาว่า เราจักไปยังวิหารมอบบาตรจีวรแล้วจักไปยังที่โน้น ท่านจงส่งผ้าทั้งหลายไปให้เราในที่นั้น พูดดังนี้

แล้ว ก็ไปสู่วิหารมอบบาตรจีวรแล้ว จึงบอกอาจารย์แลอุปัชฌายว่าข้าพเจ้าเปนผู้มีความกระสัน ไม่ยินดีที่จะประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

อาจารย์แลอุปัชฌายทั้งสอง จึงพาภิกษุนั้นไปสู่สำนักสมเด็จพระศาสดาจารย์ แล้วทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ภิกษุนี้เปนผู้มีความกระสัน พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสถามภิกษุนั้นว่า ดูกรภิกษุ ได้ยินว่าเธอมีความกระสันจริงหรือ ครั้นภิกษุนั้นทูลรับเปนสัจ จึงมีพระพุทธดำรัสถามว่า ท่านมีความกระสันเพราะเหตุอะไร ครั้นภิกษุนั้นทูลว่าข้าพระองค์มีความกระสันเพราะนางฉัตตมานวิกา จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุในกาลก่อน เมื่อท่านอยู่ในอรัญญประเทศ นางฉัตตมานวิกานี้ ก็กระทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ของท่าน แล้วกระทำความฉิบหายใหญ่ให้แก่ท่าน ท่านมีความกระสันเพราะนางฉัตตมานวิกานี้อีก ด้วยเหตุอะไร มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว พระภิกษุทั้งหลายจะใคร่ฟังเรื่องจึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์ก็ทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯ ล ฯ

ในกาลเปนอดีตล่วงแล้ว เมื่อพระราชาทรงนามชื่อว่าพรหมทัต เสวยราชสมบัติณเมืองพาราณสี ในกาลนั้น พระโพธิสัตวบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ อันมีโภคสมบัติมาก ในกาสิกรัษฎ์ เปนผู้มีศิลปศาสตร์

อันเรียนแล้ว จึงรวบรวมสรรพสมบัติทั้งปวงเก็บไว้ ฝ่ายภรรยาของพระโพธิสัตว์นั้น คลอดบุตรออกมาคนหนึ่งแล้ว ก็กระทำกาลกิริยาตาย พระโพธิสัตว์จึงคิดว่า ความตายย่อมมีแก่ภรรยาเราฉันใด ความตายก็จักมาถึงเราฉันนั้น ต้องการอะไรที่เราจะอยู่ครองเรือน เราจักบวชเสียดีกว่า คิดดังนี้แล้ว จึงสละวัตถุกามแลกิเลสกามทั้งหลาย พาบุตรเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ถือบรรพชาเพศบวชเป็นดาบสกับด้วยบุตรนั้น ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นผู้มีรากมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ในป่าหิมพานต์นั้น

ในกาลนั้น โจรทั้งหลายอันอยู่ในบัจจันตคาม เข้าไปยังชนบทแล้วก็ปล้นบ้าน จับคนชะเลยทั้งหลายแล้ว ก็ให้ขนภัณฑสิ่งของไปบัจจันตประเทศ

ในระหว่างพวกชะเลยเหล่านั้น มีนางกุมาริกาคนหนึ่ง เป็นผู้มีรูปอันงามยิ่ง ทั้งเป็นหญิงบริบูรณ์ด้วยบัญญาอันเกเร นางกุมาริกานั้นจึงคิดว่า โจรทั้งหลายเหล่านี้จับเราไปแล้ว ก็จักใช้สรอยเราให้เป็นประหนึ่งว่าทาสี เราควรจะหนีไปด้วยอุบายอันหนึ่ง คิดดังนี้แล้ว จึงพูดลวงโจรทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าปราถนาจะกระทำสรีรกิจ ท่านทั้งหลายจงถอยหลีกไปหน่อยหนึ่งเถิด ว่าดังนี้แล้ว ก็หนีไปเที่ยวค้นคันอยู่ในป่าครั้นเวลาพระโพธิสัตว์ให้บุตรอยู่ณอาสม แล้วไปเพื่อประโยชน์จะเก็บผลไม้ นางก็ไปถึงอาสมในเวลาเช้าวันนั้น ครั้นถึงจึงประโลมดาบสกุมารนั้นด้วยความยินดีในกามคุณ ครั้นทำลายศีลของดาบสกุมารแล้ว

ก็ให้ดาบสกุมารประพฤติเปนไปในอำนาจของตน แล้วจึงพูดว่า ต้องการอะไรที่ท่านจะมาอยู่ในป่าดังนี้ ท่านจงมาไปสู่บ้านด้วยกัน เพราะว่ากามคุณทั้งหลาย มีรูปเปนต้นในบ้านนั้น เปนของอันบุคคลพึงได้โดยง่ายดาย

ดาบสกุมารได้ฟังดังนั้น จึงรับว่าดีแล้วเราจักไป แล้วจึงบอกว่าบิดาของเรา ท่านยังไปเก็บผลไม้อยู่ในป่า เมื่อท่านกลับมาจากป่าแล้ว เราทั้งสองจักอำลาท่านบิดา แล้วจักได้ไปพร้อมกันทีเดียว ท่านจงยับยั้งอยู่ก่อน

นางกุมาริกาได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่า ดาบสนี้เปนเด็กหนุ่ม ยังไม่รู้กิจการอะไรหน่อยหนึ่ง บิดาของดาบสนี้ คงจะเปนผู้บวชเมื่อภายแก่ เมื่อท่านมาเห็นเราเข้า ท่านก็จักว่า เจ้ามาทำอะไรในที่นี้ แล้วจักโบยตีเราให้สาหัส แล้วจักจับเท้าเราคร่าไปทิ้งเสียในป่า เราจักหนีไปเสียก่อน อย่าให้ทันดาบสบิดานั้นมาถึง คิดดังนี้แล้ว จึงพูดกะดาบสกุมารว่า เราจักไปก่อน ท่านจงตามเราไปภายหลัง พูดดังนี้แล้ว ก็บอกเครื่องหมายในหนทางที่จะไป แล้วก็รีบหนีไปจากอาสมบทนั้น

ฝ่ายดาบสกุมารนั้น ครั้นนางกุมาริกาไปแล้ว ก็บังเกิดความโทมนัสเสียใจ วัตรอันใดที่เคยทำมาแต่ก่อนก็มิได้กระทำ จึงชักผ้าคลุมศีรษะนอนซบเซาอยู่ในภายในบรรณศาลา

พระโพธิสัตวดาบส ถือเอาผลาผลเดิรมาแต่ป่า ครั้นเห็นรอยเท้าของนางกุมาริกานั้น จึงคิดว่า รอยเท้าเช่นนี้ เปนรอยเท้าของมาตุคาม

โดยแท้ คิดดังนี้แล้ว จึงเข้าไปสู่บรรณศาลาวางผลไม้ลงในที่นั้น เมื่อจะถามดาบสกุมารผู้เปนบุตร จึงกล่าวคาถาที่แรกว่า

น เต กฏฺฐานิ ภินฺนานิ น เต อุทกมาภตำ
อคฺคิปิ เต น หาสิโต กินฺนุ มนฺโทว ฌายสิ

ความว่า ฟืนทั้งหลายเจ้าก็มิได้หักมา ทั้งน้ำท่าเจ้าก็ไม่ตักมาไว้ อีกทั้งฟืนไฟเจ้าก็มิได้ติด เจ้าคิดอย่างไร จึงเปนผู้ประดุจดังว่าโง่เขลานอนซบเซาอยู่ดังนี้

ดาบสกุมารได้ฟังคำบิดาถาม จึงฉุกขึ้นไหว้บิดาด้วยความเคารพ เมื่อจะบอกบิดา เพื่อจะออกจากป่าไปอยู่ร่วมกับมนุษย์ จึงกล่าวหมวดสองแห่งคาถาว่า

น อุสฺสเหว วเน วตฺถุ กสฺสปามนฺตยามิ ตำ
ทุกฺโข วาโส อรญฺญสฺมึ รฏฺฐิ อิจฺฉามิ คนฺตเว ฯ
ยถา อหำ อิโต คนฺตวา ยสฺมึ ชนปเท วสำ
อาจารำ พฺรหฺม สิกฺเขยฺยำ ตำ ธมฺมำ อนุสาส มำ ฯ

ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปโคตร ข้าพเจ้าอดทนอยู่ในป่าไม่ได้ ข้าพเจ้าจักขอลาท่านไป ความอยู่ในป่า เปนของนำมาซึ่งความทุกข์ยาก ข้าพเจ้าอยากจะไปอยู่ในแว่นแคว้น ข้าแต่ท่านผู้ประดุจดังว่าพรหม เมื่อข้าพเจ้าออกจากป่านี้ ไปอยู่ในชนบทใด พึงศึกษามารยาทที่ชาวชนบทเขาประพฤติกันอย่างไร ในชนบทนั้น ขอท่านจงสั่งสอนธรรมนั้น แก่ข้าพเจ้าเถิด

หนังสือหายาก 294.3184 ส 512 น ฝ ค 12 น.34 ป. 18348

พระโพธิสัตวได้ฟังบุตรอำลาดังนั้น จึงกล่าวว่า ดูกรพ่อ ที่เจ้าขอให้พ่อสั่งสอนเจ้าเปนการดีแล้ว พ่อจักบอกมารยาทที่เขาประพฤติกันในประเทศ ให้เจ้ารู้ในกาลนี้ ว่าดังนี้แล้ว ก็กล่าวหมวดสองแห่งคาถาว่า

สเจ อรญฺญํ หิตฺวาน วนมูลผลานิ จ
รฏฺเฐ โรจยเส วาสํ ตํ ธมฺมํ นิสาเมหิ เม ฯ
วิสํ มา ปฏิเสวิตฺถ ปปาตํ ปริวชฺชย
ปงฺเก จ มา วิสีทิตฺโถ ยตฺโต อาสีวิเส จร ฯ

ความว่า ถ้าว่า เจ้าละป่าแล้วด้วย ละมูลผลาผลทั้งหลายในป่าแล้วด้วย พึงชอบใจอยู่ในแว่นแคว้นไซร้ เจ้าจงสำเนียกฟังธรรมนั้นของเราไว้ เจ้าจงอย่าเสพย์อาศรัยของเปนพิษ พึงละเว้นเสียซึ่งเหวด้วย เจ้าอย่าปราถนาจมอยู่ในเปือกตมด้วย จงเตรียมเว้นซึ่งของพิษทั้งหลายเที่ยวอยู่ด้วย

ฝ่ายดาบสกุมารได้ฟังธรรมนั้น มิได้รู้เนื้อความแห่งธรรมอันบิดากล่าวแล้วโดยย่อ ให้พิศดารออกไปได้ เมื่อจะถามบิดาจึงกล่าวคาถาว่า

กึ นุ วิสํ ปปาโต วา ปงฺโก วา พฺรหฺมจาริ
กึ ตฺวํ อาสีวิสํ พฺรูหิ ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต

ความว่า ดังข้าพเจ้าถาม อะไรเปนพิษของพรหมจรรย์ อะไรเปนเหวของพรหมจรรย์ อะไรเปนเปือกตมของพรหมจรรย์ ท่าน

กล่าวสิ่งไรว่าเปนพิษ ข้าพเจ้าขอถาม ท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด

พระดาบสโพธิสัตว์ได้ฟังบตรถามดังนั้น เมื่อจะพยากรณ์ให้บตรรู้แจ้งชัด จึงกล่าวคาถาทั้งหลายว่า

อาสโว ตาต โลกสฺมึ สุรา นาม ปวุจฺจติ
มนุญฺญา สุรภี วคฺคู มธุขุทฺทรสูปมา
วิสํ ตทาหุ อริยา พฺรหฺมจริยสฺส นารท ฯ
อิตฺถิโย ตาต โลกสฺมึ ปมตฺตํ ปมเถนฺติ ตา
หรนฺติ ยุวิโน จิตฺตํ ตูลภฏฺฐิว มาลุโต
ปปาโต เอส อกฺขาโต พรหมจริยสส นารท ฯ
ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร ปูชา ปรกุเลสุ จ
ปงฺโก เอโสว อกฺขาโต พฺรหฺมจริยสฺส นารท ฯ
มหนฺตา ตาต ราชาโน อาวสนฺติ มหึ อิมํ
มา ตาทิเส มนุสฺสินฺเท มหนฺเต ตาต นารท ฯ
อิสฺสรานํ อธิปตีนํ น เตสํ ปาทโต จเร
อาสีวิโส โส อกฺขาโต พฺรหฺมจริยสฺส นารท ฯ
ภตฺตตฺโถ ภตฺตกาเล ยํ ยํ เคหํ อุปสงฺกเม
ยนฺเตตฺถ กุสลํ ชญฺญา ตตฺถ ฆาเสสนํ จเร ฯ
ปวิสิตฺวา ปรกุเล ปานสฺส โภชนาย วา
มิตํ ขาเท มิตํ ภุญฺเช น จ รูเป มนํ กเร ฯ

คุฏฐิ์ มชฺชํ กิราสญฺจ สภาธิกรณานิ จ
อารกา ปริวชฺเชหิ ยานีว วิสมํ ปถํ ฯ

ความว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตรชื่อว่านารท น้ำดองในโลก บัณฑิตเรียกชื่อว่าสุรา สุรานั้น ทำใจให้สูงขึ้น แลมึกเมาเปนอันดี และทำให้พูดมาก แลมีรสดุจรสแห่งน้ำผึ้งน้อย พระอริยทั้งหลายท่านกล่าวสุรานั้น ว่าเปนพิษของพรหมจรรย์ ฯ ดูกรพ่อผู้เปนบุตรชื่อว่านารท หญิงทั้งหลายในโลก ย่อมย่ำยีซึ่งบุรุษผู้ประมาทแล้ว หญิงสาวทั้งหลายย่อมนำจิตต์บุรุษไป ประดุจดังว่าลมอันนำไปซึ่งปุยนุ่น สภาพของหญิงนั้น บัณฑิตท่านกล่าวว่าเปนเหวของพรหมจรรย์ ฯ ดูกรพ่อผู้เปนบุตรชื่อว่านารท ลาภก็ดี ยศก็ดี เครื่องสักการก็ดี เครื่องบูชาก็ดี อันมีในตระกูลทั้งหลายอื่น สิ่งสภาพมีลาภเปนต้นนั้นแหละ บัณฑิตท่านกล่าวว่าเปนเบือกตมของพรหมจรรย์ ฯ ดูกรพ่อผู้เปนบุตรชื่อว่านารท พระราชาทั้งหลาย ผู้เปนใหญ่ครอบครองแผ่นดินนี้ ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าอย่าพึงเข้าไปใกล้พระราชาผู้เปนใหญ่ในมนุษย์ ผู้มีอานุภาพมากเช่นนั้น ฯ ดูกรพ่อผู้เปนบุตรชื่อว่านารท เจ้าอย่าพึงเที่ยวไปใกล้บาทมูลของพระราชาทั้งหลาย ผู้เปนอิศรแลอธิบดีเหล่านั้นเลย พระราชานั้น บัณฑิตท่านกล่าวว่าเปนพิษของพรหมจรรย์ ฯ บุคคลผู้ต้องการด้วยภัตรในกาลแห่งภัตร พึงเข้าไปใกล้ซึ่งเรือนใดๆ ก็พึงรู้ซึ่งกุศลในเรือนอันตนเข้าไปใกล้นั้น แล้วพึงเที่ยวไปแสวงหาเข้าอันบุคคลพึงกินในเรือนนั้น บุคคลผู้เข้าไปในตระกูลอื่นเพื่อปานะและโภชนะ

พึงเคี้ยวกินพอประมาณ พึงบริโภคพอประมาณ อนึ่งไม่พึงกระทำใจในรูป ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าจงเว้นซึ่งที่แห่งโคยืนอยู่ด้วย ซึ่งโรงสุราด้วย ซึ่งชนผู้เกเรด้วย ซึ่งที่ประชุมและอธิกรณ์ทั้งหลายด้วย ในที่อันไกล ประหนึ่งว่าบุคคลผู้ไปด้วยยาน ย่อมเว้นซึ่งหนทางอันไม่เสมอฉนั้น

ดาบสกุมารนั้น ครั้นบิดากล่าวสอนอยู่อย่างนี้ ก็กลับได้สติจึงกล่าวว่า ข้าแต่บิดา ข้าพเจ้าไม่ควรไปอยู่ในทางของมนุษย์

ในลำดับนั้น ดาบสพระโพธิสัตว์รู้ว่าบุตรกลับได้สติ มีความเหนื่อยหน่ายในมาตุคาม จึงสอนให้เจริญภาวนามีเมตตาเปนต้น ดาบสกุมารก็ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดา ไม่นานเท่าใด ก็ยังฌานแลอภิญญาให้เกิดขึ้น บิดาแลบุตรทั้งสองก็เปนผู้มีฌานมิได้เสื่อม ครั้นทำลายขันธ์สันดานก็ไปบังเกิดในพรหมโลก

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า นางกุมาริกาในครั้งนั้น คือนางภัทรกุมาริกาในกาลนี้ ดาบสกุมารในครั้งนั้น คืออุกกัณฐิภิกษุในกาลนี้ ฝ่ายดาบสผู้เปนบิดาในครั้งนั้น คือตถาคตนี้แล

จบจุลลนารทกัสสปชาดก

---

๕ ทูตชาดก

ทูเต เต พฺรหฺเม ปาเหสินฺติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต อตฺตโน ปญฺญาปสำสนำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ณพระเชตวันวิหาร ทรงพระปรารภความสรรเสริญบัญญาของพระองค์ ให้เปนเทศนานุบัติเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เปนผล มีคำเริ่มต้นว่า ทูเต เต พฺรหฺเม ปาเหสิ ดังนี้เปนอาทิปฐมบาท

วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนาปรารภคุณของพระโลกนาถว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งปวงจงเห็นชิงความฉลาดในอุบาย ของพระทศพล ผู้เปนศาสดาของเราทั้งหลายเถิด สมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรงพระคุณอันล้ำเลิศ ทรงแสดงนางอัปษรทั้งหลายแก่นนทกุมาร แล้วประทานพระอรหัตตผล อนึ่งทรงประทานผ้าชีรวแก่พระจุลปันถกะ แล้วประทานพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ อนึ่งทรงประทานดอกประทุมแก่บุตรนายช่างทอง แล้วประทานพระอรหัตตผล สมเด็จพระทศพลทรงแนะนำสัตวทั้งหลาย ด้วยอุบายต่าง ๆ อย่างนี้

ขณะนั้น สมเด็จพระมหามุนีผู้เปนบรมศาสดา เสด็จมายังโรงธรรมสภาแล้ว จึงตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งปวงสนทนาถึงเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุทั้งหลายกราบทูลความตามที่ได้สนทนานั้นให้ทรงทราบ จึงมีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเปนผู้ฉลาดในอุบาย ใน

กาลนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ถึงในกาลปางก่อน ตถาคตก็ได้เป็นผู้ฉลาดในอุบายเหมือนกัน มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงนำเรื่องในอดีตกาลมามาตรัสเทศนาดังต่อไปนี้ว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ ในอดีตกาลล่วงแล้ว เมื่อพระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต เสวยราชสมบัติณเมืองพาราณสี ชนบทไม่มีเงินที่จะใช้สอย เพราะพระราชาบีบคั้นชาวชนบท แล้วรวบรวมเอาเงินมาไว้ในท้องพระคลัง

ในกาลนั้น พระโพธิสัตวบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาสิกคามอันเป็นแว่นแคว้นเมืองพาราณสี ครั้นเจริญวัยแล้ว ก็ไปยังเมืองตักกสิลา จึงบอกอาจารย์ผู้สอนศิษย์ว่า ข้าพเจ้าจักขอเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักท่านก่อน ภายหลังข้าพเจ้าจึงจะเที่ยวขอเชาโดยธรรม แล้วจักนำทรัพย์มาให้ท่าน บอกดังนี้แล้วก็เริ่มเรียนศิลปศาสตร์ ครั้นเรียนศิลปศาสตร์สำเร็จแล้ว จึงบอกลาอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าจักไปนำทรัพย์มาให้ท่าน แล้วออกจากเมืองตักกสิลาเที่ยวมาในชนบท จึงแสวงหาทรัพย์โดยธรรมโดยเสมอ ครั้นได้ทองคำเจ็ดตำลึงแล้ว จึงคิดว่า เราจะเอาทองนี้ไปให้แก่อาจารย์ คิดดังนี้แล้ว เมื่อจะไปนั้นจึงขึ้นสู่เรือ เพื่อจะข้ามแม่น้ำคงคาอันมีอยู่ในระหว่างทาง ครั้นเรือนั้นถูกคลื่นในแม่น้ำคงคา ก็โคลงไปแคลงมาประดุจดังว่าจะคว่ำ ทองคำของพระโพธิสัตวนั้น ก็พลัดตกลงในน้ำ

พระโพธิสัตวจึงคิดว่า ทองที่ตกในน้ำแล้ว เป็นของยากที่เราจะงม

ได้ ทรัพย์ที่จะให้อาจารย์นั้น ครั้นเราจะเที่ยวไปแสวงหาในชนบทอื่น ก็จักเป็นกาลเนิ่นช้าไป อย่ากระนั้นเลย เราพึงเป็นผู้อดอาหารนั่งอยู่ณ ฝั่งแม่น้ำคงคานี้แหละ พระราชาทรงทราบอาการที่เรานั่งอย่างนี้โดยลำดับ ก็จักส่งอำมาตย์ทั้งหลายมาในที่นี้ เมื่อเป็นดังนี้ เราก็จักไม่พูดจากับอำมาตย์ทั้งหลายเหล่านั้น ภายหลังพระราชาก็จักเสด็จมาเอง เราจักได้ทรัพย์ที่จะให้อาจารย์ในสำนักของพระราชา ด้วยอุบายอันนี้ คิดดังนี้ จึงห่มผ้าเฉียงบ่าแล้วตั้งยัญและสายสินไว้ภายนอก แล้วนั่งอยู่บนเนินทรายอันมีวรรณดังแผ่นเงิน ประดุจดังว่ารูปปฏิมากรอันแล้วด้วยทองอันบุคคลหล่อมาตั้งไว้ณฝั่งแม่น้ำคงคานั้น

มหาชนเห็นพระโพธิสัตวอดอาหารนั่งอย่างนี้ จึงเข้าไปถามว่า ท่านนั่งอยู่ดังนี้เพราะเหตุอะไร พระโพธิสัตวก็มิได้ตอบแก่ใคร ๆ ครั้นรุ่งขึ้นวันใหม่ ชนทั้งหลายที่อยู่ในบ้านใกล้ประตูพระนคร ได้ฟังว่าพระโพธิสัตวนั่งอยู่ดังนั้น ก็พากันไปถาม พระโพธิสัตวก็มิได้ตอบ ชนทั้งหลายเหล่านั้น เห็นความลำบากของพระโพธิสัตวก็พากันสงสาร ต่างปริเทวนาการแล้วก็หลีกไป ครั้นรุ่งขึ้นวันที่สาม ชาวพระนครทั้งหลายก็พากันมา ครั้นวันที่สี่ ชนที่เป็นอิศรทั้งหลายก็พากันมา ครั้นวันที่ห้า ราชบุรุษทั้งหลายก็พากันมาถาม ครั้นวันที่หก พระราชาจึงส่งอำมาตย์ไปถามพระโพธิสัตว ก็มิได้พูดกับอำมาตย์เหล่านั้น

ครั้นวันที่เจ็ด พระราชานึกกลัวภัย จึงเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว เมื่อจะมีพระราชดำรัส จึงกล่าวคาถาที่แรกว่า

ทูเต เต พฺรหฺเม ปาเหสึ คงฺคาติรสฺมิ ฌายโต
เตสํ ปุฏฺโฐ น พฺยากาสิ ทุกฺขํ ตุยฺหํ มตํ นุ เต

ความว่า ดูกรพราหมณ์ เราส่งทูตทั้งหลายมา เพื่อท่านผู้เพ่งอยู่ณฝั่งแม่น้ำคงคา ทูตทั้งหลายถามท่าน ท่านก็มิได้กล่าวด้วยความทุกข์เกิดขึ้นแก่ท่าน ความตายก็เป็นของท่าน ไฉนท่านจึงนิ่งอยู่

พระโพธิสัตว์ได้ฟังรับสั่งถาม จึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์จะพึงบอกแก่ผู้ที่สามารถจะนำทุกข์ได้ ข้าพระองค์ไม่พึงบอกแก่ผู้อื่น ทูลดังนี้แล้ว ก็กล่าวคาถาทั้งหลายเจ็ดว่า

สเจ เต ทุกฺขํ อุปฺปชฺเช กาสีนํ รฏฺฐวฑฺฒน
มา โข โน ตสฺส อกฺขาหิ โย ตํ ทุกฺขํ น โมจเย ฯ
โย ตสฺส ทุกฺขชาตสฺส เอกนฺตํ อปิ ภาสโต
วิปฺปโมเจยฺย ธมฺเมน กามํ ตสฺส ปเวทเย ฯ
สุวิชานํ สิงฺคาลานํ สกุนตานญฺจ วสฺสิตํ
มนุสฺสวสฺสิตํ ราช ทุพฺพิชานตรํ ตโต ฯ
อปิ เจ มญฺญตี โปโส ญาติมิตฺโต สขาติ วา
โย ปุพฺเพ สุมโน หุตฺวา ปจฺฉา สมฺปชฺชเต ทิโส ฯ
โย อตฺตโน ทุกฺขมนานุปุฏฺโฐ
ปเวทเย ชนฺตุมกาลรูเป
อานนฺทิโน ตสฺส ภวนฺติ มิตฺตา
หิเตสิโน ตสฺส ทุกฺขี ภวนฺติ ฯ

กาลญฺจ ญตฺวาน ตถาวิธสฺส
เมธาวินำ เอกมนำ วิทิตฺวา
อกเขยย ติปปานิ ปรสส ธีโร
สณฺหำ คิรำ อตฺถวตี ปมุญฺเจ ฯ
สเจ จ ชญฺญา อวิสยฺหมตฺตโน
นายำ นีติ มยฺห สุขาคมาย
เอโกปิ ติปฺปานิ สเหยฺย ธีโร
สจฺจำ หิโรตฺตปฺปมเปกฺขมาโน ฯ

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ยังแว่นแคว้นเป็นที่อยู่ แห่งชาวกาสีทั้งหลายให้เจริญ ถ้าหากว่า ความทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่พระองค์ไซร้ ถ้าผู้ใดไม่พึงเปลื้องทุกข์ของพระองค์ได้ พระองค์ก็ไม่บอกแก่ผู้นั้น อนึ่ง เมื่อบุคคลมีความทุกข์เกิดขึ้น บอกอยู่โดยส่วนเดียว บุคคลใดพึงเปลื้องทุกข์ได้ โดยธรรม บุคคลผู้ต้องทุกข์พึงบอกแก่บุคคลนั้น ข้าแต่มหาราชเจ้า ถ้อยคำของสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายด้วย ของนกทั้งหลายด้วย อันบุคคลรู้ได้ง่าย ถ้อยคำของมนุษย์ทั้งหลาย อันบุคคลรู้ได้ยากยิ่ง กว่าถ้อยคำของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง บุรุษใดเป็นผู้มีใจดีในกาลก่อน ย่อมสำคัญว่า ผู้นี้เป็นญาติมิตรเป็นสหายของเรา บุรุษนั้นกลับเป็นผู้มีเวรเกิดขึ้นในกาลภายหลัง อนึ่ง บุคคลผู้ใด เมื่อมีผู้ถามเนืองๆ ถึงทุกข์ของตน พึงบอกในกาลอันไม่ควร มิตรทั้งหลายผู้มีความยินดี ย่อม

มีแก่บุคคลผู้นั้น มิตรทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งประโยชน์ เป็นผู้มีความทุกข์ ย่อมมีแก่บุคคลผู้นั้น บุคคลผู้รู้ซึ่งกาลอันควร พึงรู้จักบัณฑิตผู้มีเมธา ว่าเป็นผู้มีใจเป็นอันเดียวกัน พึงบอกความทุกข์แก่บุคคลผู้อย่างนั้น นักปราชญ์ผู้มีบัญญาไม่พึงบอกซึ่งความทุกข์อันกล้า แก่บุคคลอื่น พึงกล่าวคำอันละเอียดอันประกอบด้วยประโยชน์ อนึ่ง ถ้าบุคคลพึงรู้ว่าทุกข์เป็นของใช่วิสัยของตนด้วย พึงรู้ว่าความทุกข์นี้เป็นประเวณีด้วย ก็ไม่พึงบอกแก่ผู้อื่นเพื่อจะถึงซึ่งความสุข นักปราชญ์ผู้มีบัญญา เมื่อเพ่งเห็นซึ่งหิริและโอตัปปอันเป็นของจริง พึงเป็นผู้เดียวอดกลั้นซึ่งทุกข์ทั้งหลายอันแรงกล้า

เมื่อพระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชา ด้วยคาถาทั้งหลายเจ็ดอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงเหตุที่ตนแสวงหาทรัพย์ เพื่ออาจารย์ของตน จึงกล่าวคาถาทั้งหลายสี่ว่า

อหำ รฏฺฐานิ วิจรนฺโต นิคเม ราชธานิโย
ภิกฺขมาโน มหาราช อาจริยสฺส ธนตฺถิโก ฯ
คหปตี ราชปุริเส มหาสาเล จ พฺราหฺมเณ
อลตฺถำ สตฺต นิกฺขานิ สุวณฺณสฺส ชนาธิป
เต เม นฏฺฐา มหาราช ตสฺมา โสจามิหำ ภุสำ ฯ
ปุริสา เต มหาราช มนสานุวิจินฺติตา
นาลำ ทุกฺขา ปโมเจตุำ ตสฺมา เตสำ น พฺยาหรึ ฯ
ตุวญฺจ เมสิ มหาราช มนสานุวิจินฺติโต

อลํ ทุกฺขา ปโมเจตุ ตสฺมา ตุยฺหํ ปเวทยิ ฯ

ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้เป็นใหญ่ในชน ข้าพระองค์ปรารถนาจะหาทรัพย์ให้อาจารย์ เมื่อเที่ยวไปสู่แว่นแคว้น และนิคมและราชธานีทั้งหลาย ขออยู่ซึ่งคหบดีทั้งหลายด้วย ซึ่งราชบุรุษทั้งหลายด้วย ซึ่งพราหมณ์มหาศาลทั้งหลายด้วย ได้แล้วซึ่งทอง ๗ ตำลึง แต่สำนักคฤหบดีเป็นต้นนั้น ข้าแต่มหาราชเจ้า ทอง ๗ ตำลึงของข้าพระองค์นั้นหายเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงโศรกเศร้ามาก ข้าแต่มหาราชเจ้า บุรุษทูตทั้งหลายของพระองค์นั้น ข้าพระองค์คิดรู้ด้วยใจว่า ไม่สามารถจะเปลื้องทุกข์ของข้าพระองค์ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่กล่าวกะทูตทั้งหลายเหล่านั้น ข้าแต่มหาราชเจ้า ส่วนพระองค์ผู้เป็นสมมติเทวดานั้น ข้าพระองค์คิดรู้ด้วยใจว่า พระองค์สามารถจะเปลื้องทุกข์ของข้าพระองค์ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงได้กราบทูลพระองค์ให้ทรงทราบ

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์จึงว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านอย่าคิดวิตกไปเลย เราจะให้ทรัพย์ที่ท่านจะให้อาจารย์ของท่าน แก่ท่านบัดนี้ ตรัสดังนี้แล้ว ก็พระราชทานทรัพย์สองเท่าให้แก่พระโพธิสัตว์

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา จะทรงประกาศความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถาอันเป็นอวสานที่สุดว่า

ตสฺสาทาสิ ปสนฺนจิตฺโต กาสีนํ รฏฺฐวฑฺฒโน
ชาตรูปมเย นิกฺเข สุวณฺณสฺส จตุทฺทส

ความว่า พระราชาผู้ยังแว่นแคว้นแห่งชาวกาสีทั้งหลายให้เจริญ เป็นผู้มีพระทัยอันเลื่อมใส ได้พระราชทานทองคำ ๑๔ ตำลึงแก่พระโพธิสัตว์นั้น

พระโพธิสัตว์ได้รับพระราชทานทองคำแล้ว จึงถวายโอวาทแก่พระราชา แล้วนำทองคำนั้นไปให้อาจารย์ แล้วกระทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ฝ่ายพระราชาก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ เสวยสิริราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม ครั้นสิ้นอายุขัย ชนทั้งสองคือพระราชาและพระโพธิสัตว์ ก็ไปโดยยถากรรมของตน ๆ

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระทศพลทรงนำเรื่องในอดีตกาล มาตรัสเทศนาอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นผู้ฉลาดในอุบายในกาลก่อนอย่างนี้ ตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้น กลับชาติมาคืออานนท์ภิกษุ อาจารย์ทิสาปาโมกข์ในครั้งนั้น กลับชาติมาคือภิกษุสารีบุตร ฝ่ายมานพในครั้งนั้น กลับชาติมาคือพระตถาคตในกาลนี้แล

จบทุตชาดก

---

๖ กาลิงคชาดก

ราชา กาลิงโค จกฺกวตฺตีติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต อานนฺทตฺเถเรน กตำ มหาโพธิปูชำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับณพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภการบูชาต้นมหาโพธิ อันพระอานนทเถรเจ้ากระทำแล้ว ให้เปนเทศนานุบัติเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เปนผล มีคำเริ่มต้นว่า ราชา กาลิงฺโค จกฺกวตฺติ ดังนี้เปนอาทิปฐมบาท

แท้จริง เมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถเสด็จจาริกไปในชนบท เพื่อประโยชน์จะสงเคราะห์เวไนยสัตว์ ชนทั้งหลายชาวเมืองสาวัตถี มีมือถือดอกไม้แลของหอมเปนต้น ไปสู่พระเชตุพนมหาวิหาร เมื่อไม่ได้ที่ปูชนียสถานอันอื่น จึงวางเครื่องสักการทั้งหลายไว้ณะประตูพระคันธกุฎี เพราะเหตุนั้น ชนทั้งหลายที่มีศรัทธาปราโมทอันยิ่ง ก็มีเปนอันมาก เมื่อไม่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคแลปูชนียสถานก็เปลี่ยวใจ

อนาถบิณฑิกเศรษฐีทราบเหตุนั้น จึงเข้าไปใกล้พระอานนทเถรเจ้าในกาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับมาสู่พระเชตวัน แล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ ในกาลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกเที่ยวไป พระวิหารเชตวันนี้ก็มิได้มีบัจจัยสิ่งใด คือที่ควรจะบูชาด้วยเครื่องสักการทั้งหลาย มีดอกไม้แลของหอมเปนต้นนั้นมิได้มี ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ พระผู้เปนเจ้าจงกราบทูลความอันนี้แด่พระตถาคต

เจ้า แล้วจงรู้ซึ่งที่อันควรจะบูชาสักการสักแห่งหนึ่ง จะเปนการดีทำประโยชน์ให้สำเร็จ

พระอานนทเถรเจ้ารับว่าสาธุดังนี้แล้ว จึงเข้าไปทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ เจดีย์ทั้งหลายมีประมาณเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ดูกรอานนท์ เจดีย์มีอยู่ ๓ อย่าง คือสาริริกเจดีย์อย่าง ๑ ปริโภคิกเจดีย์อย่าง ๑ อุทธิสิกเจดีย์อย่าง ๑ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอทูลถามว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จจาริกเที่ยวไป ข้าพระองค์อาจจะกระทำเจดีย์ไว้เปนที่สักการบูชาได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูกรอานนท์ สาริริกเจดีย์นั้นท่านไม่อาจจะกระทำได้ เพราะว่าสาริริกเจดีย์จะมีได้ ก็แต่ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานแล้ว ส่วนอุทธิสิกเจดีย์เล่าก็ไม่มีวัตถุเพราะอุทธิกสิกเจดีย์เปนของเนื่องด้วยตถาคต แต่ต้นมหาโพธิที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้อาศรัยแล้วนั้น แม้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่ ก็เปนเจดีย์ที่สักการบูชาได้

พระอานนทเถรเจ้าได้ฟังพระพุทธดำรัสดังนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จหลีกไปแล้ว พระเชตวันมหาวิหารไม่เปนที่ระลึกอาศรัยได้ คือมนุษย์ทั้งหลายไม่ได้ที่อันเปนที่สักการบูชา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์จะขอนำเอาพืชน์

จากต้นมหาโพธินั้น มาปลูกไว้ที่ประตูพระเชตวันมหาวิหาร สำหรับเป็นที่บูชาสักการของมนุษย์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตว่า ดูกรอานนท์ ดีแล้ว ท่านจงนำมาปลูกไว้เถิด เมื่อท่านนำพืชน์แต่ต้นมหาโพธิมาปลูกไว้แล้ว แม้ถึงตถาคตจะเที่ยวจาริกไป ก็จักเป็นประหนึ่งว่าตถาคตอยู่ในพระเชตวันเนืองนิตย์

พระอานนทเถรเจ้าได้รับพุทธานุญาตแล้ว จึงนำความนั้นไปทูลพระเจ้าโกสลราช แลบอกอนาถบิณฑิกเศรษฐี แลมหาอุบาสิกาชื่อว่าวิสาขา แล้วจึงให้ขุดหลุมในที่อันจะปลูกพืชน์โพธิ ณที่ใกล้ประตูพระเชตวันมหาวิหาร แล้วจึงบอกพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าว่า ข้าแต่พระเถรเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะปลูกต้นโพธิณประตูพระเชตวัน ขอพระเถรเจ้าจงช่วยไปนำเอาผลอันสุกมาแต่ต้นมหาโพธิ ให้ข้าพเจ้าได้ปลูกดังความปรารถนาเถิด

พระโมคคัลลานเถรเจ้ารับว่าสาธุแล้ว จึงไปยังมณฑลต้นมหาโพธิโดยทางอากาศ ครั้นถึงจึงรับผลมหาโพธิอันสุก อันหลุดจากขั้วยังไม่ทันตกถึงพื้นดินด้วยจีวร แล้วก็นำมาให้พระอานนทเถรเจ้า

พระอานนทเถรเจ้าจึงบอกกาลที่จะปลูกโพธิ แก่ชนทั้งหลายมีพระราชาชื่อว่าปัสเสนทิโกสลเป็นต้นว่า เราจักปลูกผลมหาโพธิในวันนี้ ท่านทั้งหลายจงมาปลูกด้วยกัน

พระเจ้าบัสเสนทิโกศลได้ทราบดังนั้น ครั้นเวลาสายัณหสมัย จึงให้ราชบริพารทั้งหลายถือเอาเครื่องอุปการทั้งปวง แล้วก็เสด็จไปยังที่นั้น

ฝ่ายอนาถบิณฑิกเศรษฐี แลมหาอุบาสิกาชื่อว่าวิสาขา แลตระกูลทั้งหลายที่มีศรัทธาอื่นด้วย ต่างก็ให้ถือเอาเครื่องอุปการทั้งปวง แล้วก็พากันไปในที่นั้น

พระอานนทเถรเจ้าจึงตั้งอ่างทองอันใหญ่ ไว้ในที่อันจะปลูกมหาโพธิ แล้วให้กระทำอ่างทองนั้นให้เปนช่องทะลุในเบื้องต่ำ แล้วส่งผลมหาโพธิให้แก่พระราชา แล้วทูลว่า ดูกรมหาราช พระองค์จงทรงปลูกพืชน์มหาโพธินี้เถิด

พระเจ้าบัสเสนทิโกศลรับผลมหาโพธิแล้ว จึงทรงพระดำริห์ว่า ความเปนพระราชาของเรา จักไม่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้งปวง เราควรจะให้อนาถบิณฑิกเศรษฐีปลูกผลมหาโพธินี้ ทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว จึงวางผลโพธิลงในมืออนาถบิณฑิกเศรษฐี ๆ จึงประมวญเบื้อกตมมีกลิ่นอันหอม แล้วก็ฝังผลโพธิลงในเบื้อกตมนั้น

ผลโพธินั้นแต่พอพ้นจากมือเศรษฐี ก็เกิดเปนลำต้นโพธิโตประมาณเท่างอนไถ และสูงขึ้นไปประมาณ ๕๐ ศอก กิ่งใหญ่ทั้งหลายมีขึ้น ๕ กิ่ง คือกิ่งในทิศทั้งสี่ ๔ กิ่ง กับกิ่งเบื้องบน ๑ กิ่ง กิ่งแต่ละกิ่งนั้นยาวประมาณได้ ๕๐ ศอก ปรากฏแก่ชนทั้งหลายผู้แลดูอยู่ในที่นั้น

ต้นโพธินั้น บังเกิดเปนต้นไม้อันเจริญใหญ่กว่าต้นไม้อันใหญ่ในป่าประดิษฐานอยู่ณประตูพระเชตวันมหาวิหาร ด้วยประการฉนี้

ในลำดับนั้น พระเจ้าโกสลราชจึงให้ทำหม้อทองและหม้อเงิน ทั้งหลายประมาณ ๑๐๘ หม้อ ให้เต็มไปด้วยน้ำอันเจือด้วยกลิ่นหอม แล้วให้ตั้งแวดล้อมต้นโพธินั้น แล้วให้กระทำแท่นอันแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ แล้วให้เรี่ยรายทรายอันเจือด้วยทองลงในแท่นนั้น แล้วให้กระทำกำแพงแวดล้อมต้นโพธินั้น แล้วให้กระทำซุ้มประตูอันแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ เครื่องสักการอันมโหฬารยิ่งใหญ่ ได้มีแก่ต้นโพธินั้นโดยอาการดังพรรณนามาฉะนี้

ในกาลนั้น พระอานนทเถรเจ้าจึงเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระศาสดา แล้วทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ขอพระพุทธองค์จงเสด็จประทับณโคนต้นโพธิ ที่ได้ทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์ปลูกแล้วนั้น แล้วจงเข้าสู่สมาบัติที่ได้ทรงเข้าแล้วณโคนต้นมหาโพธิก่อนนั้น เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ดูกรอานนท์ ท่านมากล่าวอะไร เมื่อตถาคตนั่งเข้าสมาบัติที่ได้เข้าแล้วณโคนต้นมหาโพธินั้นแล้ว ประเทศอื่นก็ไม่สามารถที่จะทรงอยู่ได้

พระอานนทเถรเจ้าทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ขอพระพุทธองค์ได้ทรงบริโภคใช้สรอยโคนต้นโพธินั้น ด้วยสุขอันเกิดแต่สมาบัติ โดยกำหนดว่าใกล้แก่ภูมิประเทศนั้น เพื่อประโยชน์แก่มหาชนเถิด พระพุทธเจ้าข้า

ในลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา จึงทรงบริโภคใช้สรอยโคนต้นโพธินั้น ด้วยความสุขอันเกิดแต่สมาบัติตลอดราตรีหนึ่ง

ฝ่ายพระอานนทเถรเจ้า จึงบอกแก่ชนทั้งหลายมีพระเจ้าโกสลราชเปนประธาน ให้ทำการฉลองต้นมหาโพธินั้น แลต้นมหาโพธินั้น ก็มีนามว่าอานนทโพธิ เพราะเหตุว่าเปนต้นไม้ที่พระอานนทเถรเจ้าได้ให้ปลูกไว้

ในกาลนั้น พระภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมสภาว่าดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระอานนทเถรเจ้านั้น ครั้นเมื่อพระตถาคตเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้ให้ปลูกต้นโพธิไว้แล้วแล กระทำสักการบูชาพระอานนทเถรเจ้านี้ เปนผู้มีคุณอันใหญ่ ควรเปนมหัศรรย์

ขณะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จมาถึง จึงตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งปวงสนทนาถึงเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุทั้งหลายทูลความ ตามที่ได้สนทนานั้นให้ทรงทราบ จึงมีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนทภิกษุจะได้ชักชวนให้กระทำบูชาสักการต้นโพธิแต่ในกาลบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ถึงในกาลปางก่อน อานนทภิกษุชักชวนมนุษย์ทั้งหลาย อันอยู่ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อยเปนบริวาร ให้นำเครื่องหอมแลมาลาทั้งหลาย มากระทำการฉลองต้นโพธิในมหาโพธิมณฑล ดุจกาลนี้เหมือนกัน มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนาดังนี้ว่า

อตีเต กาลิงฺครฏฺเ ทนฺตปุรนคเร กาลิงฺโค นาม ราชา รชฺชํ กาเรสิ ฯ ล ฯ ในกาลเปนอดีตล่วงแล้ว มีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่ากาลิงคะ เสวยราชสมบัติอยู่ณทันตปรนคร มีแว่นแคว้นกาลิงคราษฎ์ เปนพระราชอาณาจักร์ พระเจ้ากาลิงคราชนั้นมีพระราชบุตรเปนที่รักสององค์ องค์หนึ่งชื่อว่ามหากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งชื่อว่าจุลลกาลิงคะ

พราหมณ์ผู้รู้นิมิตรทั้งหลาย ได้พยากรณ์ทำนายพระราชบุตรองค์ใหญ่ว่า เมื่อพระราชบิดาเสด็จทิวงคตแล้ว พระราชบุตร์องค์ใหญ่จักได้ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ แล้วพยากรณ์พระราชบุตรองค์น้อยว่า พระราชบุตรองค์น้อยนี้ จักออกบวชเปนฤษีเที่ยวภิกขาจารย์เลี้ยงชีพ แต่ทว่า บุตรของพระราชบุตรองค์น้อยนั้น จักได้เปนบรมจักรพรรดิราช

ครั้นกาลสืบไปเบื้องหน้า พระเจ้ากาลิงคราชเสด็จทิวงคต พระราชบุตรองค์ใหญ่ ก็ได้เปนพระราชาครองราชสมบัติ ฝ่ายพระราชบุตรองค์น้อย ก็ได้ดำรงในตำแหน่งเปนอุปราช

ฝ่ายพระยาอุปราชนั้นจึงคิดว่า ได้ยินเขาทายว่าบุตรของเราจักได้เปนบรมจักรพรรดิราช คิดดังนี้แล้ว ก็เกิดมานะอหังการมิได้เกรงพระราชา เพราะอาศรัยบุตรของตนเปนต้นเหตุ

พระราชาผู้เปนพี่ชายอดทนไม่ได้ จึงตรัสบังคับอำมาตย์ผู้ประพฤติ

ประโยชน์คนหนึ่งว่า ท่านจงคิดการไปจับตัวอุปราชผู้เป็นน้องชายเรา มาให้เราอย่าเนิ่นช้า

อำมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์นั้น จึงไปบอกพระยาอุปราชให้รู้ตัวว่า ดูกรกุมาร พระราชาปรารถนาจะจับท่าน ท่านจงคิดรักษาป้องกันชีวิตของท่านไว้เถิด

พระยาอุปราชได้ฟังดังนั้น จึงแสดงของสามสิ่งคือแหวนหัวมีตราเป็นเครื่องกด ๑ ผ้ากัมพลเนื้อละเอียดผืน ๑ พระขรรค์ ๑ เล่ม ให้อำมาตย์ผู้นั้นเห็น แล้วสั่งว่า ถ้าท่านได้เห็นของทั้งสามสิ่งนี้เป็นสำคัญแล้วพึงให้ซึ่งความเป็นพระราชาแก่บุตรของเราเถิด สั่งดังนี้แล้ว ก็เข้าไปสู่อรัญญประเทศ สร้างอาศรมในภูมิภาคอันเป็นที่รื่นรมย์แล้ว ก็บวชเป็นฤษีอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งนทีแห่งหนึ่ง

ในกาลนั้น อัครมเหษีของพระเจ้ามัททราชในสาคลนคร อันมีแว่นแคว้นมัททราษฎร์เป็นพระราชอาณาจักร์ ประสูติพระราชธิดาองค์หนึ่ง

พราหมณ์ผู้ทายนิมิตรทั้งหลาย จึงพยากรณ์พระราชธิดานั้นว่า พระราชธิดาองค์นี้ จักเที่ยวภิกขาจารขอเขาเลี้ยงชีพ แต่ทว่า บุตรของพระราชธิดานี้ จักได้เป็นบรมจักรพรรดิราช ในกาลภายหน้า

ฝ่ายพระราชาทั้งหลายในชมพูทวีป ได้ฟังประพฤติเหตุนั้น จึงมาล้อมเมืองสาคลนครพร้อมกันในคราวเดียว เพื่อจะรับพระราชธิดานั้นไปเป็นอัครมเหษี

พระเจ้ามัททราชรู้ว่าไพร่มาล้อมพระนครดังนั้น จึงทรงพระดำริห์ว่า ถ้าเราจะให้ธิดาของเรานี้แก่พระราชาองค์หนึ่งไซร้ พระราชาทั้งหลายนอกนั้น ก็คงจักโกรธ เราจะต้องรักษาธิดาของเราไว้ จักมิให้แก่พระราชาองค์ใดองค์หนึ่ง ทรงพระดำริห์ดังนี้แล้ว จึงพาพระธิดาแลมเหษีของพระองค์ ทรงปลอมเพศหนีออกจากพระนคร เข้าไปสู่อรัญญประเทศ แล้วสร้างอาสมลงในที่เหนือน้ำ แต่อาสมบทของกาลิงคกุมารดาบส แล้วบวชเปนฤษีเลี้ยงชีพด้วยมูลผลาหาร สำเร็จนิวาศสถานอยู่ณที่นั้น

เมื่อมารดาบิดาทั้งสองจะไปสู่ป่า คิดกันว่า เราจะรักษาธิดาของเราไว้ คิดดังนี้แล้ว จึงให้ธิดานั้นเข้าอยู่ในอาสม แล้วก็พากันไปเพื่อประโยชน์แก่ผลาผลไม้

ฝ่ายราชธิดานั้น ครั้นมารดาบิดาทั้งสองไปแล้ว จึงเก็บดอกไม้ทั้งหลายต่าง ๆ มากระทำให้เปนเทริดอันแล้วด้วยดอกไม้ แล้วเอาไปวางไว้ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาทุกวัน ๆ จนเทริดดอกไม้นั้น เปนประหนึ่งว่าระเบียบแห่งอัฑจรรย์ ที่ฝั่งแม่น้ำนั้นมีต้นมะม่วงอยู่ต้นหนึ่ง พระราชธิดาจึงขึ้นไปนั่งเล่นบนต้นมะม่วงนั้น แล้วปาเทริดดอกไม้ไป เทริดดอกไม้นั้นก็ไปตกติดอยู่บนศีรษะของกาลิงคดาบสกุมาร

กาลิงคดาบสกุมารหยิบเทริดมาดู แล้วจึงคิดว่า เทริดดอกไม้นี้เปนฝีมือของผู้หญิง แต่ไม่ใช่ฝีมือหญิงแก่กระทำ เปนฝีมือหญิงรุ่นสาวกระทำโดยแท้ เราจักสอดแนมดูหญิงนั้นให้จงได้ คิดดังนี้แล้ว จึง

ไปสู่ผั้งคงคาอันเปนเบื้องบนเหนือน้ำ ด้วยสามารถแห่งราคาทิกิเลศ
ครั้นได้ฟังเสียงแห่งพระราชธิดา อันนั่งขับเพลงอยู่บนต้นมะม่วงนั้น
ด้วยเสียงอันไพเราะจับใจ จึงเดรเข้าไปที่โคนต้นมะม่วง ครั้นเห็น
พระราชธิดานั้น จึงกล่าวว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เจ้ามีนามกร
ชื่อไร ฯ ข้าแต่เจ้า เรานี้เปนหญิงมนุษย์ ฯ ถ้ากระนั้น เจ้าจงลงมา
เถิด ฯ ข้าแต่เจ้า เราเปนกษัตริย์ ไม่สามารถจะลงไปได้ ฯ ดูกรเจ้า
ผู้มีพักตร์อันเจริญ เราก็เปนกษัตริย์เหมือนกัน เจ้าจงลงมาเถิด ฯ
ข้าแต่เจ้า บุคคลจะเปนกษัตริย์ โดยอาการสักว่าถ้อยคำนั้นหามิได้
ถ้าว่าท่านเปนกษัตริย์ ท่านจงกล่าวมายากษัตริย์ให้เราฟัง กษัตริย์
ทั้งสองนั้น ต่างก็กล่าวมายากษัตริย์ซึ่งกันและกัน แล้วต่างก็อภิรมย์
ซึ่งกันและกัน

เมื่อกษัตริย์ทั้งสองนั้น อยู่ร่วมสมัคคสังวาศด้วยอำนาจแห่งความ
รักกัน ราชธิดานั้นก็ทรงครรภ์ ครั้นถ้วนกำหนดทศมาศ ก็คลอดบุตร
ผู้บริบูรณ์ด้วยบุญญลักษณะอันอุดม กษัตริย์ทั้งสองจึงให้นามชื่อว่า
กาลิงคกุมาร

กาลิงคกุมารนั้น ครั้นเจริญวัยโดยลำดับ ก็ได้เรียนศิลปศาสตร์
ทั้งหลาย ในสำนักบิดาและอัยยกา จนได้สำเร็จในสรรพศิลปศาสตร์
ทั้งปวงบริบูรณ์เปนอันดี

อยู่มาณวันหนึ่ง บิดาของกาลิงคกุมารพิจารณาดูดาว ก็รู้ว่าพี่ชาย
นั้นทิวงคตแล้ว จึงบอกบุตรว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร เจ้าอย่าอยู่ในป่าเลย

พระราชาชื่อว่ามหากาลิงค ผู้เปนลุงของเจ้าทิวงคตแล้ว เจ้าจงไปยังเมืองทันตปุรนคร แล้วจงครองราชสมบัติอันเปนของแห่งตระกูลเถิด บอกดังนี้แล้ว จึงให้แหวนหัวแลผ้ากัมพลแลพระขรรค์ทั้งนำมา แก่กาลิงคกุมารผู้เปนบุตร แล้วส่งไปด้วยถ้อยคำว่า ดูกรพ่อผู้เปนบุตร อำมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์ของเราทั้งหลาย มีอยู่ในถนนชื่อโน้นในทันตปุรนคร เจ้าจงเหาะไปลงในท่ามกลางที่เปนที่นอน ในเรือนของอำมาตย์นั้น แล้วจงแสดงรัตนะทั้งสามสิ่งนี้แก่อำมาตย์นั้น อำมาตย์ผู้นั้น ก็จักให้เจ้าประดิษฐานอยู่ในราชสมบัติ

กาลิงคกุมารรับคำบิดาแล้ว ก็กราบลาบิดามารดาแลอัยยกาอัยยกี แล้วเหาะไปโดยอากาศ ด้วยมหิทธิฤทธิ์อันบังเกิดแต่บุญ ครั้นถึงเมืองทันตปุรนคร จึงลงไปนั่งอยู่ที่นอนของอำมาตย์นั้น เมื่ออำมาตย์นั้นถามว่าท่านเปนใคร จึงบอกว่าเราเปนบุตรของจุลลกาลิงคราชบุตร์ แล้วแสดงรัตนะทั้งสามให้อำมาตย์ดู

อำมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์เห็นดังนั้น จึงบอกแก่ราชบริษัททั้งปวง อำมาตย์ราชบริษัททั้งหลาย จึงพร้อมกันประดับพระนครด้วยเครื่องประดับ แล้วอภิเษกกาลิงคกุมารให้ครองราชสมบัติ เปนกษัตริย์สืบสันตติวงศ์ดำรงราชประเพณี

ในกาลนั้น ปุโรหิตมีนามชื่อว่าภารทวาชะ จึงทูลบอกความประพฤติทั้งหลาย อันจะนำมาซึ่งความเปนบรมจักรพรรดิราช แก่

พระเจ้ากาลิงคราชนั้น พระเจ้ากาลิงคราชก็ทรงบำเพ็ญจักกวัตติวัตรนั้นให้บริบูรณ์

ครั้นถึงวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ จักกรัตนะก็มาจากสระเปนที่อยู่ของจักร หัตถีรัตนะก็มาจากอุโบสถตระกูล อัสสรัตนะก็มาจากวลาหกอัสสราชตระกูล มณีรัตนะก็มาจากเวปุลบรรพต แล้วนางแก้วชุนคลังแก้วชุนพลแก้ว ก็บังเกิดปรากฏแก่พระเจ้ากาลิงคราชนั้น

พระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิ ทรงรวบรวมความเปนพระราชาในห้องจักรวาฬแล้ว วันหนึ่ง จึงแวดล้อมไปด้วยเสนาอันเต็มไปในที่ประมาณ ๓๖ โยชน์ แล้วเสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่งอันมีอวัยวะทั้งปวงขาวล้วน มีส่วนเปรียบด้วยไกรลาศคิรี เสด็จไปสู่สำนักพระชนกชนนีด้วยพระสิริวิลาศยิ่งใหญ่

ฝ่ายคชสารพระที่นั่งทรงของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ไม่อาจจะไปโดยอากาศอันเปนส่วนเบื้องบน แห่งมณฑลตันมหาโพธิอันเกิดแต่สะดือแห่งแผ่นดิน อันเปนมณฑลแห่งความชนะของพระพุทธทั้งหลายทั้งปวงได้

พระเจ้าจักรพรรดิราช จึงทรงตักเตือนคชสารพระที่นั่งทรง ด้วยขออันมีด้ามประดับไปด้วยเพชร์ แล้วก็ทรงไสไปอยู่เนือง ๆ คชสารนั้นก็ไม่สามารถที่จะไปได้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เปนบรมศาสดาจารย์ จะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงมีพระพุทธดำรัสพระคาถาที่หนึ่งว่า

ราชา กาลิงฺโค จกฺกวตฺติ ธมฺเมน ปฐวิมนุสาสิ
อคมาสิ โพธิสมีปำ นาเคน มหานุภาเวน

ความว่า พระราชาบรมจักรพรรดิผู้ทรงพระนามว่ากาลิงคะ ได้ทรงสั่งสอนมนุษย์ในแผ่นดินโดยธรรม ได้เสด็จไปสู่ประเทศที่ใกล้ต้นมหาโพธิ์ ด้วยคชสารตัวประเสริฐอันมีอานุภาพใหญ่

ฝ่ายปุโรหิตของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งตามเสด็จไปด้วยนั้น จึงคิดว่า เครื่องกีดกั้นอันใดอันหนึ่งในอากาศก็มิได้มี พระราชาไม่สามารถจะไสมงคลหัตถีพระที่นั่งทรงไปได้ ด้วยเหตุอะไรหนอ เราจักลงไปพิจารณาทดลองดู คิดดังนั้นแล้ว จึงลงจากอากาศไปพิจารณาดู ก็ได้เห็นภูมิภาคอันเป็นมณฑลสะดือแห่งแผ่นดิน มีบัลลังก์เป็นที่ชนะกิเลสแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง

ดังได้สดับมา ในกาลนั้น ข้นชื่อว่าหญ้ามีประมาณเท่าหนวดกระต่าย ในที่อันมีกริสแปดเป็นประมาณนั้น มิได้มีเลย แต่ทว่าทรายทั้งหลายมีวรรณดังแผ่นเงิน เป็นของอันบุคคลเรี่ยรายไว้นั้นมีอยู่ หญ้าแลเครือเถาแลต้นไม้ใหญ่โดยรอบนอกแห่งที่นั้น ต่างก็มียอดอันม้วนเวียนวน กระทำประทักษิณโพธิมณฑลโดยเบื้องขวา แล้วมีหน้าฉเพาะโพธิมณฑลนั้นตั้งอยู่

พราหมณ์ปุโรหิตพิจารณาดูภูมิภาคแล้ว จึงคิดว่า ที่อันนี้เป็นที่กำจัดกิเลสของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง แม้ถึงชนทั้งหลายมีท้าว

สักกเทวราชเปนต้น ก็ไม่สามารถที่จะไปโดยส่วนเบื้องบนแห่งที่อันนั้นได้ คิดดังนี้แล้ว จึงไปเฝ้าพระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิ แล้วกล่าวพรรณนาคุณสมบัติของโพธิมณฑล แล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช ขอเชิญเสด็จลงสู่ภูมิภาคเถิด พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เปนบรมศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถาทั้งหลายว่า

กาลิงฺโค ภารทฺวาโช ราชานำ กาลิงฺคสมณโกลญฺญำ
จกฺกวตฺตยโต ปริคฺคเหตฺวา ปญฺชลี อิทมโวจ
ปจฺโจโรห มหาราช ภูมิภาโคยำ สมณุคีโต
อิธ อนธิวรา พุทฺธา อภิสมฺพุทฺธา วิโรจนฺติ ฯ
ปทกฺขิณโต อาวฏฺฏา ติณลตา อสฺมึ ภูมิภาคสฺมึ
ปฐวิยา อยำ มณฺโฑ อิติ โน สุตำ มหาราช ฯ
สาครปริยนฺตาย สพฺพภูตธรณิยา
ปฐวิยา อยำ มณฺโฑ โอโรหิตฺวา นโม กโรหิ ฯ
เย เต ภวนฺติ นาคา อภิชาตาว กุญฺชรา
เอตฺตาวตา ปเทสำ ตำ เต นาคา เนวมุปยนฺติ ฯ
อภิชาโต นาโค กามำ เปเสหิ กุญฺชรำ ทนฺตึ
เอตฺตาวตา ปเทสา จ น สกฺกา นาเคน อุปคนฺตุำ ฯ
ตำ สุตฺวา กาลิงฺโค ราชา เวยฺยญฺชนิกวโจ นิสาเมตฺวา
สมฺเปเสสิ นาคำ อุยฺยาม มยำ ยถา อิทำ วจนำ ฯ

สมฺเปสิโต จ รญฺญา นาโค โกญฺโจว อภินทิตฺวาน
ปฏิสกฺกิตฺวา นิสีทิ ครุภารํ อสหมาโน ฯ

ความว่า ภารทวาชปุโรหิตชาวกาฬิงคราษฎร์ พิจารณาดูภูมิภาคแล้ว จึงประคองอัญชลีทูลพระราชาบรมจักรพรรดิ ผู้เป็นบุตรแห่งสมณะดาบสชื่อว่ากาฬิงคะว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาราชเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จลงสู่ภูมิภาคเถิด ภูมิภาคนี้ เป็นที่อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้พร้อมโดยยิ่ง หาผู้ที่จะเปรียบด้วยพระคุณมิได้ ย่อมไพโรจน์รุ่งเรืองในภูมิภาคอันนี้ หญ้าแฝกเครือลดาทั้งหลายในภูมิภาคนี้ มียอดอันม้วนเวียนวนโดยทักษิณวัฏ ภูมิภาคอันนี้ เป็นมณฑลแห่งแผ่นดิน เป็นที่ไม่หวั่นไหวเคลื่อนคลาด เมื่อกัปจะตั้งขึ้น ก็ย่อมตั้งขึ้นก่อน เมื่อกัปฉิบหายไป ก็ย่อมฉิบหายในกาลภายหลัง ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์ได้ยินได้ฟังมาอย่างนี้ ภูมิภาคนี้ เป็นมณฑลสะดือแห่งแผ่นดิน อันทรงไว้ซึ่งภูตสัตว มีสมุทรสาครเป็นส่วนสุด ขอเชิญเสด็จลงจากอากาศ แล้วจงทรงกระทำอภิวาทนอบน้อม แก่ที่อันเป็นที่กำจัดกิเลสของพระพุทธเจ้าทั้งปวงเทอญ คชสารตัวประเสริฐทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นกุญชรเกิดแล้วในอุโบสถตระกูลอันยิ่ง คชสารตัวประเสริฐทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เข้าไปใกล้ซึ่งประเทศนั้น ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ ช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐนี้ เป็นช้างที่เกิดแล้วในอุโบสถตระกูลอันยิ่งโดยแท้ แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่อาจ

เข้าไปใกล้ประเทศมีประมาณเท่านี้ได้ ถ้าพระองค์ยังทรงเคลือบแคลงพระทัยอยู่ จงใสกุญชรพระที่นั่งไปเทอญ พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิได้ทรงฟังคำนั้น จึงทรงสำเนียกวิจารณ์ถ้อยคำของปุโรหิตผู้ชำนาญพยากรณ์ว่า คำที่ปุโรหิตกล่าวนี้จะเป็นคำจริงหรือเป็นคำเหลาะแหละอย่างไร เราจักรู้อย่างนั้น ทรงวิจารณ์ดังนี้แล้ว จึงทรงใสช้างพระที่นั่งไป

ฝ่ายช้างพระที่นั่งนั้น ถูกพระเจ้าจักรพรรดิตักเตือนด้วยข่อมีด้ามอันประดับเพ็ชร์ เมื่ออดทนภาระอันหนักไม่ได้ ก็บรรลือเสียงประดุจดังว่านกกะเรียน แล้วถอยหลังยกงวงเงยคอนั่งอยู่ณอากาศ ครั้นพระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิสับแทงด้วยข่ออยู่เนือง ๆ อดกลั้นทุกขเวทนาไม่ได้ ก็กระทำกาลกิริยาสิ้นอัสสาสปัสสาส

พระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิ ก็มิได้ทรงทราบว่าช้างพระที่นั่งที่ทรงประทับอยู่นั้นตายแล้ว เสด็จประทับอยู่อย่างนั้นเอง

ฝ่ายปุโรหิตชื่อว่าภารทวาชะรู้เหตุนั้น จึงกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ช้างพระที่นั่งที่พระองค์ทรงประทับนั้นสิ้นชีวิตแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จก้าวไปทรงช้างพระที่นั่งเชือกอื่นเทอญ พระพุทธเจาข้า

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เป็นบรมศาสดาจารย์ จะทรงประกาศข้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถาที่สิบว่า

กาลิงฺโค ภารทฺวาโช นาคํ ขีณายุกํ วิทิตฺวาน

ราชานำ กาลิงฺคำ ตรมาโน อชฺฌภาสิตฺถ
อญฺญำ สงฺกม นาคำ นาโค ขีณายุโก มหาราช

ความว่า ปุโรหิตภารทวาชะชาวกาลิงคราษฎ์ ครั้นรู้ว่าช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐสิ้นอายุแล้ว จึงริบทูลพระเจ้ากาลิงคราชบรมจักรพรรดิว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐมีอายุอันสิ้นแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จก้าวไปสู่ช้างตัวประเสริฐอื่นเทอญ พระพุทธเจ้าข้า

ในขณะนั้น คชสารตัวประเสริฐอันเกิดในอุโบสถตระกูลอื่นอีกก็มาจากอุโบสถตระกูล ด้วยกำลังบุญฤทธิ์ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ครั้นมาถึงจึงน้อมหลังเข้าไปใกล้พระราชาบรมจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิราช จึงก้าวพระบาทไปทรงประทับนั่งณหลังคชสารตัวประเสริฐนั้น ทันใดนั้น ช้างพระที่นั่งที่ตายแล้ว ก็ตกจากนภากาศลงมายังพื้นพสุธา

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เป็นบรมศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงมีพระพุทธดำรัสพระคาถาว่า

ตำ สุตฺวา กาลิงฺโค ตรมาโน
สงฺกมิ นาคำ สงฺกนฺเตว รญฺเญ
นาโค ตตเถว ปติ ภมยา
เวยฺยญฺชนิกวโจ ยถา ตถา อหุ นาโค

ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิกาลิงคราช ได้ทรงฟังคำปุโรหิตทูล ดังนั้น จึงริบเสด็จก้าวไปยังหลังคชสารตัวใหม่ ฝ่ายคชสารตัวที่ตาย

แล้วนั้น ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จก้าวไปพ้นแล้ว ก็ตกลงไปณพื้นดิน ในประเทศนั้น คำของปุโรหิตผู้รู้เวยยากรณ์กล่าวอย่างใด ช้างตัวประเสริฐก็เปนอย่างนั้น

ในกาลนั้น พระเจ้าจักรพรรดิกาลิงคราช จึ่งเสด็จลงจากอากาศแล้วทอดพระเนตรดูโพธิมณฑล ครั้นได้ทรงเห็นปาฏิหารของต้นมหาโพธิแล้ว เมื่อจะทรงสรรเสริญภารทวาชะปุโรหิต จึงตรัสว่า ดูกรปุโรหิต ท่านเปนสัมพุทธผู้รู้ซึ่งเหตุทั้งปวง แลเปนผู้มีอันเห็นซึ่งเหตุทั้งปวงโดยแท้

พราหมณ์ปุโรหิตก็มิได้รับคำที่ทรงสรรเสริญนั้น ตั้งตนไว้ในที่อันสมควรแล้ว จึงพรรณนาพุทธคุณทั้งหลาย

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เปนบรมศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความที่ปุโรหิตพรรณนาพุทธคุณนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถาทั้งหลาย ซ้ำความหลังอีกว่า

ตำ อนธิวาเสนฺโต กาลิงฺโค พฺราหฺมโณ อิทมโวจ
เวยฺยญฺชนิกา หิ มยำ พุทฺธา สพฺพญฺญุโน มหาราช ฯ
สพฺพญฺญู สพฺพวิทู จ พุทฺธา ลกฺขเณน ชานนฺติ
อาคมพลสา หิ มยำ พุทธา สพฺพำ ปชานนฺติ ฯ

ความว่า เมื่อกาลิงคพราหมณ์ปุโรหิต ไม่รับคำที่ทรงสรรเสริญชมเชยนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์เปนผู้ชำนาญพยากรณ์ ชื่อว่าพุทธผู้รู้ซึ่งเหตุทั้งปวง ฝ่ายพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น

เปนพระสัพพัญญูด้วย เปนพระสัพพวิทูด้วย ย่อมตรัสรู้ซึ่งเหตุทั้งปวง มีเหตุเปนอดีตแลอนาคตแลปัจจุบันเปนต้น โดยลักษณะ ข้าพระองค์เปนผู้รู้ซึ่งเหตุทั้งปวง เพราะกำลังอาคม ส่วนพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ย่อมตรัสรู้ซึ่งเหตุทั้งปวง ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้ากาฬิงคราชบรมจักรพรรดิ ได้ทรงฟังพระพุทธคุณทั้งหลาย ก็มีพระหฤทัยประกอบไปด้วยความปีติโสมนัส จึงให้ชนบริษัททั้งหลาย ผู้อยู่ในจักรวาฬทั้งสิ้น นำเอาดอกไม้แลของหอมทั้งหลายมาเปนอันมาก แล้วทรงกระทำสักการบูชามหาโพธิมณฑล พร้อมด้วยมหาชนทั้งปวงนั้น สิ้น ๗ วันเปนกำหนด

เมื่อสมเด็จพระบรมสุคตผู้เปนศาสดา จะทรงประกาศการสักการบูชานั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสหมวดแห่งพระคาถาทั้งสองอันเปนอวสานนี้ว่า

มหายิตฺวาน สมฺโพธึ นานาตุริเยหิ วิชฺชมาเนหิ
มาลาวิเลปนํ อภิหริตฺวา ปาการปริกฺเขปํ กาเรสิ
อถ ราชา ปายาสิ ฯ
สฏฺฐิวาหสหสฺสานิ ปุปฺผานิ สนฺนิปาตยิ
ปูเชสิ ราชา กาลิงฺโค โพธิมณฺฑมนุตฺตรํ ฯ

ความว่า พระเจ้ากาฬิงคราช ทรงนำเอาดอกไม้แลเครื่องลบไล้ไปบูชามหาโพธิ กับด้วยดนตรีทั้งหลาย แล้วให้กระทำกำแพงแวดล้อม แล้วให้เก็บดอกไม้ทั้งหลาย ประมาณหกหมื่นเล่มเกวียน มาบูชาโพธิมณฑลอันเปนอนุตตริย แล้วจึงไปสู่สำนักมารดาบิดาในกาลภายหลัง

โดยอรรถาธิบายว่า พระเจ้ากาลิงคราชนั้น ให้ยกขันธ์ซึ่งเสาอันประดับด้วยทอง สูงประมาณ ๑๘ ศอก ณมณฑลแห่งต้นมหาโพธิแล้วให้กระทำไพรที่อันแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ แก่มณฑลมหาโพธินั้น แล้วให้เรี่ยรายทรายอันปนด้วยรัตนะ แล้วให้กระทำกำแพงล้อม แล้วให้กระทำซุ้มประตูอันแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ แล้วให้รวบรวมดอกไม้ทั้งหลายประมาณ ๖๐ เล่มเกวียน มาบูชาโพธิมณฑลทุกวัน ๆ ทรงบูชาโพธิมณฑลด้วยอาการอย่างนี้ ครั้นกระทำสักการบูชามหาโพธิอย่างนี้แล้ว จึงไปสู่สำนักมารดาบิดาทั้งสอง แล้วพามารดาบิดามาสู่เมืองทันตปุรนคร แล้วทรงกระทำบุญทั้งหลายมีทานเปนต้น ครั้นสิ้นพระชนม์ก็ไปบังเกิดในดาวดึงสพิภพ

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำอดีตนิทาน มาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงตรัสซ้ำความหลังว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนทภิกษุ ได้กระทำโพธิบูชาแต่ในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ถึงในกาลก่อน เธอก็ได้กระทำโพธิบูชาดังพรรณนาฉะนี้ มิพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้ากาลิงคราชในครั้งนั้น คืออานนทภิกษุ กาลิงคภารทวาชะปุโรหิตในครั้งนั้น คือตถาคตนี้แล

จบกาลิงคชาดก

---

๗ อกิตติชาดก

อกิตตึ ทิสวาน สมมนตนติ อิทำ สตถา เชตวเน วิหรนฺโต เอกำ สาวตฺถิวาสิกำ ทานปติอุปาสกำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อเสด็จประทับณพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภอุบาสกผู้เปนเจ้าแห่งทาน ผู้อยู่เมืองสาวัตถิให้เปนเทสนานุปัตติเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ให้เปนผล มีคำเริ่มต้นว่า อกิตฺตึ ทิสฺวาน สมฺมนฺตำ ดังนี้เปนอาทิปฐมบาท

ดังได้สดับมา อุบาสกนั้นไปนิมนต์สมเด็จพระโลกนาถมาแล้ว จึงถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธองค์เปนประธาน สิ้นกำหนด ๗ วันแล้วถวายสรรพบริกขารแก่อริยสงฆ์ในวันอันเปนอวสานที่สุด

ในลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เสด็จเปนประธานอยู่ในท่ามกลางบริษัท เมื่อจะทรงกระทำอนุโมทนา จึงตรัสว่า ดูกรอุบาสก การบริจาคของท่านเปนการใหญ่ กิจที่บุคคลกระทำโดยยาก ท่านได้กระทำแล้ว แท้จริง ชื่อว่าวงศ์แห่งทานนี้ เปนวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลายแต่ปางก่อน ชื่อว่าทาน เปนของควรที่คฤหัสถ์และบรรพชิตจะพึงให้บ้น บัณฑิตทั้งหลายแต่ปางก่อนนั้น ออกบวชเปนฤษีอยู่ในป่า เมื่อถึงเวลาจะเคี้ยวกินใบหมากเม่าอยู่แล้ว ยังให้ใบหมากเม่าแก่ยาจกผู้มาถึงสำนักตน ส่วนตนเองก็ยังอัตตภาพให้เปนไปด้วยความสุขอันบังเกิด

แต่บัดนี้ มีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้ว อุบาสกนั้นปรารถนาจะฟังเรื่อง จึงทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ การให้ปริกขารทั้งปวงนี้ปรากฏแก่มหาชนแล้ว แต่เรื่องที่พระองค์ตรัสยังมิได้ปรากฏ ขอพระพุทธองค์จงแสดงเรื่องนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระพุทธองค์ก็ทรงนำเรื่องในอดีตกาล มาตรัสเทศนาดังต่อไปนี้ว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ

ในกาลเป็นอดีตล่วงแล้ว เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติณเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ มารดาบิดาทั้งสองจึงให้ชื่อพระโพธิสัตว์ชื่อว่าอกิตติครั้นพระโพธิสัตว์ สอนย่างเท้าได้ มารดาก็คลอดน้องหญิงอีกคนหนึ่ง มารดาบิดาทั้งสองจึงให้ชื่อธิดาชื่อว่ายสวดี

พระโพธิสัตว์นั้นเจริญวัยได้ ๑๖ ปี ก็ไปเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักกสิลา ครั้นได้บรรลุสรรพวิทยาสำเร็จแล้ว ก็กลับมายังบ้านเรือนของตน ภายหลังมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์นั้นกระทำการกิริยาตาย พระโพธิสัตว์ก็กระทำเปตกิจแก่มารดาบิดาทั้งสอง แล้วกระทำกิจการดูแลทรัพย์สมบัติ ครั้นได้ฟังคำเขาพูดกันว่า คนชื่อโน้น เก็บทรัพย์สมบัติไว้มีประมาณเท่านี้ แล้วก็ล่วงไป เมื่อได้ฟังดังนี้ ก็เกิดความสังเวชสลดใจ จึงคิดว่า ทรัพย์ทั้งปวงนี้ เราเห็นปรากฏอยู่ แต่เจ้าของผู้รวบรวมทรัพย์นั้น เรามิได้เห็นปรากฏ ชนทั้งหลายทั้งปวงต้องละทรัพย์สิ่งของไปทั้ง

นั้น แม้ถึงเราเล่าก็จักถือเอาทรัพย์ไปไม่ได้เหมือนกัน คิดดังนี้แล้ว จึงเรียกน้องสาวมาบอกว่า เจ้าจงปกครองทรัพย์ทั้งปวงนี้เถิด ฯ ข้าแต่พี่ก็อัธยาศัยของพี่เป็นอย่างไรเล่า จึงได้กล่าวอย่างนั้น ฯ ดกรภิณี พี่ปราถนาจะบวช จึงได้พูดกะเจ้าอย่างนั้น ฯ ข้าแต่พี่ ข้าพเจ้าจักไม่ขอรับน้ำลายที่พี่ถ่มทิ้งแล้ว ด้วยศีรษะของข้าพเจ้า ความต้องการด้วยทรัพย์นี้มิได้มีแก่ข้าพเจ้าเลย แม้ถึงข้าพเจ้าก็จักบวชเสียเหมือนกัน

อกิตติบัณฑิตโพธิสัตว ได้ฟังคำน้องสาวพูดดังนั้น จึงไปเฝ้าทูลลาพระเจ้าพาราณสี แล้วให้เอากลองไปเที่ยวตีประกาศว่า ชนทั้งหลายที่มีความต้องการทรัพย์ จงพากันไปที่เรือนของอกิตติบัณฑิต ครั้นประกาศดังนี้แล้ว ก็บริจาคมหาทานแก่ชนทั้งหลาย ครั้นทรัพย์นั้นยังไม่หมดสิ้นไป จึงคิดว่า อายุสังขารทั้งหลายของเรา ย่อมจะหมดสิ้นไป ต้องการอะไร ที่จะมารอคอยให้ทรัพย์ของเราหมดสิ้นไปก่อน ชนทั้งหลายที่มีความต้องการทรัพย์ จงมาขนเอาเองเถิด คิดดังนี้แล้ว จึงเปิดประตูเรือนเป็นที่อยู่ของตน แล้วประกาศว่า ทรัพย์ทั้งปวงนี้เราบริจาคแล้ว ชนทั้งหลายจงนำเอาไปเถิด ประกาศดังนี้แล้ว ก็สะทิ้งเรือนอันบริบูรณ์ด้วยเงินและทอง และละวงศ์ญาติทั้งหลายที่พากันมาร่ำร้องห้ามปริเทวนาการอยู่ แล้วพาน้องสาวออกจากประตูเมืองพาราณสีไป

ประตูเมืองพาราณสี ที่อกิตติบัณฑิตโพธิสัตวออกไปนั้น ก็มีนามชื่อว่าอกิตติทวาร อนึ่ง ท่าน้ำที่อกิตติบัณฑิตโพธิสัตวลงอาบนั้น ก็มีนามชื่ออกิตติตถะเหมือนกัน

อถิตติบัณฑิตโพธิสัตวนั้น พาน้องสาวของตนไป สิ้นระยะทางทั้งหลายประมาณสองสามโยชน์แล้ว ก็สร้างบรรณศาลาในที่อันควรจะรื่นรมย์แห่งหนึ่ง จึงบวชเปนดาบสพร้อมด้วยน้องสาวของตน

จำเดิมแต่อถิตติบัณฑิตนั้นบวชแล้ว ชนทั้งหลายที่มีอยู่ในบ้านและนิคมและราชธานี ก็พากันตามไปบวชอยู่ณที่นั้น อถิตติดาบสโพธิสัตวก็เปนผู้มีบริวารเปนอันมาก ทั้งลาภสักการทั้งหลายอันใหญ่ยิ่งก็บังเกิดขึ้น ประดุจดังว่ากาลเปนที่บังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า ก็ปานกัน

ในกาลนั้น อถิตติดาบสโพธิสัตวจึงคิดว่า ลาภสักการอันนี้ ก็เปนของยิ่งใหญ่ ทั้งบริวารทั้งหลายของเราก็มากเกินประมาณ เราควรจะไปหาที่อยู่แต่ผู้เดียว คิดดังนี้แล้ว ครั้นเวลาราตรี ก็มิได้บอกดาบสินีน้องสาวให้รู้ เปนผู้คนเดียวหนีออกจากหมู่คณะ เดรไปโดยลำดับก็ถึงแว่นแคว้นของทมิฬราช จึงเข้าไปอาศรัยอยู่ในอุทยาน อันใกล้ท่าเปนที่จอดชื่อว่ากาจิระ แล้วยังฌานและอภิญญาทั้งหลายให้เกิดขึ้นในที่นั้น ครั้นลาภสักการทั้งหลายเปนอันมากเกิดขึ้นแก่ตน ก็มีความเกลียดลาภสักการนั้น จึงออกจากอุทยานเหาะไปลงที่เกาะต้นหมากเม่า อันใกล้กับนาคทวีป

ในกาลนั้น เกาะต้นหมากเม่าที่พระโพธิสัตวลงไปอยู่นั้น ชนทั้งหลายเขาเรียกกันว่าอหิฑิปะ (เกาะงู)

พระดาบสโพธิสัตวนั้น จึงสร้างบรรณศาลาชิดต้นหมากเม่าต้นใหญ่

ที่เกาะนั้น แล้วก็อยู่ในบรรณศาลา ผู้ใดผู้หนึ่งก็มิได้รู้ ว่าพระดาบสโพธิสัตวมาอยู่ในเกาะนั้น

ฝ่ายดาบสินีน้องสาวของพระโพธิสัตว เที่ยวแสวงหาดาบสพี่ชายไปโดยลำดับ ก็ถึงแว่นแคว้นทมิฬราช ครั้นไม่เห็นดาบสพี่ชาย ก็เข้าไปอยู่ในอุทยานที่ดาบสพี่ชายอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะยังฌานให้บังเกิดขึ้นได้

ฝ่ายอกิตติดาบสโพธิสัตวนั้น มิได้ไปในที่อื่นเพราะเหตุที่เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ย่อมเคี้ยวกินซึ่งผลหมากเม่า ในกาลเมื่อต้นหมากเม่ามีผล ครั้นกาลเมื่อต้นหมากเม่ามีแต่ใบ ก็เก็บเอาใบมานึ่งด้วยน้ำเคี้ยวกินพอยังอัตตภาพให้เป็นไป

ในกาลนั้น บัณฑุกัมพลสิลอาสน์ของท้าวสหัสสนัยก็แสดงอาการร้อนผิดปรกติ เพราะอำนาจเดชแห่งศีลของพระอกิตติดาบสโพธิสัตว

ท้าวสักกเทวราชจึงทรงอาวัชนาการรำพึงว่า ใครหนอเป็นผู้ปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากที่ รำพึงดังนี้แล้ว ก็พิจารณาดูด้วยทิพจักษุ ครั้นแลเห็นพระดาบสโพธิสัตว จึงคิดว่า ดาบสนี้รักษาศีลเพื่อประโยชน์อะไรหนอ จะปรารถนาเป็นสักกเทวราชหรือ หรือจะปรารถนาสิ่งอันอื่น เราจักลงไปทดลองดาบสนั้นดู เพราะว่าดาบสนั้น สำเร็จชีวิตโดยลำบากผิดเคือง ย่อมเก็บใบหมากเม่ามานึ่งด้วยน้ำ แล้วเคี้ยวกินเป็นอาหาร ถ้าหากว่า ดาบสนั้นจะปรารถนาเป็นสักกเทวราชไซร้ ก็จักให้ ใบหมากเม่าที่ตนนึ่งไว้แก่เรา ถ้าเธอไม่ปรารถนาเป็นสักกเทวราช ก็จักไม่ให้ ใบหมาก

เม่านั้นแก่เรา คิดดังนี้แล้ว จึงแปลงเพศเปนพราหมณ์ มาสู่สำนักพระดาบสโพธิสัตว

ในขณะนั้น พระดาบสโพธิสัตวนึ่งใบหมากเม่าทั้งหลายแล้ว ก็ยกลงจากเตาไฟ แล้วออกไปนั่งอยู่ณประตูบรรณศาลา ด้วยคิดว่า ให้ใบหมากเม่าเย็นเสียก่อนจึงจะเคี้ยวกิน

ฝ่ายท้าวสักกเทวราชผู้แปลงเพศ ก็ไปยืนโดยอาการเปนคนขอทานอยู่ณเบื้องหน้าของพระดาบสโพธิสัตวในขณะนั้น

พระดาบสโพธิสัตวแลเห็นท้าวสักกเทวราชปลอมมายืนอยู่ ก็มีจิตต์โสมนัสยินดี จึงคิดว่า วันนี้เปนลาภของเราหนอ เราได้เห็นยาจกมาขอในวันนี้ เราจักให้ทาน ทำความปราถนาของเราให้ถึงที่สุดในวันนี้ คิดดังนี้แล้ว จึงไปถือเอาภาชนะใส่ใบหมากเม่ามา แล้วอธิษฐานจิตต์ว่า ทานของข้าพเจ้านี้ จงเปนปัจจัยแก่พระสัพพัญญุตญาณ แล้วใส่ใบหมากเม่าลงในภิกขาภาชนะของท้าวสักกเทวราชปลอม มิได้เหลือไว้เพื่อบริโภคด้วยตนเลย

ท้าวสักเทวราชผู้ปลอมเพศ รับใบหมากเม่าจากดาบสโพธิสัตวแล้ว เดรไปหน่อยหนึ่ง ก็อันตรธานหายไป

ฝ่ายพระดาบสโพธิสัตวนั้น เมื่อให้ใบหมากเม่าแก่ท้าวสักเทวราชปลอมแล้ว ก็มิได้นึ่งใบหมากเม่าอีก ยังกาลให้น้อมล่วงไปด้วยสุขอันบังเกิดแต่บิติ ครั้นรุ่งขึ้นวันใหม่ จึงเก็บใบหมากเม่ามานึ่ง แล้วออกไปนั่งอยู่ณประตูบรรณศาลาดุจนัยหนหลัง

ท้าวสักกเทวราชก็ถือเอาภิกขาจารภาชนะมายืนอยู่ ในที่ฉเพาะหน้าพระโพธิสัตว ด้วยเพศแห่งพราหมณ์อีก พระโพธิสัตวดาบสก็ให้ใบหมากเม่าแก่พราหมณ์ปลอมนั้นอีก แล้วก็ยังกาลให้ล่วงไปด้วยบิณฑบาต

ครั้นวันที่สาม ท้าวสักกราชปลอมมาขออีก พระดาบสโพธิสัตวก็ให้เหมือนอย่างนั้น ครั้นให้แล้ว ก็มีความโสมนัสยินดีปรีดาว่า โอ เปนลาภของเราโดยแท้ บุญอันยิ่งใหญ่เห็นปานนี้ เราได้อาศรัยต้นหมากเม่าก่อสร้างสั่งสมแล้ว มีความโสมนัสดังนี้แล้ว ก็เปนผู้มีกำลังอ่อนเพลีย เพราะมิได้บริโภคอาหารเลยถึงสามวัน ครั้นเพลามัชฌันติกสมัยวันเที่ยงจึงออกจากบรรณศาลา ใคร่ครวญพิจารณาถึงทานของตนแล้ว ก็ไปนั่งอยู่ณประตูบรรณศาลา

ในกาลนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงคิดว่า พราหมณ์ดาบสนี้ เปนผู้อดอาหารถึงสามวัน มีกำลังอันทุพพลภาพอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้ทานก็ยังเปนผู้มีจิตต์อันชื่นบานให้อยู่ ความเปนอย่างอื่นของจิตต์ก็มิได้มี เรายังมิได้รู้ว่า ดาบสนี้ปราถนาอะไรจึงให้ทาน เราจักถามดาบสดู ก็จักรู้อัธยาศรัยได้ คิดดังนี้แล้ว ครั้นเวลามัชฌันติกสมัย จึงมายืนอยู่ณเบื้องหน้าพระโพธิสัตวผู้ดาบส แล้วจึงถามว่า ข้าแต่พระดาบสผู้เจริญ เมื่อความร้อนแลลมเห็นปานดังนี้ พัดประหารอย่า ท่านย่อมกระทำซึ่งความเพียรอยู่ในป่า อันแวดวงด้วยน้ำเค็มเห็นปานดังนี้ เพื่อประโยชน์อะไร

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ผู้เปนบรมศาสดาจรย์จะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสคาถาที่หนึ่งว่า

อกิตฺตึ ทิสฺวาน สมฺมนฺตำ สกฺโก ภูตปติ พฺรวิ
กึ ปฏฺฐยำ มหาพฺรหฺเม เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนิ

ความว่า ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาทั้งหลาย เห็นอกิตติดาบสผู้มีจิตสม่ำเสมออยู่ จึงกล่าวถามว่า ดูกรมหาพราหมณ์ ท่านปรารถนาสิ่งอะไร จึงเป็นผู้คนเดียวอดทนพิจารณาอยู่ดังนี้

พระโพธิสัตว์อกิตติดาบสได้ฟังคำถามดังนั้น ก็รู้ว่าพราหมณ์ผู้นี้คือท้าวสักกเทวราช เมื่อจะประกาศให้รู้ว่าเรามิได้ปรารถนาสรรพสมบัติ เราปรารถนาจะได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณ จึงได้กระทำความเพียรเป็นเครื่องเผาผลาญกิเลสอยู่ดังนี้ แล้วจึงกล่าวคาถาที่สองว่า

ทกโข ปนพฺภโว สกก สรีรสส จ เภทนำ
สมฺโมหมรณำ ทุกฺขำ ตสฺมา สมฺมามิ วาสว

ความว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้มีเพชร์ในมือ ความเกิดในภพอีก เป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ อนึ่ง ความแตกทำลายแห่งสรีรกายและความตายของคนที่มีความหลง ด้วนเป็นเหตุนำมา ซึ่ง ความทุกข์ เพราะฉนั้น เราจึงกระทำความเพียรพิจารณาอยู่อย่างนี้

ท้าวสักกเทวราชได้ฟังดังนั้น ก็มจิตชื่นชมโสมนัส จึงทรงดำริห์ว่า ได้ยินว่าดาบสผู้นี้ เป็นผู้มีความกระสันมิได้ยินดีในภพทั้งปวง มาอยู่ในป่าเพื่อปรารถนาพระนฤพาน เราจักให้พรแก่พระดาบสผู้นี้ ทรงดำริห์ดังนี้แล้ว เมื่อจะเชื้อเชิญพระดาบสโพธิสัตว์ให้รับพร จึงกล่าวคาถาที่สามต่อไปว่า

เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต
วรํ กสฺสป เต ทมฺมิ ยํกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ

ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้ สมควรเป็นสุภาสิต ท่านย่อมปรารถนาสิ่งอันใดด้วยใจ ข้าพเจ้าจะให้พรแก่ท่าน ให้สำเร็จปรารถนาสิ่งอันนั้น ท่านจงรับพรในกาลนี้เถิด

เมื่อพระดาบสโพธิสัตว จะรับพรจากสมเด็จวชิรหัตถ์สักกเทวราช จึงกล่าวบาทพระคาถาที่สี่ว่า

วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
เยน ปุตฺเต จ ทาเร จ ธนธญฺญํ ปิยานิ จ
ลทฺธา น อนุตปฺเปยฺยํ โส โลโภ น มยี วเส

ความว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งปวง ถ้าท่านจะให้พรแก่ข้าพเจ้าไซร้ ชนทั้งหลายย่อมได้บุตรและภรรยาและทรัพย์สรรพสมบัติ อันเป็นที่รักเจริญใจ แล้วและไม่ถึงความอิ่ม ด้วยความได้อันใด ความได้อันนั้น จงอย่าบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าเลย

ในลำดับนั้น ชนทั้งสองคือ ท้าวสักกเทวราชผู้ยินดีให้พร และพระดาบสโพธิสัตวผู้จะรับพร จึงกล่าวพระคาถาทั้งหลายซึ่งกันและกันดังต่อไปนี้ว่า

เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต

วรำ กสฺสป เต ทมฺมิ ยำกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ ฯ
วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
เขตตำ วตถำ หิรญญฺจ ควาสสำ ทาสโปริสำ
เยน ชาเตน ขียนฺติ โส โทโส น มยี วเส ฯ
เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต
วรำ กสฺสป เต ทมฺมิ ยำกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ ฯ
วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตนมิสฺสร
พาลำ น ปสฺเส น สุเณ น จ พาเลน สำวเส
พาเลนลฺลาปสนฺลาปำ น กเร น จ โรจเย ฯ
กินน เต อกรำ พาโล วท กสสป การณำ
เกน กสฺสป พาลสฺส ทสฺสนำ นาภิกงฺขสิ ฯ
อนยำ นยติ ทุมฺเมโธ อธุรายำ นิยุญฺชติ
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโตปิ กุปฺปติ
วิยนำ โส น ชานาติ สาธุ ตสฺส อทสฺสนำ ฯ
เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต
วรำ กสฺสป เต ทมฺมิ ยำกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ ฯ
วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
ธีรำ ปสฺเส สุเณ ธีรำ ธีเรน สห สำวเส
ธีเรนลฺลาปสลฺลาปำ ตำ กเร ตญฺจ โรจเย ฯ

กินฺนุ เต อกรํ ธีโร วท กสฺสป การณํ
เกน กสฺสป ธีรสฺส ทสฺสนํ อภิกงฺขสิ ฯ
นยํ นยติ เมธาวี อธุรายํ น ยุญฺชติ
สุนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโต น กุปฺปติ
วินยํ โส ปชานาติ สาธุ เตน สมาคโม ฯ
เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต
วรํ กสฺสป เต ทมฺมิ ยํกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ ฯ
วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
ตโต รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนํ ปติ
ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุ สิลวนฺโต จ ยาจกา
ททโต เม น ขียเถ ทตฺวา นานุตปฺเปยฺยหํ
ทตฺวา จิตฺตํ ปสาเทยฺยํ เอตํ สกฺก วรํ วเร ฯ
เอตสฺมึ เต สุลปิเต ปฏิรูเป สุภาสิเต
วรํ กสฺสป เต ทมฺมิ ยํกิญฺจิ มนสิจฺฉสิ ฯ
วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
น มํ ปุน อุเปยฺยาสิ เอตํ สกฺก วรํ วเร ฯ
พหูหิ วตฺตจริยาหิ นรา จ อถ นาริโย
ทสฺสนํ อภิกงฺขนฺติ กินฺนุ เม ทสฺสเน ภยํ ฯ
ตํ ตาทิสํ เทววณฺณึ สพฺพกามสมิทฺธินึ
ทิสฺวา ตโป ปมชฺเชยฺยํ เอตํ เต ทสฺสเน ภยํ ฯ

ความว่า ถ้อยคำของท่านนี้ เป็นสุภาสิตอันสมควร ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ท่านจะปรารถนาสิ่งอันใดด้วยใจ เราจะให้พรแก่ท่าน ให้สำเร็จความปรารถนาสิ่งอันนั้น

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งหลาย ถ้าท่านจะให้พรแก่ข้าพเจ้าไซร้ ที่นาและที่เป็นที่อยู่ก็ดี เงินและทองก็ดี โคและอัศดรก็ดี ทาสกรรมกรก็ดี ย่อมเสื่อมสิ้นไป ด้วยโทสจิตต์อันเกิดขึ้นแล้วอันใด โทสจิตต์นั้น อย่าพึงมีอยู่ในข้าพเจ้าเลย

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้ เป็นสุภาสิตอันสมควร ท่านย่อมปรารถนาสิ่งอันใดด้วยใจ ข้าพเจ้าจะให้ ซึ่งพรแก่ท่าน ให้สำเร็จซึ่งความปรารถนาสิ่งอันนั้น

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งหลาย ถ้าท่านจะให้พรแก่ข้าพเจ้าไซร้ ข้าพเจ้าไม่พึงขอเห็นคนพาล และไม่พึงขอฟังว่าคนพาลอยู่ณที่โน้น และไม่พึงขออยู่ร่วมด้วยคนพาลด้วย ไม่พึงขอเจรจาปราศัยด้วยคนพาลด้วย และไม่พึงชอบใจธรรมของคนพาลด้วย

ข้าแต่ท่านผู้บังเกิดในกัสสปวงศ์ คนพาลได้กระทำซึ่งเหตุอะไรให้แก่ท่านหนอ ท่านจงบอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้า ข้าแต่ท่านผู้บังเกิดในกัสสปวงศ์ ท่านไม่ปรารถนาจะเห็นซึ่งคนพาลด้วยเหตุอะไร

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช คนพาลผู้มีเมธาอันชั่วนั้น ย่อมแนะนำเหตุที่ไม่ควรจะแนะนำ ย่อมประกอบกิจที่ไม่ใช่ธุระ อนึ่งคนพาลนั้น ยากที่

บุคคลจะแนะนำสั่งสอน แม้ถึงจะพูดดีก็โกรธ คนพาลนั้นมิได้รู้จักอาจารวินัย การที่ไม่เห็นคนพาลนั้นเป็นการดี ทำประโยชน์ให้สำเร็จ

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้เป็นสุภาสิตอันสมควร ท่านย่อมปราถนาสิ่งอันใดด้วยใจ ข้าพเจ้าจะให้พรแก่ท่าน ให้สำเร็จความปราถนาสิ่งอันนั้น

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งหลาย ถ้าท่านจะให้พรข้าพเจ้าไซร้ ข้าพเจ้าพึงขอเห็นคนที่เป็นบัณฑิตมีปัญญาด้วย พึงขอฟังว่าบัณฑิตอยู่ในที่โน้นเป็นต้นด้วย พึงขออยู่ร่วมกับบัณฑิตด้วย พึงขอเจรจาปราสัยกับบัณฑิตด้วย พึงชอบใจธรรมของบัณฑิตผู้มีปัญญาด้วย

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ คนบัณฑิตได้ทำอะไรให้แก่ท่านหนอ ท่านจงบอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้า ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ท่านมีความจำนงปราถนาจะเห็นบัณฑิตนั้นด้วยเหตุอะไร

ข้าแต่ท้าวสหัสนัยสักกเทวราช คนมีปัญญาเป็นบัณฑิตชาตินั้นย่อมแนะนำเหตุที่ควรจะแนะนำ ย่อมไม่ประกอบในกิจกรรมอันใช่ธุระ อนึ่งคนที่เป็นบัณฑิตนั้นแนะนำสั่งสอนโดยง่ายยิ่งนัก เมื่อบุคคลพูดดีก็มิได้โกรธ ทั้งเป็นผู้รู้อาจารวินัยด้วย ความสมาคมคบหาด้วยบัณฑิตนั้นเป็นความดีทำประโยชน์ให้สำเร็จ

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ ถ้อยคำที่ท่านกล่าวนี้ เป็นสุภาสิตอัน

สมควร ท่านย่อมปราถนาสิ่งอันใดด้วยใจ ข้าพเจ้าจะให้พรแก่ท่าน ให้สำเร็จสิ่งอันนั้น

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งหลาย ถ้าท่านจะให้พรแก่ข้าพเจ้าไซร้ เมื่อเวลาพระอาทิตย์อุทัยสว่างแจ้งแล้ว โภชนะอันเป็นทิพย์ทั้งหลายก็ดี ยาจกผู้มศัลทั้งหลายก็ดี พึงมีปรากฏขึ้นแล้ว เมื่อข้าพเจ้าให้ทานอยู่ ศรัทธาอย่าพึงเสื่อมสิ้นไป ครั้นข้าพเจ้าให้แล้ว ก็อย่าพึงเดือดร้อนเสียดายในภายหลัง เมื่อข้าพเจ้าให้อยู่ พึงทำจิตต์ให้เลื่อมใสศรัทธา ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ขอท่านจงประสาทพรนี้แก่ข้าพเจ้า

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ คำที่ท่านกล่าวนี้เป็นสุภาสิตอันสมควร ท่านย่อมปราถนาสิ่งอันใดด้วยใจ ข้าพเจ้าจะให้พรแก่ท่าน ให้สำเร็จสิ่งอันนั้น

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาและภูตบีศาจทั้งหลาย ถ้าท่านจะให้พรข้าพเจ้าไซร้ ท่านอย่าพึงเข้ามาใกล้ข้าพเจ้าอีกเลย ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ท่านจงประสาทพรอันนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด

ข้าแต่ท่านผู้เกิดในกัสสปวงศ์ นรชาติหญิงชายทั้งหลาย ย่อมจำนงปราถนาจะเห็นข้าพเจ้า ด้วยวัตตจริยา คือประพฤติทานศีลทั้งหลาย ภัยในการที่เห็นข้าพเจ้าอะไรหนอ พึงเกิดมีแก่ท่าน ท่านจึงขอพรไม่ให้มาใกล้ดังนี้

ข้าแต่ท้าวโกสีย์สักกเทวราช ข้าพเจ้าพึงเห็นเพศเทวดาเช่นท่าน ผู้

สำเร็จบริบูรณ์ด้วยสิ่งที่บุคคลพึงปราถนาทั้งปวง แล้วพึงมีความประมาท ปราถนาสิริสมบัติของท่าน ก็จะพึงทำตโปกรรมคือความเพียร ปราถนาเปนท้าวสักกเช่นท่าน ภัยในการที่เห็นท่าน จะมีแก่ข้าพเจ้าดังนี้

ท้าวโกสีย์สักกเทวราชได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่มาสู่สำนักท่านอีกแล้ว ว่าดังนี้แล้วก็อภิวาทกราบไหว้พระดาบสโพธิสัตว แล้วนิวัตนาการกลับยังเทวสถานเปนที่อยู่ของตน

ฝ่ายพระดาบสโพธิสัตว เมื่ออยู่ณที่นั้น ก็เจริญพรหมวิหารทั้งหลายตราบเท่าอายุขัย แล้วก็ชื่นไปบังเกิดในพรหมโลก อันเปนบวรทิพยสถาน

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนำ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำอดีตนิทาน มาตรัสเทศนาดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้น คืออนุรุทธภิกษุในกาลนี้ ฝ่ายอกิตติบัณฑิตในครั้งนั้น คือตถาคตในกาลนี้แล

จบอกิตติชาดก

---

๙ ตักการิยชาดก

หลวงศรีวรโวหาร (ศรี ภุมมกสิกร) เปรียญ ๔ ประโยค
วัดราชบุรณ เรียง

อหเมว ทุพฺภาสิตํ ภาสิ พาโลติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต โกกาลิกํ อารพฺภ กเถสิ ฯ

สตฺถา ป่างเมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ ทรงสำราญพระอิริยาบถโดยพุทธอัธยาศรัย ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภโกกาลิกภิกษุให้เปนเหตุ จิ่งตรัสพระธรรมเทศนาซึ่งกำหนดด้วยบทต้นพระคาถาว่า อหเมว ทุพฺภาสิตํ ภาสิ พาโล ดังนี้ เปนอาทิ

ดำเนิรความตามชาตกถาว่า เทฺว อคฺคสาวกา พระผู้เปนเจ้าพระอรรคสาวกทั้งสองพระองค์ มีพระกมลจำนงเพื่อจะเร้นลอยู่ในที่เงียบสงัดแต่ลำพังตน มิให้คลุกคลีระคนอยู่ในหมู่คณะภายในไตรมาศวันหนึ่ง พระผู้เปนเจ้าจิ่งเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา กราบทูลลาออกจากพระเชตวันไปยังสำนักพระโกกาลิกภิกษุ ในแว่นแคว้นโกกาลิกรัฐฐี แล้วมีเถรวาจาแก่พระโกกาลิกภิกษุว่า ดูกรอาวุโสโกกาลิก ผาสุกวิหารการอยู่เปนสุขสำราญใจจักมีแก่เราก็เพราะอาศรัยท่าน และท่านก็จะได้อยู่เปนสุขสำราญใจเพราะอาศรัยเราทั้งสอง ขอให้เราพักอาศรัยอยู่ในสำนักของท่านสิ้นไตรมาศนี้เถิด พระโกกาลิกซักถามด้วยความฉงนว่า ดูกรอาวุโส ผาสุกวิหารจะมีแก่ท่านทั้งสอง เพราะอาศรัย

ข้าพเจ้านั้นเปนอย่างไร ดูกรอาวุโสโกกาลิก ถ้าและท่านไม่พึงบอก
แก่ใคร ๆ ว่า พระอัครสาวกทั้งสองมาอยู่ณที่นี้ เราทั้งสองก็จะอยู่
เปนสุขสำราญ นี่และผาสุกวิหารจะมีแก่เราทั้งสองเพราะอาศรัยท่าน
พระโกกาลิกจึงว่า เมื่อเปนเช่นนี้ ก็ผาสุกวิหารอะไรจะมีแก่ข้าพเจ้า
เพราะอาศรัยท่านทั้งสอง พระอัครสาวกทั้งสองจึงตอบว่า เมื่อเราอยู่
ในที่นี้แล้ว เราทั้งสองก็จะพึงบอกธรรมและกล่าวธรรมกถาแก่ท่านสิ้น
ไตรมาศ นี่และผาสุกวิหารจะพึงมีแก่ท่านเพราะอาศรัยเราทั้งสอง ดูกร
อาวุโสโมคคัลลาน์สาริบุตร์ ท่านจงพักอยู่ตามอัธยาศรัยเถิด เมื่อพระ
โกกาลิกกล่าวฉะนี้แล้ว จึงจัดแจงเสนาสนอันสมควรถวายพระอัคร
สาวกทั้งสอง ให้พักอยู่โดยผาสุกทุกประการ พระอัครสาวกทั้งสอง
พระองค์ ยับยั้งสำราญพระอิริยาบถเสวยสมาบัติสุขโดยควรแก่อัธยาศรัย
ใคร ๆ ก็มิได้ล่วงรู้ว่า พระอัครสาวกทั้งสองมาพักอยู่ในที่นั้น

ครั้นออกพรรษาปวรณาแล้ว พระผู้เปนเจ้าทั้งสอง จึงอำลา
พระโกกาลิกว่า ดูกรอาวุโส เราทั้งสองได้อยู่เปนสุขสำราญก็เพราะ
อาศรัยท่าน บัดนี้เราทั้งสองจะไปเฝ้าถวายบังคมสมเด็จพระบรมศาสดา
พระโกกาลิกก็รับคำว่าสาธุดีแล้ว จึงพาพระอัครสาวกทั้งสองไปบิณฑบาต
ในตำบลบ้านใกล้เคียง เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองกระทำภัตตกิจเสร็จ
แล้ว จึงออกจากบ้านนั้นไป พระโกกาลิกครั้นตามไปส่งพระอัครสาวก
ทั้งสองกลับมาแล้ว จึงมาบอกแก่อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายว่า ท่าน

ทั้งปวงนี้ดุจสัตว์เดรัจฉาน ช่างไม่รู้เลยว่าพระอัครสาวกทั้งสอง มาจำพรรษาอยู่ในวิหารอันใกล้ บัดนี้เธอพากันไปเสียแล้ว ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย จึงต่อว่าพระโกกาลิกว่า ก็เหตุไรพระผู้เปนเจ้าจึงไม่บอกกล่าว ให้พวกข้าพเจ้าทั้งปวงรู้บ้างเล่า แล้วต่างคนต่างก็จัดแจงเภสัชทั้งห้า มีเนยใสแลน้ำมันเปนต้น กับทั้งสะบงและจีวรพร้อมแล้ว ก็ชวนกันเข้าไปหาพระอัครสาวกทั้งสองพระองค์ ถวายนมัสการแล้วจึงขอขะมาโทษว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งสองพระองค์จงงดโทษแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด ข้าพเจ้าทั้งปวงมิได้รู้เลยว่า พระผู้เปนเจ้าทั้งสองเปนพระอัครสาวก เหตุการณ์อันนี้พระผู้เปนเจ้าโกกาลิกพึ่งมาบอกให้ข้าพเจ้าทั้งหลายทราบในวันนี้ ขอพระผู้เปนเจ้าจงโปรดรับเภสัชและผ้าของข้าพเจ้าทั้งปวงนี้ด้วยเถิด

ฝ่ายพระโกกาลิกเมื่อเห็นอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย นำลาภสักการติดตามพระอัครสาวกทั้งสองไปฉะนี้แล้ว จึงมาคิดว่า พระเถรทั้งสองมีความปรารถนาน้อย และยินดีโดยสม่ำเสมอ คือมิได้มีความโลภในลาภสักการ คงไม่รับเอาผ้าทั้งนี้ไว้เพื่อตน จักยกให้เราเสียเปนมั่นคง เมื่อคิดฉะนี้แล้ว จึงเลยติดตามไปกับอุบาสกอุบาสิกาด้วยกัน พระอัครสาวกทั้งสองก็มิได้รับสิ่งของเหล่านั้นไว้เพื่อตนสักสิ่งหนึ่ง และก็มิได้บอกให้ถวายพระโกกาลิก เพราะความที่แห่งพระอัครสาวกทั้งสองเปนผู้อาศัยรอบคอบในภิกษุทั่วไป อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายจึงอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ เมื่อพระผู้เปนเจ้าไม่ยอมรับเอาในบัดนี้ ก็ขอให้

พระผู้เป็นเจ้ามาในที่นี้ก็ เพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้าทั้งปวง เมื่อพระผู้เป็นเจ้าทั้งสองรับถ้อยคำแล้ว จึงคมนาการมาเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา โกกาลิโก พระโกกาลิกจึงผูกความอาฆาฏในพระอัครสาวกทั้งสองว่า เมื่อพระเถรทั้งสองนี้ไม่รับเอาด้วยตนเอง ก็มิได้บอกให้มาถวายแก่เราเลย ฝ่ายพระอัครสาวกทั้งสองยับยั้งอยู่ในสำนักสมเด็จพระบรมศาสดามิช้ามินาน ก็พาพระภิกษุประมาณห้าร้อยรูปซึ่งเป็นบริวารของตน อำลาสมเด็จพระบรมทศพลเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ก็บังเกิดถึงโกกาลิกรัฐฐี

ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาพวกนั้น ครั้นเห็นพระอัครสาวกทั้งสองมาก็ชวนกันกระทำบัจจุคมนาการต้อนรับ แล้วก็พาไปยังวิหารนั้น ต่างก็พากันกระทำสักการบูชาใหญ่ทุกวัน ลาภสักการเป็นอันมากเป็นต้นว่าผ้าและเภสัช ก็บังเกิดขึ้นแก่พระอัครสาวกทั้งสองพระองค์ อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย จึงพากันกะเลือกสรรจีวรถวายแต่ภิกษุที่ติดตามพระอัครสาวกทั้งสองมานั้น จะได้ถวายพระโกกาลิกด้วยก็หามิได้ พระอัครสาวกทั้งสองก็มิได้บอกให้ถวายพระโกกาลิกบ้าง พระโกกาลิกครั้นไม่ได้จีวร จึงด่าพระอัครสาวกทั้งสองว่า ท่านโมคคัลลาน์สารีบุตรทั้งสองเป็นผู้โลภมาก เมื่อคราวก่อนทำเป็นไม่รับเอาลาภที่ทายกถวาย มาบัดนี้รับเอาลาภจนไม่สามารถจะยังความปรารถนาให้เต็มได้ ทั้งมิได้เหลียวแลภิกษุองค์อื่นบ้าง พระอัครสาวกทั้งสองจึงมาดำริห์ว่า พระโกกาลิกจะยังประสบเสวยอกุศลกรรมเพราะเราทั้งสองเสียแล้ว พระผู้เป็นเจ้าจึงอำลาอุบาสกอุบาสิกา พาภิกษุบริวารออกจากวิหารไป

เมื่ออุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายจะอ้อนวอนขอให้อยู่อีกสองสามวันก็ดี ท่านก็มิได้ยินดีที่จะกลับคืนมา อเถโก ทหรภิกฺขุ ในลำดับนั้นภิกษุหนุ่มองค์หนึ่งจึงพูดขึ้นว่า ดูกรอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งสองท่านจะอยู่อย่างไรได้เล่า พระเถรที่เข้าไปฉันในตระกูลของท่านทั้งหลาย อดกลั้นการอยู่ของพระอัครสาวกทั้งสองไว้มิได้ อุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น จึงชวนกันไปยังสำนักพระโกกาลิกนั้นแล้วจึงถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ได้ยินว่าพระผู้เป็นเจ้ามีความริศยาการที่พระอัครสาวกทั้งสองมาอยู่ในที่นี้หรือ พระผู้เป็นเจ้าจงไปขอขะมาโทษพระอัครสาวกทั้งสองเสีย แล้วนิมนต์ให้ท่านกลับมาให้จงได้ หรือพระผู้เป็นเจ้าอยากจะไปอย่างไรก็ตามใจ พระโกกาลิกจึงได้ไปอ้อนวอนพระอัครสาวกทั้งสองด้วยความกลัวอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พระอัครสาวกทั้งสองจึงว่า ดูกรอาวุโสโกกาลิก ท่านจงกลับไปเถิด เราทั้งสองไม่กลับไปแล้ว พระอัครสาวกทั้งสองก็เลยไป พระโกกาลิกนั้นเมื่อไม่อาจจะนิมนต์พระอรรคสาวกทั้งสองให้กลับมาได้ ส่วนตนก็กลับมายังวิหาร

ลำดับนั้นพวกอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ต่างก็พากันมาถามพระโกกาลิกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอัครสาวกทั้งสองพระผู้เป็นเจ้านิมนต์ให้กลับมาแล้วหรือ ดูกรอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เราไม่สามารถจะนิมนต์ให้เธอทั้งสองกลับมาได้ ลำดับนั้นอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายจึงมาคิดกันว่า ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักทั้งหลายจักมาอยู่ในที่นี้ไม่ได้

ก็เพราะการประพฤติชั่วช้าลามกของพระโกกาลิกนี้ พวกเราพากันไล่
พระโกกาลิกออกจากวิหารไปเสียเถิด ครั้นคิดกันฉะนี้แล้วจึงกล่าวว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าอย่าอยู่ในวิหารนี้เลย กิจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
ของพระผู้เป็นเจ้า ก็มิได้เกี่ยวข้องอาศรัยข้าพเจ้าทั้งหลาย พระโกกาลิก
นั้นเห็นว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายไม่เคารพนับถือตนแล้ว ก็ถือ
เอาบาตร์และจีวรไปยังพระเชตวันมหาวิหาร เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรม
ศาสดาจารย์ แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระโมคคัลลาน์
สาริบุตร์ทั้งสอง มีความปราถนาอันชั่วช้าลามก และประพฤติตกไปสู่
อำนาจแห่งความริศยาอันลามก

ลำดับนั้นสมเด็จพระบรมศาสดา จึงทรงตรัสห้ามพระโกกาลิกว่า
ดูกรโกกาลิก เธออย่ากล่าวอย่างนี้เลย จงทำจิตร์เลื่อมใในสาริบุตร์
และโมคคัลลาน์ทั้งสองเถิด เพราะเธอทั้งสองนี้เป็นภิกษุมีศีลอันน่ารัก
พระโกกาลิกจึงกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พระองค์ทรงเชื่อแต่พระอัคร
สาวกของพระองค์ ข้าพระองค์ได้เห็นโดยประจักษ์แก่ตาทีเดียวว่าพระ
สาริบุตร์กับพระโมคคัลลาน์ทั้งสองนี้ เป็นผู้มีความปราถนาชั่วช้าลามก
และมีการงารปกปิดซ่อนเร้นไว้ทั้งเป็นผู้ทุศีล ถึงแม้ว่าสมเด็จพระบรม
ศาสดาจะทรงห้ามถึงสามครั้งก็ดี พระโกกาลิกก็ยังซ้ำทูลอย่างนั้นเอง
แล้วก็ลุกขึ้นจากอาศนะหลีกไป แต่พอพระโกกาลิกลุกจากอาศนะหลีกไป
มิช้า เม็ดต่อมทั้งหลายมีประมาณเท่าเม็ดพรรณผักกาด ก็ผุดขึ้นทั่ว
สรรพางค์กายของเธอ แล้วก็เจริญโตขึ้นอย่างรวดเร็วโดยลำดับ มี

ประมาณเท่าผลมะตูมสุกแล้วก็แตกออก ทั้งเลือดและหนองก็ไหลออก มา พระโกกาลิกก็ได้ทนทุกขเวทนาอันครวญครางอยู่แทบซุ้มประตู พระเชตวันมหาวิหาร

โกลาหลก็บันดาลไปตราบเท้าพรหมโลกว่า พระอัครสาวกทั้งสองถูกพระโกกาลิกด่าเอาแล้ว ในลำดับนั้น พระอุปัชฌาย์ของพระโกกาลิกซึ่งไปบังเกิดในพรหมโลก มีนามว่าตุทิพรหม ครั้นทราบเหตุนั้นแล้ว จึงคมนาการด้วยดำริห์จิตต์คิดว่า จะให้พระโกกาลิกนั้นไปขอขะมาโทษพระอัครสาวกทั้งสองพระองค์ แล้วก็ลงมายืนอยู่บนอากาศมีวาจาว่า ดูกรท่านโกกาลิก ท่านมากระทำกรรมอันหยาบช้าสาหัสไว้แล้ว จงไปขอขะมาโทษพระอัครสาวกทั้งสององค์ จงยังท่านให้มีจิตต์เลื่อมใสยินดีเสียเถิด พระโกกาลิกจึงถามว่า ดูกรอาวุโส ตัวท่านนี้คือผู้ใด ฯ ตัวเราชื่อว่าตุทิพรหมซึ่งเปนอุปัชฌาย์ของท่าน พระโกกาลิกจึงคุกคามว่า ดูกรอาวุโส อุปัชฌาย์ของข้าพเจ้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้พยากรณ์ไว้แล้วว่า เปนอนาคามิบุคคลมิใช่หรือ ก็ธรรมดาว่าอนาคามิบุคคลจะได้เวียนมาอีกหามิได้ ชะรอยว่าท่านจะเปนยักษ์สิงอยู่ที่กองอยากเยื่อเปนมั่นคง เมื่อมหาพรหมนั้นไม่สามารถจะยังพระโกกาลิกให้เชื่อถ้อยคำของตนได้จึงกล่าวว่า ท่านจักปรากฏด้วยถ้อยคำของท่านเอง แล้วก็กลับไปยังสุทธาวาสพรหมโลก อันเปนนิวาศน์สถานของตน

ครั้นพระโกกาลิกกระทำกาลกิริยาแล้ว ก็ไปบังเกิดในปทุมนรก ท้าวสหัมบดีมหาพรหมได้ทราบว่าพระโกกาลิกไปบังเกิดในปทุมนรกแล้ว ก็นำเนื้อความนั้นไปกราบทูลสมเด็จพระบรมศาสดา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ จึงทรงบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย พระภิกษุทั้งปวงจึงชวนกันกล่าวโทษพระโกกาลิกในโรงธรรมสภาศาลาว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระโกกาลิกไปบังเกิดในปทุมนรก ก็เพราะอาศรัยปากของตนด่าว่าพระอัครสาวกทั้งสององค์ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงเสด็จพระพุทธดำเนิรมา มีพระพุธฎีกาตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวงมานั่งสั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ครั้นภิกษุทั้งหลายทูลความตามที่ได้สนทนากันแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย โกกาลิกจะได้เสวยทุกขเวทนา เพราะอาศรัยปากของตนแต่ในชาตินี้หามิได้ ถึงในชาติก่อนโกกาลิกก็ได้เสวยทุกขเวทนาเพราะอาศรัยปากของตน เมื่อพระองค์ตรัสฉะนี้แล้วจึงนำซึ่งอดีตนิทานมาว่า

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต ฯ ล ฯ ในอดีตกาลล่วงไปแล้ว พระเจ้าพรหมทัตได้เสวยสมบัติในเมืองพาราณสี ยังมีปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตคนหนึ่ง มีเขี้ยวมีสี่เหล้องงอกออกจากปาก ฝ่ายพราหมณีซึ่งเปนภรรยาของปุโรหิตนั้น ได้ประพฤติล่วงประเพณีกับพราหมณ์อื่น แม้พราหมณ์ที่เปนชายชู้นั้น ก็มีเขี้ยวมีสี่เหล้องงอกออกมาประดุจปุโรหิตนั้น แม้พราหมณ์ปุโรหิตจะกล่าวห้ามปรามนางพราหมณีซึ่งเปน

ภรรยาของตนอยู่เนือง ๆ ก็ดี ก็ไม่สามารถจะว่ากล่าวห้ามปรามให้เชื่อฟังได้ ปุโรหิตจึงมาคิดแต่ในใจว่า เราไม่สามารถฆ่าคนที่มีเวรของเราเสียด้วยมือของตนเองได้ เราจักคิดฆ่าเสียด้วยอุบายให้จงได้ ครั้นปุโรหิตดำริห์ฉะนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพรหมทัตแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระนครของพระองค์เป่นอัครนครอันเลิศในสกลชมพูทวีป พระองค์เล่าก็เปนบรมกษัตริย์อันประเสริฐ ประตูพระนครด้านทักษิณทิศของพระองค์ซึ่งเปนบรมกษัตริย์อันเลิศฉะนี้ ยังประกอบผิดย่อมเปนอวมงคล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้ทรงฟังปุโรหิตทูลฉะนี้แล้ว จึงตรัสถามว่า ดูกรท่านอาจารย์ ก็บัดนี้ควรจะทำประการใด ปุโรหิตจึงทูลว่า ควรประกอบกรรมที่เปนมงคล พระองค์จึงถามว่า ควรจะได้สิ่งใดมากระทำให้เปนมงคล ฯ ควรพระองค์จะให้รื้อประตูเก่าเสียแล้วหาไม้ที่เปนมงคลมาทำประตูเสียใหม่ แล้วกระทำการบวงสรวงเทพารักษ์ซึ่งรักษาพระนคร เมื่อวันฤกษ์งามยามดีก็ให้ประดิษฐานประตูเสียใหม่จึงจะถูกต้องตามประเพณี พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า ถ้ากระนั้น ท่านอาจารย์จงรีบกระทำเถิด

ตทา โพธิสตฺโต ในกาลนั้นพระบรมโพธิสัตว เสวยพระชาติเปนตักการิยมาณพ เล่าเรียนศึกษาศิลปศาสตร์อยู่ในสำนักปุโรหิตนั้น ครั้นว่าปุโรหิตให้รื้อประตูเก่า เตรียมการที่จะประดิษฐานประตูใหม่สำเร็จแล้ว จึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนสมมุติเทวราชอันประเสริฐ การที่จะประดิษฐานประตูใหม่นั้น

ข้าพระองค์ได้เตรียมการไว้พร้อมบริบูรณ์แล้ว วันพรุ่งนี้เป็นวันสุภมงคลประกอบด้วยนักขัตฤกษ์อันเจริญ การที่จะกระทำพลีกรรมแล้วประดิษฐานประตูใหม่นั้น ไม่ควรที่จะให้ล่วงเลยวันพรุ่งนี้ไปเสีย พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า ดูกรท่านอาจารย์ ก็ควรจะได้สิ่งไรมากระทำพลีกรรมเล่า เมื่อปุโรหิตาจารย์ได้โอกาศฉะนี้แล้วจึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ประตูนี้เป็นประตูศักดิ์สิทธิ์ มีเทพยดาอันทรงมหิทธิฤทธิ์ศักดานุภาพสถิตอยู่ ควรที่พระองค์จะให้ฆ่าพราหมณ์อุภโตวิสุทธชาติสักคนหนึ่ง ซึ่งมีเขี้ยวมีสีเหลืองงอกออกจากปาก แล้วกระทำพลีกรรมด้วยเลือดและเนื้อของพราหมณ์นั้น แล้วเลยโยนทรากศรีระลงในหลุม แล้วจึงประดิษฐานขึ้นภายหลัง เมื่อพระองค์ให้กระทำดังนี้แล้ว ความสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล ก็จักบังเกิดมีแด่พระองค์และพระนคร . สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตเมื่อได้ทรงฟังฉะนี้แล้วจึงตรัสว่าดีแล้วท่านอาจารย์ ท่านจงจัดแจงฆ่าพราหมณ์เช่นนั้นเสียแล้วประดิษฐานประตูขึ้นตามความปรารถนาเถิด

ปุโรหิตาจารย์ได้รับพระราชโองการแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้วยินดียิ่งกว่าวันพรุ่งนี้เราจักได้เห็นหลังปัจจามิตร์แล้ว ก็เกิดความอุสาหะขะมักเขม้นรีบกลับไปสู่เรือนของตน ไม่อาจจะรักษาปากของตนไว้ได้ รีบด่วนไปบอกแก่นางพราหมณีผู้เป็นภรรยาว่า ดูกรหญิงลามกจัณฑาล จำเดิมแต่นี้ต่อไปเจ้าจะได้อภิรมย์ยินดีกับใครอีกเล่า พรุ่งนี้เช้าข้าจะให้

ฆ่าชู้ของเจ้ากระทำพลีกรรมเสีย นางพราหมณีจึงถามว่า เหตุผลเป็นประการใด ท่านจะมาฆ่าคนไม่มีโทษผิดได้หรือ ปุโรหิตจึงว่าบัดนี้รับสั่งให้ข้ากระทำพลีกรรมบวงสรวงเทพยดา ด้วยเลือดเนื้อของพราหมณ์ที่มีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปาก แล้วจึงจะประดิษฐานประตูเมือง ก็ชู้ของเจ้ามีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปาก ข้าจึงจะให้ฆ่ากระทำพลีกรรมเสีย เมื่อนางพราหมณีทราบความดังนี้แล้ว จึงส่งข่าวสาส์นไปยังชู้ของตนว่า ได้ยินว่าพระราชาจะให้ฆ่าพราหมณ์ที่มีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปากกระทำพลีกรรม ถ้าท่านปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ต่อไป ก็จงชักชวนหราหมณ์ที่มีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปากเหมือนกับท่านหลีกหนีไปเสียให้พ้นเถิด ฝ่ายพราหมณ์ที่เป็นชายชู้ก็กระทำตามถ้อยคำของนางพราหมณีสั่งมาทุกประการ ข่าวนั้นก็เลื่องลือไปทั่วทั้งเมือง พราหมณ์ชาวเมืองทั้งหลายที่มีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปาก ก็พากันปลายนาการหนีออกจากเมืองไปสิ้น ปุโรหิตจะได้รู้ว่าบัจจามิตร์ของตนหนีไปแล้วหามิได้

ครั้นรุ่งเช้าจึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า พระเจ้าข้า พราหมณ์ที่มีเขี้ยวมีสี่เหลืองงอกออกจากปากมีอยู่ในตำบลโน้น ขอพระองค์จงรับสั่งให้ไปจับเอามาเถิด พระเจ้าพรหมทัตจึงส่งอำมาตย์ไปตามถ้อยคำของปุโรหิตาจารย์ เมื่ออำมาตย์ทั้งหลายไปมิได้พบเห็นจึงกลับมาทูลว่า ได้ยินว่าพราหมณ์คนนั้นหนีไปเสียแล้ว พระเจ้าข้า จึงรับสั่งให้ไปเที่ยวค้นหาในที่อื่น อำมาตย์ราชบุรุษทั้งหลายต่างก็เที่ยวค้นหาทั่วทั้งพระนคร

ก็มิได้พบเห็น จึงกลับมากราบทูลโดยนัยนั้น ครั้นรับสั่งว่า เมื่อไม่ได้พราหมณ์คนนั้น ก็จงพิจารณาดูพราหมณ์อื่นนอกจากพราหมณ์นั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงพากันทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมุติเทวราช พระเจ้าข้า ถ้าและเว้นปุโรหิตเสียผู้เดียวแล้ว คนอื่นซึ่งจะมีเขี้ยวมีงาเหลืองงอกออกจากปากเห็นปานฉะนี้มิได้มีเลย จึงตรัสว่า เราไม่อาจสามารถจะให้ฆ่าปุโรหิตของเราเสียได้ อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมุติเทวราช ไฉนพระองค์จึงทรงดำรัสเห็นแก่ปุโรหิตผู้เดียว ถ้าประตูมิได้ประดิษฐานลงในวันนี้แล้ว บ้านเมืองก็เป็นเหมือนมิได้พิทักษ์รักษา อีกประการหนึ่งปโรหิตาจารย์ก็ได้กล่าวอยู่ว่า ถ้าพ้นวันนี้ไปเสียแล้ว นับแต่วันนี้ไปอีกปีหนึ่งจะได้ฤกษ์ก็การที่จะปล่อยให้เมืองไม่มีประตูตลอดทั้งปีเช่นนี้ จักเป็นโอกาศอันดีของข้าศึกทั้งปวง เพราะฉะนั้นขอพระองค์จงฆ่าปุโรหิตนี้เสีย แล้วให้พราหมณ์อื่นที่ฉลาดในไตรเพทกระทำพลีกรรม ก็จะได้ประดิษฐานประตูลงในวันนี้

เมื่อสมเด็จพระบรมนราธิบดี ได้ทรงฟังคำอำมาตย์ทูลฉะนี้ จึงตรัสถามว่า ก็พราหมณ์อื่นที่ฉลาดสามารถในไตรเพทเช่นอาจารย์นี้ยังจะมีอยู่หรือ ฯ มีพระเจ้าข้า ตักการิยมานพซึ่งเป็นอันเตวาสิกของปุโรหิตนั้น เป็นผู้ฉลาดสามารถในไตรเพท ขอพระองค์จงพระราชทานฐานันดรที่ปุโรหิตแก่ตักการิยมานพนั้น แล้วให้กระทำพระราชพิธีมงคลเถิด พระเจ้าข้า สมเด็จพระบรมกษัตริย์จึงทรง

พระดำรัสให้หาตักการิยมานพนั้นมา ทรงพระราชทานที่ปุโรหิตให้แล้ว จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ทำตามคำอำมาตย์กราบทูลทุกประการ ๆ

โส มหนฺเตน ปริวาเรน ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์นั้นก็แวดล้อมไปด้วยมหันตบริวาร คมนาการไปยังที่ประตูพระนครนั้น ราชบุรุษทั้งหลายจึงถอดปุโรหิตจากฐานันดร แล้วก็นำมายังสถานที่นั้นด้วยพระราชอาชญา

พระบรมโพธิสัตว์จึงให้ขุดหลุมลงในที่จะประดิษฐานประตู แล้วจึงให้เอาม่านมาแวดวงเป็นอันดี แล้วเข้าไปอยู่ณภายในม่านกับปุโรหิตาจารย์ เมื่อพราหมณ์ปุโรหิตาจารย์ได้แลเห็นหลุมและมิได้เห็นสิ่งที่จะเป็นที่พึ่งของตน จึงได้คร่ำครวญบ่นเพ้อกับพระมหาสัตว์ว่า ความพินาศซึ่งมาถึงแก่เราณบัดนี้ เราเองเป็นผู้คิดขึ้นก่อน แต่เราไม่อาจจะรักษาปากของเราไว้ได้ ด่วนไปบอกกับหญิงอันชั่วช้าลามก เพราะเราเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา จึงเป็นอันนำความตายมาสู่ตัวของตนเอง เมื่อปุโรหิตาจารย์บ่นคร่ำครวญอยู่ฉะนี้ จึงกล่าวปฐมคาถาว่า

อหเมว พฺยภาสิตำ ภาสิ พาโล
ภงฺโกว อรญฺเญ อหิมวฺหายมาโน
ตกฺการิเย โสพฺภมิมำ ปตามิ
น กิเรว สาธุ อติเวลภาณี ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า ปุโรหิตาจารย์ปราไสกับพระบรมโพธิสัตว์ว่า ดูกรตักการิยมานพ ตัวเราเองแลเป็นคนโฉดเขลา มากล่าวคำที่ไม่ดีที่ไม่ควรกล่าว ประดุจจะดังกบในป่าเมื่อเวลาฝนตก ย่อม

ร้องเรียกให้ผู้มากินตน เราก็จะตกลงไปในหลุมนี้ บุคคลที่พูดไม่รู้จักประมาณ ไม่มีประโยชน์เลียเลย

พระมหาสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาที่สองว่า

ปปฺโปติ มจฺโจ อติเวลภาณี
พนฺธํ วธํ โสกปริเทวญฺจ
อตฺตานเยว ครหาสิ เอตฺโต
อาจริย ตํ นิขณนฺติ โสพฺเภ ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า นรชาติผู้มีความตายเป็นธรรมดา มากล่าววาจาไม่รู้จักประมาณ ย่อมถูกพันธนาการประหารชีวิตทั้งความเศร้าโศรกเหือดแห้งจิตต์ปริเวทนาพิไรรำพรรณด้วยเสียงอันดัง ข้าแต่ท่านอาจารย์ ชนทั้งหลายเขาจะฝังตัวท่านลงในหลุมนี้เพราะเหตุใด เหตุดังนั้นท่านจะติเตียนผู้อื่นไม่ได้ ต้องติเตียนตัวของท่านเอง ครั้นพระมหาสัตวกล่าวฉนี้แล้ว จึงมีวาจาว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ใช่จะมีแต่ท่านผู้เดียวไม่รักษาไว้ซึ่งวาจาก็มาถึงซึ่งความทุกข์หามิได้ แม้คนอื่นไม่รักษาไว้ซึ่งวาจาก็มาถึงซึ่งความทุกข์เหมือนกัน พระบรมโพธิสัตวกล่าวฉนี้แล้ว จึงนำอดีตนิทานมาแสดงว่า

ปุพฺเพ กิร พาราณสิยํ ดังได้สดับมาในกาลปางก่อน ยังมีหญิงนครโสเภณีผู้หนึ่งชื่อว่านางกาลี อยู่ในเมืองพาราณสีมหานคร ถ้าผู้ใดปราถนาจะอยู่กับนางกาลีวันหนึ่ง นางก็เรียกเอาเงินถึงพันกสาปน์ และนางกาลีนั้นมีน้องชายอยู่คนหนึ่งชื่อว่าตุณฑิละ และเจ้าตุณฑิละนั้น

เปนนักเลงผู้หญิงและนักเลงสุรานักเลงสะกา นางกาลีจะให้เงินทองสัก
เท่าใด ๆ เจ้าตุณฑิละนั้นก็ล้างผลาญเสียหมด ถึงจะห้ามปรามสักเท่าใด
ก็มิได้เชื่อฟัง อยู่มาวันหนึ่งเจ้าตุณฑิละแพ้สะกาเขา ต้องเปลื้องผ้านุ่งให้
เขา แล้วนุ่งท่อนเสื่อลำแพนกลับมาบ้าน ฝ่ายนางสี่ทั้งหลายที่นางกาลี
สั่งไว้ว่า ถ้าเจ้าตุณฑิละกลับมาบ้านก็อย่าให้อะไรเลย แล้วชวนกัน
ไสคอให้ออกไปเสีย นางทาสีเหล่านั้นก็กระทำตามคำสั่งทุกประการ เจ้า
ตุณฑิละจึงไปยืนร้องไห้อยู่แทบประตูบ้าน

ลำดับนั้น เศรษฐีบุตรผู้หนึ่งซึ่งเคยนำเงินพันกสาปณ์มาให้นางกาลี
เสมอ ๆ ครั้นมาเห็นเจ้าตุณฑิละยืนร้องไห้อยู่ดังนั้น จึงถามว่า ดูกร
เจ้าตุณฑิละ ไฉนเจ้าจึงมาร้องไห้อยู่ดังนี้ ข้าแต่ท่านผู้เปนเศรษฐีบุตร
ข้าพเจ้าแพ้สะกาเขากลับมาหาพี่สาว พวกทาสีทั้งหลายชวนกันไสคอ
ข้าพเจ้าออกมา เศรษฐีบุตรจึงว่า ถ้ากระนั้น เจ้าจงยืนอยู่ก่อนเถิด
เราจะไปบอกแก่พี่สาวของเจ้าให้ ครั้นเศรษฐีบุตรกล่าวฉะนี้แล้ว จึงไป
บอกแก่นางกาลีว่า น้องชายของท่านนุ่งเสื่อยืนอยู่ที่ประตูบ้าน ทำไมท่าน
จึงไม่เอาผ้าให้แก่น้องชายของท่านเล่า นางกาลีจึงว่า เรายังไม่ให้ก่อน
ถ้าท่านรักใคร่มันท่านก็จงให้มันเถิด ก็ในเรือนของหญิงงามเมืองนั้น
มีจารีตอยู่อย่างหนึ่งว่า ในเงินพันกสาปณ์ที่บุรุษนำมา ต้องให้แก่หญิง
งามเมืองห้าร้อย และอีกห้าร้อยเปนค่าผ้าและเครื่องหอมดอกไม้ต่าง ๆ
บุรุษที่มาต้องนุ่งผ้าที่ตนได้ในเรือนนั้น แล้วอยู่ด้วยนางงามเมืองสัน
ราตรีหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นเมื่อจะไปต้องเปลื้องผ้านั้นไว้แล้วนุ่งผ้าที่ตนนุ่งมา

กลับไปบ้าน เพราะเหตุนั้นเศรษฐีบุตร ครั้นนุ่งผ้าที่นางกาลีให้แล้ว จึงให้ทาสีนำเอาผ้าของตนไปให้แก่เจ้าตุณฑิละ ครั้นเจ้าตุณฑิละได้นุ่งผ้าแล้วก็คะนองลำพองใจไปยังโรงสุรา นางกาลีจึงบังคับนางทาสีว่า พรุ่งนี้เช้าเมื่อเศรษฐีบุตรนี้จะกลับไป เจ้าทั้งหลายจงช่วยกันแย่งชิงเอาผ้าไว้ให้จงได้ ฝ่ายทาสีทั้งหลายเมื่อเศรษฐีบุตรจะออกไป จึงชวนกันเข้าไปล้อมหน้าล้อมหลัง ทำทีประหนึ่งว่าจะแย่ง ครั้นแย่งผ้าไว้ได้แล้วทำเศรษฐีบุตรให้เปนผู้เปลือยกาย แล้วจึงชวนกันขับไล่ว่า ดูกรกุมาร เจ้าจงออกไปเสียเดี๋ยวนี้ เศรษฐีบุตรก็ต้องเปลือยกายออกจากบ้านไป ชาวบ้านทั้งหลายก็ชวนกันเยาะเย้ย เศรษฐีบุตรได้ความละอาย จึงรำพรรณว่า เหตุนี้เราได้กระทำให้แก่ตนเอง เพราะเราไม่สามารถจะรักษาปากของเราไว้ได้ พระบรมโพธิสัตวปราถนาเพื่อจะแสดงซึ่งเนื้อความนี้ จึงกล่าวพระคาถาเปนคำรบสามว่า

กิเมวาหำ ตุณฺฑิลำ อปุจฺฉึ
กเรยฺยาสำ ภาตรำ กาลิกาย
นคฺโควาหำ วตฺถยุคญฺจ ฉินฺโน
อยมฺปิ อตฺโถ พหุ ตาทิโสว ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า พระมหาสัตวกล่าวกับปุโรหิตาจารย์ว่า เศรษฐีบุตรได้กล่าวแล้วว่า เราจะไปซักถามเจ้าตุณฑิละเพื่อประโยชน์อะไร นางกาลีเขากระทำแก่น้องชายของเขาเอง อนึ่งตัวเราเองก็ถูกนางทาสีทั้งหลายชิงเอาผ้านุ่งผ้าห่มไปเสีย ทำให้เราเปนผู้เปลือย

กายกลับไปบ้านดังนั้น แท้จริงเศรษฐีบุตรถึงแล้วซึ่งความทุกข์ด้วยกรรม
ทั้งหลายที่ตนกระทำแล้ว แม้ถึงท่านอาจารย์ก็นับว่าถึงแล้วซึ่งความ
ทุกข์ด้วยกรรมทั้งหลายที่ตนกระทำแล้วเหมือนกัน เพราะเหตุนั้นความถึง
ทุกข์ของท่านนี้ ก็เช่นเดียวกับด้วยเรื่องทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วนั้น

เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวคาถานี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า แม้ผู้อื่น
ที่เป็นเช่นนี้ก็ยังมีอีก คือในเมืองพาราณสียังมีนกกระติ๊งตัวหนึ่ง เมื่อ
แพะทั้งสองตัวชวิดกันอยู่ในโคจรภูมิ เพราะความประมาทของคนเลี้ยง
แพะ จึงมาคิดว่า แพะทั้งสองนี้จะมีศีรษะแตกทำลายตายเสียในบัดนี้
เป็นแน่ เราจะต้องห้ามปรามแพะทั้งสองนี้เสีย ครั้นคิดฉะนี้แล้ว จึงร้อง
ห้ามว่า ดูงอย่าชวิดกันเลย เมื่อเห็นว่าแพะต่างไม่เชื่อฟังยังชนชวิดกันอยู่
จึงบินเข้าไปจับอยู่บนหลังบ้างบนศีรษะบ้าง แล้วอ้อนวอนมิให้ชวิดกัน
เมื่อไม่สามารถจะห้ามให้เลิกกันได้ จึงว่าถ้ากระนั้น ก็จงฆ่าเราเสียก่อน
แล้วจึงค่อยชวิดกันเถิด ว่าเท่านี้แล้วจึงบินเข้าไปในระหว่างศีรษะแพะ
ทั้งสอง แพะทั้งสองต่างก็ชวิดกันลงไปทันที ฝ่ายนกกระติ๊งนั้นดุจดัง
ถูกเชือดกระทำให้ละเอียด ก็ถึงซึ่งความพินาศเพราะอาการที่ตนกระทำ
นั้นเอง เมื่อพระโพธิสัตว์จะแสดงซึ่งเหตุนี้ จึงกล่าวคาถาเป็นคำรบสี่ว่า

โย ยุชฺฌมานานํ อยุชฺฌมาโน
เมณฺฑนฺตรํ ปจฺจุปติ กุลิงฺโค
โส ปีสิโต เมณฺฑสิเรหิ ตตฺถ
อยมฺปิ อตฺโถ พหุ ตาทิโสว ฯ

อธิบายความตามคาถาว่า นกกระลิงค์ตัวใดมิได้กระทำยุทธนาการอยู่ เข้าไปยืนอยู่ในท่ามกลางระหว่างศีรษะแพะทั้งสองกำลังชวิดกันอยู่ นกกระลิงค์ตัวนั้นประหนึ่งว่าบดแล้วด้วยศีรษะแพะทั้งสอง ถึงซึ่งความพินาศในระหว่างศีรษะแพะนั้นเอง

เมื่อพระโพธิสัตวกล่าวคาถาดังนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า แม้บุคคลทั้งหลายอื่นที่เปนเช่นนี้กมีอก คือเด็กเลี้ยงโคชาวเมืองพาราณสีทั้งหลายครั้นได้เห็นต้นตาลที่มีผล จึงบังคับให้คนหนึ่งขึ้นไปเพื่อจะเก็บผลมา ครั้นผลตาลล่นลงมายังพื้นดิน งูเห่าตัวหนึ่งจึงเลื้อยออกจากจอมปลวกแล้วเลื้อยขึ้นไปบนต้นตาล แม้เด็กทั้งหลายจะชวนกันประหารขว้างปาด้วยก้อนดินและท่อนไม้ด้วยประการใด ๆ ก็ดี ก็ไม่อาจจะห้ามงูนั้นมิให้ขึ้นไปบนต้นตาลได้ แล้วต่างคนก็ร้องบอกขึ้นไปแก่คนที่อยู่บนต้นตาลว่างูขึ้นไปบนต้นตาล ฝ่ายเจ้าโคบาลที่อยู่บนต้นก็มีความกลัวเปนล้นพ้น จึงร้องด้วยเสียงอันดัง พวกที่อยู่ภายใต้ต้นต่างคนก็ชวนกันจับผ้าเข้าให้มั่นที่ชายทั้งสี่แล้วร้องบอกว่า จงโดดลงในผ้านี้เถิด ผู้ที่อยู่บนต้นตาลกำลังตกใจกลัว ก็ละล้นละลานโดดลงที่กลางผ้าสาฎกในระหว่างคนทั้งสี่ ด้วยกำลังที่บุรุษนั้นตกลงมา บุรุษทั้งสี่ที่จับชายผ้าไม่สามารถจะดำรงค์ตนอยู่ได้ ศีรษะต่อศีรษะก็โดนกัน แตกทำลายตายในขณะนั้น เมื่อพระโพธิสัตวจะแสดงซึ่งเหตุนี้ จึงกล่าวพระคาถาเปนคำรบห้าว่า

จตุโร ชนา โปฏฺฐกํ อคฺคเหสุ
เอกญฺจ โปสํ อนุรกฺขมานา
สพฺเพว เต ภินฺนสิรา สยึส
อยมฺปิ อตฺโถ พหุ ตาทิโส ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า ชนทั้งหลายสี่ถือเอาซึ่งท่อนผ้าในมุมทั้งสี่ มีความปราถนาเพื่อจะรักษาซึ่งบุรุษคนหนึ่งไว้ ชนทั้งสี่เหล่านั้นก็มีศีรษะแตกนอนตายอยู่ด้วยกรรมที่ตนกระทำนั้นเอง เนื้อความนี้เช่นเดียวกับด้วยความที่กล่าวมาแล้วนั้นยังมีมาก

เมื่อพระบรมโพธิสัตวกล่าวคาถานี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า แม้ชนอื่นที่เปนเช่นนี้มีอีก คือยังมีพวกโจรลักแพะชาวเมืองพาราณสีทั้งหลายเปนอันมาก ในราตรีภาคหนึ่งวันหนึ่งเที่ยวลักแพะมาได้ตัวหนึ่งแล้ว จึงปรึกษาตกลงกันว่า เวลากลางวันเราจะได้ไปเลี้ยงกันในป่า ปรึกษากันฉะนี้แล้วจึงช่วยกันผูกปากแพะไว้เพื่อมิให้ร้องขึ้นได้ แล้วนำไปผูกไว้ที่กอไผ่ ครั้นรุ่งขึ้นวันใหม่เมื่อจะไปเลี้ยงดูกัน ต่างก็ถือมีดอาวุธเสียสิ้นทุกคน โจรเหล่านั้นจึงกล่าวว่า เราจักฆ่าแพะแกงกิน ท่านทั้งหลายจงเอามีดสำหรับฆ่ามาให้เรา ก็ได้เห็นมีดในมือของโจรแม้สักคนหนึ่งจึงพูดปรึกษากันว่า เราเว้นมีดเสียแล้วก็ไม่อาจจะฆ่าแพะแล่เอาเนื้อได้ เราปล่อยมันเสียเถิดเปนบุญของมัน ปรึกษากันฉะนี้แล้วก็ปล่อยแพะนั้นไป ในกาลนั้นยังมีบุคคลทำไม้ไผ่คนหนึ่งตัดเอาไม้ไผ่ไปแล้ว คิดว่าแล้วจะมาตัดเอาไม้ไผ่ไปอีก จึงได้เห็นมีดสำหรับตัดไม้ไผ่ไว้ที่ก่อไผ่แล้ว

ก็หลีกไป ฝ่ายนางแพะตัวนั้นครั้นว่าโจรปล่อยไปแล้วก็มีความยินดีว่าเราพ้นจากความตายแล้วก็เล่นอยู่ที่โคนกอไผ่ ตะกุยดินด้วยเท้าหลังยังมีดนั้นให้ตกลงมา เมื่อโจรทั้งหลายได้ยินเสียงมีดตกลงมาจึงพากันไปพิจารณาดู ครั้นเห็นมีดนั้นเข้าแล้วต่างคนก็ดีใจ จึงจับแพะนั้นมาฆ่าเสียกันเสีย แม้นางแพะนั้นก็ถึงซึ่งความตาย เพราะอาการที่ตนกระทำนั้นเอง เมื่อพระบรมโพธิสัตว์จะแสดงซึ่งเนื้อความนี้ จึงกล่าวพระคาถาเป็นคำรบหกว่า

อชา ยถา เวฬุคุมฺพสฺมึ พนฺธา
อเวกฺขิปนฺตี อสิมชฺฌคจฺฉิ
เตเนว ตสฺสา คลก วกนฺตา
อยมฺปิ อตฺโถ พหุ ตาทิโสว ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า นางแพะที่โจรทั้งหลายผูกไว้ในพุ่มแห่งกอไผ่ ครั้นเมื่อโจรทั้งหลายปล่อยไปแล้ว ก็มีความยินดีเล่นอยู่ที่โคนก่อไผ่ ตะกุยดินด้วยเท้าเบื้องหลังยังมีดให้ตกลงมา โจรทั้งหลายก็ตัดคอนางแพะให้ถึงซึ่งความตายด้วยมีดนั้น เนื้อความเช่นอย่างนั้นก็ยังมีอยู่มาก

พระบรมโพธิสัตว์กล่าวคาถานี้แล้ว จึงมีวาจาว่า บุคคลที่รักษาถ้อยคำของตน และมักพูดแต่ถ้อยคำที่บัณฑิตนิยมยินดีย่อมพ้นจากมรณทุกข์ได้ เมื่อพระบรมโพธิสัตว์จะแสดงซึ่งเนื้อความนี้ให้ปรากฏ จึงนำเอาเรื่องกินรมาเล่าให้ปุโรหิตาจารย์ฟังว่า ดังได้ยินมาในเมือง

พาราณสียังมีบุตรนายพรานคนหนึ่ง ได้เที่ยวไปถึงประเทศป่าหิมพานต์ ดักได้กินรสองตัวผัวเมียแล้ว จึงนำมาถวายพระเจ้าพาราณสี สมเด็จพระเจ้าพาราณสีได้ทอดพระเนตรเห็นกินรทั้งสอง ซึ่งพระองค์ยังมิได้เคยเห็นมาแต่ก่อน ก็ทรงพระโสมนัสยินดีตรัสถามว่า ดูกรนายพรานกินรทั้งสองนี้มีคุณเปนประการใด นายพรานจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ กินรทั้งสองนี้ขับร้องเสียงไพเราะดีทั้งฟ้อนรำทำให้เปนที่ปลื้มใจ มนุษย์ทั้งหลายไม่รู้จักขับรำได้อย่างนี้เลย ครั้นได้ทรงฟังนายพรานทูลฉนั้นแล้ว จึงได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่นายพรานเปนอันมาก แล้วจึงรับสั่งให้กินรทั้งสองขับร้องฟ้อนรำ กินรทั้งสองจึงมาคิดว่า ถ้าเราขับร้องไปไม่กล้าว่าทำนิทำนองให้บริบูรณ์เต็มที่ได้ เพลงก็มิได้ไพเราะ คนทั้งหลายก็จะติเตียนเราและจะฆ่าเราเสีย อนึ่งเมื่อเราจะขับร้องให้มากไป มุสาวาทก็จะมีแก่ตัวเราทั้งสอง ครั้นตริกตรองฉนี้แล้ว ก็นิ่งเสีย ถึงพระราชาจะทรงตักเตือนสักเท่าใดๆก็มิได้ขับมิได้ฟ้อน เพราะกลัวว่าจะเปนมุสาวาท สมเด็จบรมกษัตริย์ก็ทรงกริ้วกราดกินรทั้งสอง เมื่อจะทรงบังคับรับสั่งให้ฆ่ากินรทั้งสองแล้วแกงเนื้อนำมา จึงกล่าวเปนพระคาถาคำรบเจ็ดว่า

นยิเม เทวา นาปิ คนฺธพฺพปุตฺตา
มิคา อิเม อตฺถวสาภตา อิเม
เอกญฺจ นำ สายมาเส ปจนฺตุ
เอกญฺจ นำ ปุน ปาตราเส ปจนฺตุ

อธิบายความตามคาถาว่า กินรทั้งหลายเหล่านี้ เห็นจะมิใช่เทวดาและคนธัพบุตร ถ้าหากว่าเปนเทวดาและคนธัพบุตรแล้วไซร้ ก็จักพึงพ้อนพึงขับ ชะรอยจักเปนเนื้อเปนไปในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อันนายพรานนำมาเพื่อประโยชน์แก่เรา แล้วพระองค์จึงทรงรับสั่งบังคับให้ฆ่ากินรตนหนึ่งแกงในเวลาเย็น อีกตนหนึ่งให้ฆ่าแกงในเวลาเช้า

เมื่อพระราชาทรงกล่าวคาถานี้แล้ว นางกินรีจึงมาคิดว่า พระราชาทรงกริ้วโกรธแล้วก็จักให้ฆ่าเราเสียโดยไม่ต้องสงสัย บัดนี้เปนอันสมควรแล้วที่เราจะขับร้อง จึงกล่าวคาถาเปนลำดับไปว่า

สตๆ สหสฺสาน ทุพฺภาสิตานๆ
กลมฺปิ นาคฺฆติ สุภาสิตสฺส
ทุพฺภาสิตๆ สงฺกมาโน กิเลโส
ตสฺมา ตุณฺหี กึปุริโส น พาลย

อธิบายความตามคาถาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ คุณทั้งหลายของคำเปนทุพภาสิตมีประมาณแสนคำ ก็ไม่ถึงซึ่งส่วนเสี้ยวของคำเปนสุภาสิต ในกาลบางคราวเมื่อข้าพระองค์กล่าวอยู่ซึ่งคำสุภาสิต ก็อาจจักพึงกล่าวซึ่งคำเปนทุภาสิตไปได้ ข้าพระองค์มีความรังเกียจคำเปนทุภาสิตอย่างนี้ จึงมีจิตต์เศร้าหมองถ้าบาก เพราะเหตุนั้นกินรผู้เปนสามีของข้าพระองค์จึงไม่กล่าวคำเปนสุภาสิตแก่พระองค์ มิได้นิ่งเสียเพราะความเปนผู้เขลา

พระราชาก็ทรงพระโสมนัสยินดีแก่นางกินรีนั้นนักหนา จึงทรงกล่าวพระคาถาเปนลำดับไปว่า

ยา เมสา พฺยากาสิ ปมุญฺจเถตำ
คิริญฺจ นำ หิมวนฺตำ นยนฺตุ
อิมญฺจ โข เทนฺตุ มหานสาย
ปาโตว นำ ปาตราเส ปจนฺตุ

อธิบายความตามพระคาถาว่า นางกินรีตนใดกล่าวแก้ปัญหาแก่เราแล้ว ท่านทั้งหลายจงปล่อยนางกินรีนั้นไป อนึ่งจงนำไปส่งให้ถึงป่าหิมพานต์ ส่วนกินรผู้เปนสามีนั้น ท่านทั้งหลายจงนำไปให้แก่โรงครัวใหญ่ แล้วให้ฆ่าแกงมาให้ทันเรากินในเวลาเช้าแต่เช้าทีเดียว

ฝ่ายกินรผู้เปนสามีได้ฟังพระราชโองการดังนั้น จึงมาคิดว่า พระราชาจะให้ฆ่าเราซึ่งมิได้ขับร้องนี่เสียเปนมั่นคง บัดนี้ก็สมควรที่เราจะขับร้องถวาย จึงกล่าวเปนพระคาถาว่า

ปชฺชุนฺนนาถา ปสโว ปสุนาถา อยำ ปชา
ตฺวำ นาโถสิ มหาราช อมฺหนาถา มม ภริยา
ทฺวินฺนมญฺญตรำ ญตฺวา มุตฺโต คจฺเฉยฺย ปพฺพตำ

อธิบายความตามพระคาถาว่า สัตว์ของเลี้ยงทั้งหลายมีหญ้าเปนภักษาหาร ชื่อว่ามีเมฆเปนที่พึ่ง อนึ่งหมู่สัตว์คือมนุษย์อาศรัยเลี้ยงชีพด้วยบัญจโครส ชื่อว่ามีสัตว์ของเลี้ยงเปนที่พึ่งเปนที่อาศรัย พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐย่อมเปนที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ ภรรยาของข้า

พระองค์ ก็นับว่ามีข้าพระองค์เป็นที่พึ่งและเป็นที่อาศรัยของภรรยานั้น บุคคลคนหนึ่งในระหว่างแห่งข้าพระองค์ทั้งสองได้รู้แล้วซึ่งความตาย ชื่อว่าพ้นแล้วจากความตายโดยลำพังตนเอง พึงไปสู่หิมวันต์ประเทศในกาลเปนภายหลัง ข้าพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ตราบใด ข้าพระองค์จักไม่ละไม่ทิ้งซึ่งกันและกัน เพราะฉนั้นถ้าว่าพระองค์มีพระหฤทัยปราถนาจะส่งนางกินรีนั้นไปสู่หิมวันต์ประเทศแล้วไซร้ ขอพระองค์จงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อน แล้วจึงส่งนางกินรีไปสู่ป่าหิมพานต์ในกาลเปนภายหลัง

เมื่อกินรกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงแสดงเนื้อความนี้ว่า มหาราช ข้าแต่พระราชาผู้มีคุณใหญ่ ข้าพระองค์จะได้นิ่งเสียเพราะปราถนาจะไม่กระทำตามถ้อยคำของพระองค์หามิได้ ก็แต่ว่าข้าพระองค์เห็นโทษในถ้อยคำที่จะพึงกล่าว จึงไม่กล่าวตอบพระองค์ เมื่อกินรแสดงฉนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาทั้งสองต่อไปว่า

น เว นินฺทา สุปริวชฺชยาถ
นานา ชนา เสวิตพฺทา ชนินฺท
เยเนว เอโก ลภเต ปสํสํ
เตเนว อญฺโญ ลภเต นินฺทิตารํ ฯ
สพฺโพ โลโก ปรจิตฺเตน อติจิตฺโต
สพฺโพ โลโก จิตฺตวาสมฺหิ จิตฺเต
ปจฺเจกจิตฺตา ปุถุ สพฺพสตฺตา
กสฺสีธ จิตฺตสฺส วเส น วตฺตติ ฯ

อธิบายความตามพระคาถาว่า มหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณใหญ่ยิ่ง ชื่นชื่อว่าความนินทาทั้งหลาย อันบุคคลไม่อาจจะเว้นเสียให้พ้นได้ โดยง่าย ชนทั้งหลายมีฉันทะความปราถนาต่าง ๆ กัน ควรที่พระองค์จะพึงล้องเสพบุคคลเหล่านั้น บุคคลคนหนึ่งย่อมได้ซึ่งความสรรเสิญด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเปนต้นด้วยประการใด บุคคลอื่นก็ย่อมได้ซึ่งความนินทาอันลามกด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเปนต้นด้วยประการนั้นแท้จริง บุคคลคนหนึ่งในระหว่างแห่งข้าพระองค์ทั้งสองย่อมได้ซึ่งความสรรเสิญ เพราะการกล่าวความนินทาว่า มนุษย์ทั้งหลายได้รับซึ่งความนินทาว่าไม่กล่าวในกาลเปนระหว่างดังนี้ อันบุคคลจะพึงเว้นเสียให้พ้นได้ โดยอยากดังนี้ ข้าพระองค์จักได้รับความสรรเสิญแต่สำนักของพระองค์อย่างไรได้ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีประเภทเปนปุถุชนมีจิตต์อันหนึ่งต่าง บรรดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น นางกินรีหรือ หรือบุคคลผู้เช่นข้าพระองค์ หรือบุคคลอื่นพึงประพฤติเปนไปด้วยจิตต์ของใครคนหนึ่งหรือ หรือว่าของพระองค์ หรือว่าของคนอื่น เพราะเหตุนั้นนางกินรีจึงไม่ประพฤติเปนไปในจิตต์ของข้าพระองค์ ขอพระองค์อย่าทรงพระพิโรธแก่ข้าพระองค์เลย แท้จริงสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงย่อมประพฤติเปนไปด้วยอำนาจแห่งจิตต์ของตน ครั้นกินรกล่าวฉันนี้แล้ว จึงแสดงธรรมเทศนาแก่พระราชา

สมเด็จพระเจ้าพาราณสีทรงพระโสมนัสยินดีว่า กินรีนี้ฉลาดกล่าวถ้อยคำที่จริงที่สมควร แล้วพระองค์จึงทรงกล่าวโอสานคาถาว่า

ตุณฺหี อหุ กิปุริโส อภาณิ โส
โยทานิ พฺยากาสิ ภยสฺส ภีโต
โสทานิ มุตฺโต สุขิโต อโรโค
วาจา คิเรวตฺถวตี นรานํ

อธิบายความตามพระคาถาว่า กินรใดเปนผู้นิ่งไม่กล่าว เปนผู้กลัวแต่ภัยกล่าวแก้แล้วในกาลบัดนี้ กินรนั้นชื่อว่าพ้นแล้วในกาลบัดนี้ เปนผู้ประกอบด้วยความสุขมิได้มีโรค เพราะเปล่งออกซึ่งวาจานำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อสมเด็จบรมกษัตริย์ตรัสคาถานี้แล้ว จึงยังกินรกินรีทั้งสองสามีภรรยาให้จับอยู่ในกรงทองแล้ว จึงรับสั่งให้หานายพรานคนนั้นมา แล้วตำรัสสั่งนายพรานให้นำกินรกินรีทั้งสองนั้นไปปล่อยเสียในที่ซึ่งตนจับมา

มหาสตฺโตปิ แม้อันว่าพระมหาสัตว จึงมีวาจาว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ กินรกินรีทั้งสองรักษาไว้ซึ่งวาจา ก็พ้นจากมรณทุกข์ได้ด้วยประการฉะนี้ เพราะมากล่าวคำสุภาสิตในกาลอันสมควร ก็ส่วนตัวท่านมาถึงซึ่งมหันตทุกข์ ก็เพราะท่านมากล่าวถ้อยคำอันไม่ดี

ครั้นพระบรมโพธิสัตวนำอุทาหรณ์มาแสดงฉะนี้แล้ว จึงกล่าวปลอบโยนปุโรหิตให้ยินดีว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านอย่าได้กลัวเลย ข้าพเจ้าจะให้ชีวิตแก่ท่าน ก็แต่ว่าท่านก็พึงรักษาข้าพเจ้าไว้ด้วย เมื่อพระโพธิสัตวกล่าวกับปุโรหิตแล้ว จึงประกาศว่า วันนี้ฤกษ์ยังไม่ดีก่อน

แล้วก็ยับยั้งคอยฤกษ์อยู่สิ้นวันยังค่ำ ครั้นถึงมัชฌิมยามจึงให้นำแพะตายมาตัวหนึ่ง แล้วจึงกล่าวกับปุโรหิตว่า ท่านจงไปอยู่ณที่ใดที่หนึ่งแล้วรักษาชีวิตไว้โดยความสุขเถิด แล้วก็มิได้บอกให้ใคร ๆ รู้ ลอบส่งปุโรหิตไปแล้ว จึงกระทำพลีกรรมด้วยเนื้อแพะ แล้วก็ประดิษฐานลงซึ่งประตู

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ นำอดีตนิทานมาตรัสเทศนาด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า **ภิกฺขเว** ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าโกกาลิกภิกษุนี้จะได้ตายเพราะวาจาของตนแต่ในชาตินี้หามิได้ แม้ในชาติปางก่อนก็ได้ถูกเขากำจัดเพราะวาจาของตนเหมือนกัน ทรงตรัสฉะนี้แล้วจึงประมวญมาซึ่งชาดกว่า กฬารปิงคลพราหมณ์ในกาลนั้น ครั้นประวัติกาลกลับชาติมา คือโกกาลิกภิกษุ ฝ่ายว่าตักการิยบัณฑิตในกาลนั้น ครั้นสับสันดานมา คือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

จบตักการิยชาดก

เรื่องที่ ๙ ถึงที่ ๑๐

หลวงธำรงเจดียรัฐ (เทศ วิริยรัต) เปรียญ ๔ ประโยค วัดจักรวรรดิ เรียง

๙ รุรุชาดก

ตสฺส คามวรำ ทมฺมีติ อิทำ สตฺถา เวฬุวเน วิหรนฺโต เทวทตฺตำ อารพฺภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมครู เมื่อเสด็จประทับอยู่ณพระเวฬุวันวิหาร ทรงพระปรารภเทวทัตภิกษุเปนเหตุ ตรัสธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มว่า ตสฺส คามวรำ ทมฺมิ เปนอาทิ

กิร ได้ยินว่า เทวทัตภิกษุนั้น ครั้นภิกษุทั้งหลายพากันกล่าวลำเลิกขึ้นดังนี้ว่า ดูกรอาวุโสเทวทัต พระบรมศาสดามีคุณูปการแก่ท่านมากนัก ท่านได้บรรพชาแล้ว เรียนพระไตรปิฎกได้แล้ว ได้สมบูรณ์ด้วยลาภสักการแล้ว ก็เพราะอาศรัยพึ่งพระตถาคตเจ้ามาก่อน จึงกล่าวตอบภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาจะได้ทำอุปการแก่เราสักเท่าปลายเส้นหญ้าก็หาบมิได้ เราบวชของเราเอง เราเรียนรู้ไตรปิฎกได้เอง เราบริบูรณ์ด้วยลาภสักการด้วยตนเอง

ภิกษุทั้งหลายเจรจากันในโรงธรรมสภา กล่าวโทษเทวทัตนั้นว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย เทวทัตอกตัญญูอกตเวที หารู้จักคุณที่พระสุคตมุนีทำแล้วแก่ตนไม่ แลหาสนองอุปการคุณต่อพระศาสดาไม่ สมเด็จพระ

บรมศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายนั่งประชุมกันเจรจาเรื่องอะไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบความแล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเทวทัต จะได้เป็นผู้อกตัญญูและอกตเวที มิใช่แต่ในกาลบัดนี้ เป็นผู้อกตัญญูอกตเวทีมาในกาลปางก่อนแล้ว ภิกษุเทวทัตนี้ เราได้ให้ชีวิตแก่เธอ ๆ ยังหารู้จักคุณเราแต่สักนิดหนึ่งไม่ ตรัสแล้วทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังแจ้งต่อไปนี้

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ ความว่า ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติณพาราณสีนคร มีเศรษฐีผู้หนึ่งมีทรัพย์แปดสิบโกฏิ ได้บุตรคนหนึ่งชนานนามว่ามหาธนกะ เศรษฐีนั้นครั้นจะให้บุตรเรียนศิลป คิดวิตกไปว่าลูกของเราจะลำบาก เลยไม่ให้บุตรเรียนศิลปแต่สักสิ่งหนึ่ง มหาธนกะเศรษฐีบุตรนั้น มิได้เรียนรู้ศิลปอะไร ให้ยิ่งกว่าการขับร้องรำทำเพลงและบริโภคอาหารเลย เมื่อมหาธนกะนั้นเจริญวัยแล้ว มารดาบิดาจึงให้มีภรรยาอันสมควรแก่สกุลแล้วทำกาลกิริยาล่วงไป เมื่อมารดาบิดาทั้งสองคนสิ้นอายุแล้ว มหาธนกะนั้น อันพวกนักเลงผู้หญิงและพวกนักเลงการพนันเป็นต้นพากันห้อมล้อมเป็นอันดี ทำลายทรัพย์สมบัติทั้งปวงเสียจนพินาศ ด้วยอบายมุขต่าง ๆ ถึงกู้หนี้ยืมสินเขาใช้ จนไม่สามารถจะใช้หนี้เขาได้ เจ้าหนี้ทั้งหลายทวงถามหนักเข้า จึงคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยชีวิตนิดเดียว ตายเสียดีกว่าอยู่เป็นคน คิดแล้วบอกกับพวกเจ้าหนี้ว่า ท่าน

ทั้งหลายจงไปนำหนังสือกันหนีของท่านมา ทรัพย์ซึ่งเปนของสกุลของเรา เราฝังไว้ทรมฝังคงคายังมีอยู่ เราจะให้ทรัพย์ที่ฝังไว้แก่ท่านทั้งหลาย พวกเจ้าหนีกหลงเชื่อพากันตามเศรษฐีบุตรไปถึงฝั่งคงคา เศรษฐีบุตรนั้น ทำเหมือนจะบอกที่ฝังว่า ทรัพย์ฝังไว้ตรงนี้ ๆ แล้วกลิ้งหนีหน้าไปโดดลงในคงคา เศรษฐีบุตรนั้นถูกกระแสน้ำเชี่ยวพัดให้ลอยไป ร้องไห้น่ากรุณา

ครานั้น พระมหาสัตวอุบัติในกำเนิดมฤคชื่อรุรุ[1] ละฝูงมฤคบริวารไว้เที่ยวไปผู้เดียว เพื่อต้องการจะรักษาอุโบสถ อาศรัยอยู่ในป่ามะม่วงมีชื่อดกดื่น มีพื้นสาลพฤกษขึ้นแซกเสียด เปนที่รื่นรมย์ที่รมกระแสวนคงคา ที่นมีวรรณนาไว้ว่า ฉวีวรรณสีระของรุรุมฤคนั้น มีสีสุกปลั่งดังแผ่นทองขึ้นเงางาม สี่เท้าสีแดงสดดุจจะรดด้วยน้ำครั่ง หางนั้นงามปลั่งเหมือนหางจามรีเปนพวงภู่ เขาทั้งคู่งามเช่นกับพวงเงิน เนตรทั้งสองแววววาว ราวกะว่าเมล็ดมณีอันจำรัสชัชวาลย์ ปากก็มีสัณฐานเหมือนลูกคลี่หนังอันหุ้มด้วยรัตตกัมพล รูปสมบัติของพระมหาสัตวงามโสภณเห็นปานนี้

ครั้นถึงกึ่งราตรี พระยารุรุมฤคได้ยินเสียงเศรษฐีบุตรนั้นร้องน่าสงสาร จึงจินตนาการว่า เสียงร้องนั้นเปนเสียงมนุษย์ ก็เมื่อเรามีชีวิตเปนอยู่ หาควรที่เราจะปล่อยให้ตายเสียไม่ เราจักให้ชีวิตแก่มนุษย์นั้นไว้ คิดแล้วจึงลุกขึ้นรีบไปถึงฝั่งนที ร้องปลอบไปด้วยวาจาว่า ดูกรพ่อบุรุษ พ่ออย่าตกใจกลัวเลย เราจักช่วยชีวิตท่านไว้ แล้วก็ฝ่ากระแสน้ำ

---

๑. รุรุ เนื้อวิเศษ ถวางก็ว่า

ไปรับเศรษฐีบุตรให้ขึ้นบนหลังโผกลับเข้าถึงฝั่งได้ พาไปไว้ยังที่อยู่ของตน เอาอกเอาใจให้ผลาผลไม้แก่เศรษฐีบุตรนั้นบริโภคทุก ๆ วัน

ครั้นล่วงไปได้สองสามวัน พระยารุรุมฤคนั้นบอกว่า ดูกรพ่อบุรุษเราจักพาท่านออกแต่ป่านี้ ไปส่งให้ถึงต้นทางที่จะไปเมืองพาราณสี ท่านจักได้ไปโดยความสวัสดี ก็แต่ว่าท่านไปถึงบ้านเมืองแล้ว จงอย่าได้กราบทูลเราแก่พระราชาแลมหาอำมาตย์ว่า มีกาญจนมฤคอยู่ที่แห่งโน้นแห่งโน้นเพื่อต้องการทรัพย์เป็นบำเหน็จเลย ฝ่ายเศรษฐีบุตรรับว่าสาธุดีหละ (ข้าพเจ้าจะทำตามคำท่าน) พระยารุรุมฤคนั้น ถือเอาคำมั่นสัญญาต่อเศรษฐีบุตรแล้ว ให้ขึ้นบนหลังของตน แล้วพาไปส่งให้ลงหยุดที่มรรคาจะไปเมืองพาราณสี ชี้ทางให้ไปแล้วกลับมายังที่อยู่ของตน

กาลเมื่อเศรษฐีบุตรนั้น ไปถึงพาราณสีบุรีเรียบร้อยดีแล้ว อัครมเหษีของพระเจ้าพาราณสี มีนามว่าเขมาเทวี ทรงสุบินนฤมิตรฝันว่าได้ทอดพระเนตรสุวรรณมฤคอันแสดงธรรมถวายพระนางเธอ ๆ ทรงดำริห์ว่า ถ้าว่าเนื้ออย่างเราฝันเห็นเช่นนี้ จะไม่พึงมีไซร้ เราก็จะไม่พึงฝันเห็นเนื้ออย่างที่เห็นในระหว่างฝันนั้นจักมีแน่ เราจักกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ ดำริห์แล้วเสด็จไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้าหม่อมฉันอยากจะเห็นสุวรรณมฤค ต้องการจะได้ฟังธรรมของสุวรรณมฤค ถ้าหากว่าหม่อมฉัน ได้เห็นสุวรรณมฤคแลได้ฟังธรรมไซร้ หม่อมฉันจักได้มีชีวิตดำรงอยู่ต่อไป ถ้าหากว่าหม่อมฉัน ไม่ได้เห็นสุวรรณมฤคแลมิได้ฟังธรรมไซร้ ชีวิตของหม่อมฉันจะมิได้ดำรงอยู่อีกได้

พระเจ้ากรุงพาราณสี จึงตรัสปลอบพระราชเทวีว่า ถ้าหากว่าสุวรรณมฤค มีอยู่ในมนุษย์โลกไซร้ พระนางก็จักได้สุวรรณมฤคสมตามความประสงค์ แล้วพระองค์ทรงรับสั่งให้หาพราหมณ์ทั้งหลายเข้ามาเฝ้าแล้วตรัสถามว่า ที่เรียกกันว่าเนื้อทองมีอยู่จริงหรือไม่ ฯ ข้าแต่เทวมหาราช เนื้อทองมีจริง พระเจ้าข้า จึงรับสั่งให้เอาถุงใส่ทรัพย์พันหนึ่งประจุลงในผอบทอง ให้ยกขึ้นวางบนคออสงกตหัตถี ถ้าจะมีผู้ใดมาบอกข่าวสุวรรณมฤคให้ พระองค์ใคร่จะประทานกุญชรนั้น กับทั้งผอบทองอันประจุถุงทรัพย์พันหนึ่งแก่ผู้นั้น หรือยิ่งกว่าทรัพย์และกุญชรก็จะประทานให้ได้ แล้วรับสั่งให้พนักงาน (อาลักษณ์) จารึกคาถาลงในสุพรรณบัตรเสร็จแล้ว จึงให้หาอำมาตย์ผู้หนึ่งมารับสั่งว่า เจ้าจงกล่าวคาถานี้ให้ชาวนครทั้งหลายฟังตามคำเราสั่ง แล้วตรัสคาถาที่หนึ่งดังนี้ว่า

ตสฺส คามวรํ ทมฺมิ นาริโย จ อลงฺกตา
โก เม ตํ มิคมกฺขาสิ มิคานํ มิคมุตฺตมํ

ความว่า ใครใครได้พบมฤคอย่างยอดเยี่ยมกว่ามฤคทั้งหลาย ชี้บอกมฤคนั้นให้แก่เรา เราจะให้บ้านส่วยด้วย นารีอันประดับสวยงามทั้งหลายด้วย แก่ผู้นั้นนั่นแล

อำมาตย์ผู้นั้น ครั้นรับราชดำรัสแล้ว ยกเอาสุวรรณบัตรจารึกคาถา ขึ้นนั่งบนคอคชสาร เที่ยวคมนาการป่าวร้องไปในสกลนคร ครานั้นแล เศรษฐีบุตรเดิรจะเข้าไปเมืองพาราณสี ได้ฟังคำอำมาตย์ป่าวร้อง

มา จึงเข้าไปใกล้อำมาตย์แล้วแจ้งว่า ข้าพเจ้าจักชี้บอกสุวรรณมฤค ถวายพระราชา ท่านจงพาข้าพเจ้าไปเฝ้าพระราชา อำมาตย์ก็ลงจากคอ คชสาร พาตัวเศรษฐีบุตรนั้นเข้าเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่เทวมหาราช ทราบเกล้าว่าบุรุษคนนี้เขาบอกว่า เขาจักกราบทูลชี้สุวรรณมฤคถวายพระองค์ พระเจ้าพาราณสีจึงตำรัสถามว่า ดูกรบุรุษ สุวรรณมฤคมีจริงหรือ เศรษฐีบุตรนั้นกราบทูลว่า สุวรรณมฤคมีจริง พระเจ้าข้า เมื่อจะกราบทูลว่า พระองค์จงพระราชทานยศอย่างนี้แก่ข้าพระองค์ดังนี้ แล้วกล่าคาถาที่สองถวายดังนี้ว่า

มยฺหำ คามวรำ เทหิ นาริโย จ อลงฺกตา
โส เต ตำ มิคมกฺขามิ อหนฺเต มิคมุตฺตมำ

ความว่า ข้าพระองค์จะกราบทูลชี้สุวรรณมฤค อันเป็นสัตวอย่างยอดเยี่ยมกว่ามฤคทั้งหลาย ถวายให้ทอดพระเนตรได้ พระองค์จงพระราชทาน บ้านส่วยแลนารีประดับสวยงาม แก่ข้าพระองค์เถิด

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงยินดีต่อมิตตทุพภิเศรษฐีบุตรนั้น แล้วตำรัสถามว่า ดูกรพ่อบุรุษ มฤคนั้นอยู่ที่ไหน ข้าแต่เทวมหาราช มฤคนั้นอยู่ที่แห่งโน้น ท้าวเธอจึงให้เศรษฐีบุตรนั้นเป็นผู้นำมรรคา แล้วเสด็จไปถึงที่นั้นพร้อมด้วยมหันตบริวาร ฝ่ายเศรษฐีบุตรผู้ประทุษร้ายต่อมิตต์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่เทวมหาราช ขอพระองค์จงให้พลเสนาสงบเงียบอยู่ก่อน ครั้นท้าวเธอให้พลเสนาสงบเงียบแล้ว เศรษฐีบุตรกราบทูลว่า

เชิญพระองค์เสด็จตามข้าพระองค์ไป เมื่อจะเหยียดมือชี้บอกว่าสุวรรณมฤคอยู่ที่ตรงนั้น จึงกล่าวคาถาประพันธ์ที่สามว่าดังนี้

เอตสฺมึ วนสณฺฑสฺมึ อมฺพา สาลา จ ปุปฺผิตา
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา เอตฺเถโส ติฏฺฐติ มิโค

ความว่า ในไพรสณฑ์นั้น มีอัมพแลสาลพฤกษ์ชื่นสลับหลาก ๆ กัน มีผลดกแลดกทั่วดูไสว ภูมิพื้นที่พื้นไพรนั้นสพรั่งไปด้วยติณชาติสัมผัสอ่อน สีสุกอร่ามงามดังปีกแมลงทับทอง นิ่มนุ่มประหนึ่งว่าข้าวกล้าที่ตั้งท้องฉะนั้น สุวรรณมฤคตัวนั้น สถิตอยู่ไพรสณฑ์นั้น พระเจ้าข้า

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำเศรษฐีบุตรทูลดังนั้น จึงบังคับพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงคอยระวังไว้ อย่าให้สุวรรณมฤคหนีไปได้ จงเกณฑ์พวกบุรุษให้พร้อมกัน กุมอาวุธเข้าล้อมไพรสณฑ์นั้นไว้ให้แน่นหนา อำมาตย์ทั้งหลายนั้น พร้อมกันทำตามรับสั่ง บันลือสำเนียงลั่นดังปฐพีจะไหว ส่วนพระเจ้ากรุงพาราณสี ประทับยืนอยู่ส่วนหนึ่งกับราชบุรุษสองสามคนด้วยกัน เศรษฐีบุตรนั้นอยู่ใกล้ ๆ พระราชาด้วย

พระมหาสัตว์ได้ยินเสียงบันลือลั่นดังนั้นจึงดำริห์ว่า เสียงกองพลนิกายมากมายยกมาครั้งนี้ ภัยจะพึงมีแก่เราเพราะเจ้าบุรุษคนนั้นทีเดียว ดำริห์แล้วลุกขึ้นดูราชบริษัทยืนแออัดกัน จึงผันไปดูที่พระราชาประทับยืนแล้วดำริห์ว่า ความสวัสดีจักมีแก่เรา เราควรจะไปทางที่พระราชาประทับนั้นได้ ดำริห์แล้วก็มุ่งหน้าตรงต่อพระราชาโผไป พระราชาทอดพระเนตร

พระยารุรุมฤต ตรง มาทรงดำริห์ว่า มฤคนี้มีกำลังดังนาคกุญชรจะพึงกระโจนมาใกล้เรา เราจะแผลงศรฆ่ามฤคนี้ให้กลัวจะได้วิ่งกลับ ถ้าว่ามฤคนี้จะหนีไปได้ เราจะยิงให้ลำบากแล้วจับเอาไป ทรงดำริห์แล้วยกธนูขึ้นส่องให้ตรงหน้าพระมหาสัตว

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสสองพระคาถาว่าดังนี้

ธนุ์ อทชฺ์ กตฺวาน อุสุ์ สนฺนยฺหุปาคมิ
มิโค จ ทิสฺวา ราชานุ์ ทูรโตวชฺฌภาสถ ฯ
อาคเมหิ มหาราช มา มุ์ วิชฺฌ รเถสภ
โก นุ เต อิทมกฺขาสิ เอตฺเถโส ติฏฺฐติ มิโค ฯ

ความว่า พระเจ้ากรุงพาราณสี ทำธนูให้รวมเข้ากับสายแล้วลูกศรสอดใส่ลูกเสร็จ เสด็จย่องเข้าไปทำท่าจะยิง ฝ่ายรุรุมฤคเห็นพระราชาแล้ว ร้องกราบทูลไปแต่ไกลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าผู้ทรงคุณอันประเสริฐ พระองค์จงหยุดก่อน อย่ายิงข้าพระองค์เลย ทรงจับไปทั้งเป็นเถิด ข้าพระองค์ขอกราบทูลถามว่า ใครได้กราบทูลความเรื่องนี้แก่พระองค์ว่าพระยาสุวรรณมฤคสถิตอยู่ที่นี่เล่า พระเจ้าข้า

พระเจ้ากรุงพาราณสี บ่วนบั่นไปด้วยมธุรกถาของพระมหาสัตว จึงลดธนูลงเสียแล้ว ยืนประทับคำนับพระมหาสัตวอยู่ แม้พระมหาสัตวเข้าไปใกล้พระราชาทำปฏิสันถารด้วยมธุรวาจาอ่อนหวาน ยืนอยู่ส่วนหนึ่ง ฝ่ายมหาชนพากันทิ้งสรรพาวุธเสียแล้วเข้าไปล้อมพระราชาอยู่

แออัด พระมหาสัตวจึงกราบทูลถามพระราชาด้วยเสียงไพเราะ ปาน
ดังบุคคลสั่นกระดิ่งทองฉนั้น แล้วกล่าวคาถาประพันธ์ที่ ๕ กราบทูล
ดังนี้ว่า

อาคเมหิ มหาราช มา มํ วิชฺฌ รเถสภ
โก นุ เต อิทมกฺขาสิ เอตฺเถโส ติฏฺฐติ มิโค

ความว่า ข้าแต่พระมหาราช ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอ
พระองค์จงหยุดยั้งชั่งพระทัยก่อน อย่ายิงข้าพระองค์เสียเลย เชิญ
พระองค์จับไปทั้งเป็นเถิด พระเจ้าข้า ใครได้กราบทูลเรื่องนี้แก่พระองค์
ว่า สุวรรณมฤคสถิตอยู่ที่แห่งนี้เล่า พระเจ้าข้า

ขณะนั้น ปาบปุรุษคือเศรษฐีบุตรนั้น ถอยออกไปยืนอยู่ห่าง
พระราชาหน่อยหนึ่ง จึงพระเจ้าพาราณสี เมื่อจะบอกว่าตัวท่านถูกเจ้า
บุรุษคนนี้เขาบอกแก่เรา แล้วตรัสคาถาที่ ๖ ดังนี้ว่า

เอส ปาปจโร โปโส สมฺม ติฏฺฐติ อารกา
โส หิ เม อิทมกฺขาสิ เอตฺเถโส ติฏฺฐติ มิโค

ความว่า ดูกรสหาย บุรุษผู้มีมารยาทลามก ยืนอยู่ไกลคน
นั้น ปาปจรบุรุษคนนั้นเขาบอกเรื่องนี้แก่เราว่า สุวรรณมฤคสถิตอยู่
ที่ต้นไม้นั่น

พระมหาสัตวสดับราชดำรัสนั้นแล้ว จึงติเตียนเศรษฐีบุตรผู้ทำลาย
มิตรนั้น เมื่อจะกราบทูลปราศัยกับพระราชา จึงกล่าวคาถาที่ ๗ กราบทูล
ถวายดังนี้ว่า

สจฺจํ กิเรวมาหํสุ นรา เอกจฺจิยา อิธ
กฏฺฐิ นิปาวตํ เสยฺโย น เตฺวเวกจฺจิโย นโร

ความว่า ได้สดับมาว่า โบราณกบัณฑิต ท่านได้ภาสิตความข้อนี้ไว้แล้ว เปนความจริงอย่างนี้ว่า ในโลกนี้ มีนรชนลามกบางคนประทุษฐร้ายต่อมิตร์ ถึงจะจมตายอยู่ในน้ำ ใครช่วยยกขึ้นจากน้ำให้รอดความตายไว้ได้ หาดีไม่ได้ทีเดียว ท่อนไม้ที่ลอยน้ำ ใครเก็บเอาขึ้นไว้ ยังมีอุปการใช้สรอยได้ดีหลายอย่าง คนผู้ประทุษฐร้ายต่อมิตร์หาดีไม่ มีแต่จะให้เปนไปฝ่ายความพินาศถ่ายเดียว เพราะฉนั้น ท่อนไม้นั่นแหละประเสริฐกว่ามิตตทุพภิชน ๆ หาดีไม่ได้แท้ ๆ ก็แต่ข้าพระองค์หาได้ทำตามคำของโบราณฑิตไม่

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำของสุวรรณมฤคนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถาอื่นอีกต่อไปดังนี้ว่า

กึ นุ รุรู ครหสิ มิคานํ
กึ ปกฺขินํ กึ ปน มนุสฺสานํ
ภยํ หิ มํ วินฺทติ อนปฺปรูปํ
สตฺวาน ตํ มานุสึ ภาสมานํ

ความว่า ดูกรรุรุมฤคราช ท่านติเตียนหมู่เนื้อ หรือติเตียนหมู่นก หรือติเตียนหมู่มนุษย์ อย่างไร ดูเหมือนภัยใหญ่หลวงจะกลับมาประสบกะตัวเรา เพราะได้ฟังท่านกล่าวออกนามมนุษย์ดังนี้

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกราบทูลว่า ข้าพระองค์หาได้ติเตียนหมู่เนื้อหมู่นกไม่ ติเตียนพวกมนุษย์ฝ่ายเดียวดังนี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๙ กราบทูลถวายดังนี้ว่า

ยมุทฺธริ วหเน วุยฺหมานำ
มโหทเก สลิเล สีฆโสเต
ตโตนิทานำ ภยมาคตำ มม
ทุกฺโข หเว ราช อสพฺภิ สงฺคโม

ความว่า ข้าพระองค์ช่วยยกขึ้น ซึ่งบุรุษผู้ใด อันลอยไปในห้วงคงคา มีกระแสน้ำเชี่ยวไหลวนมากไว้ได้ ภัยได้มาถึงแก่ข้าพระองค์แล้ว เพราะบุรุษผู้นั้นเป็นเหตุนำมา ข้าแต่พระมหาราช ความสมาคมด้วยอสัตบุรุษ นำทุกข์มาให้ถ่องแท้

อธิบายความตามอรรถกถา ซึ่งควรจะพรรณนาเป็นบางข้อว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า บุรุษคนใดที่พระองค์ทรงชักบอกแก่ข้าพระองค์แล้ว บุรุษคนนั้นตกน้ำลอยมาในคงคา ส่งเสียงร้องอย่างน่ากรุณา ณเวลากึ่งราตรีสมัย ข้าพระองค์โจนลงน้ำไปช่วยให้ขึ้นจากน้ำได้ ภัยได้มาถึงแก่ข้าพระองค์วันนี้ เพราะบุรุษคนนั้นแหละเป็นต้นเหตุนำมาให้ ข้าแต่พระมหาราช ชื่อว่าความสมาคมกับอสัตบุรุษทั้งหลาย นำความทุกข์มาให้แท้

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำรุรุมฤคดังนั้นแล้ว ทรงกริ้วเศรษฐีบุตรนั้นแล้วตรัสว่า เจ้าคนนี้หารู้จักอุปการคุณของรุรุมฤคผู้ทำไว้

มายมากแก่ตัวไม่ เราจักยิงเสียให้ถึงชั่วสิ้นไปแห่งชีวิต แล้วจึงตรัสภาสิตคาถาที่ ๑๐ ดังนี้ว่า

โสหํ จตุปฺปทมิมํ วิหงฺคมํ
ตนุจฺฉวิทํ หทเย โอสชฺชามิ
หนามิ ตํ มิตฺตทุพฺภึ อกิจฺจการึ
โย ตาทิสํ กมฺมกตํ น ชานิ

ความว่า เรานั้นจะปล่อยลูกศรนี้ มีหางธนูสี่กลีบอันจะตัดสรีระให้ขาดแหวะเข้าไปในหัวใจ แล้วทะลุแล่นไปบนอากาศได้ ดังใจหมาย บุรุษผู้ใด ไม่รู้จักคุณที่เขาทำแล้วแก่ตนเช่นนั้น เราจะฆ่าเสียซึ่งบุรุษผู้นั้น อันประทุษร้ายมิตร์ แลไม่ทำกิจตอบแทนมิตร์ให้ถึงความวอดวาย

ลำดับนั้น พระมหาสัตวคิดขึ้นมาได้ว่า บุรุษผู้นี้จงอย่าได้พินาศเสียเพราะอาศรัยเราเลย คิดแล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๑๑ ทูลถวายพระราชาดังนี้ว่า

ธีรสฺส พาลสฺส หเว ชนินท
สนฺโต วธํ นปฺปสํสนฺติ ชาตุ
กามา ฆรํ คจฺฉตุ ปาปธมฺโม
ยญฺจสฺส ภตฺตํ ตเทตสฺส เทหิ
อหญฺจ เต กามกโร ภวามิ

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บันประชา ขอพระองอ์จงทรงทราบเถิด ว่า สัตบุรุษทั้งหลาย ไม่สรรเสริญ ซึ่งการฆ่าบัณฑิตแลคนพาลเลยทีเดียว บุรุษผู้บาปธรรมลามก จงไปสู่เรือนของเขาตามชอบใจเถิด อนึ่ง ภัตตาหารหรือพัศดุสิ่งใด ซึ่งพระองค์รับสั่งไว้กะบุรุษผู้บาปธรรม ว่า เราจะให้สิ่งนั้นนั้นแก่ท่านดังนี้ ขอพระองค์ประทานแก่บุรุษบาปธรรมนั้นเสียเถิด พระองค์จะประสงค์สิ่งใด จงทรงทำสิ่งนั้นเถิด คือว่าจะเสวยเนื้อข้าพระองค์ก็ตาม จะทำข้าพระองให้เปนเนื้อสำหรับทรงเล่นก็ตาม ข้าพระองค์จะอนุวัติปรนนิบัติตามพระประสงค์ทุกประการ

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำของรุรุมฤคดังนั้นแล้ว ทรงปลื้มพระหฤทัย เมื่อจะตรัสชมเชยพระมหาสัตว จึงตรัสคาถาอันเปนลำดับดังนี้ว่า

อทฺธา รุรู อณฺณตโร สตำ โส
โย ทุพฺภิโน มานุสฺส น ทุพฺภิ
กามา ฆรำ คจฺฉตุ ปาปธมฺโม
ยญฺจสฺส ภตฺตำ ตเทตฺตสฺส ทมฺมิ
อหญฺจ คามวรำ ททามิ ฯ

ความว่า ดูกรรุรุมฤค ท่านผู้ใดไม่ประทุษฐร้ายตอบ แก่มนุษย์ผู้ประทุษฐร้ายก่อนแล้ว ท่านผู้นั้นนับว่าเปนบัณฑิตได้คนหนึ่ง ของหมู่บัณฑิตทั้งหลายโดยแท้ แต่ฝ่ายบุรุษบาปธรรม ขอจงไปยังเรือนของตนตามประสงค์ ภัตตาหารแลพัศดุสิ่งใด ที่เราบอกไว้กะบาปธรรม

บุรุษว่า เราจะให้สิ่งนั้น ๆ แก่ท่านดังนี้ เราจะให้แก่บาปธรรมบุรุษทั้งสิ้น อนึ่ง เราเลื่อมใสในธรรมกถาของท่าน เราจะให้คามวระคือให้อภัยแก่ท่าน ต่อแต่นี้ไป ท่านจงปราศจากเวรภัยเที่ยวไปตามความพอใจของท่านเถิด

ลำดับนั้น พระมหาสัตวกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ธรรมดามนุษย์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวแชเชือนด้วยปาก ทำเถลไถลไปต่าง ๆ (หามั่นคงไม่) เมื่อจะคาดคั้นพระวาจานั้นให้มั่นคง จึงกล่าวคาถา ๒ คาถานี้ว่า

สุวิชานำ สิงฺคาลานำ สกุนฺตานญฺจ วสฺสิตำ
มนุสฺมวสฺสิตำ ราช ทุพฺภิชานตรำ ตโต ฯ
อปิ เม มญฺญตี โปโส ญาติมิตฺโต สขาติ วา
โย ปุพฺเพ สุมโน หุตฺวา ปจฺฉา สมฺปชฺชเต ทิโส ฯ

ความว่า ข้าแต่พระราชาเจ้า สำเนียงแห่งสุนัขจิ้งจอกแลนกทั้งหลายรู้ได้ง่าย สำเนียงของมนุษย์รู้ยากยิ่งกว่าสำเนียงสุนัขจิ้งจอกแลนกเหล่านั้น ฯ อนึ่ง มนุษย์มักจะดูหมิ่นญาติมิตต์สหายของข้าพระองค์ (ง่ายดาย) บุคคลผู้ใดเมื่อแรกก็มีใจดี ครั้นภายหลังบุคคลผู้นั้นย่อมจะกลายเปนผู้มุ่งร้ายไปก็ได้

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำพระมหาสัตวนั้นแล้วตรัสว่า ดูกรมฤคราช ท่านอย่ามาดูหมิ่นเราอย่างนี้เลย แม้ตัวเราก็ยังจะสละราชสมบัติให้แก่ท่านได้จริง เราจักไม่สลัดทิ้งพรที่ให้ท่านแล้วไปได้เลย

(เราเปนกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ) ท่านจงเชื่อเอาเปนจริงได้มั่นคง ท่านจงรับเอาพรของเราเถิด พระมหาสัตวเมื่อจะรับเอาพรแต่สำนักพระราชา ทำตนให้เปนต้นเหตุก่อน แล้วรับเอาพรอภัยทานแห่งสรรพสัตวทั้งปวงด้วย ฝ่ายพระเจ้ากรุงพาราณสี ครั้นพระราชทานพรแล้ว จึงพาพระมหาสัตวไปยังนคร ทรงรับสั่งให้ตกแต่งพระนคร แลให้ประดับพระมหาสัตวแล้ว เชิญพระมหาสัตวให้แสดงธรรมถวายพระราชเทวี

พระมหาสัตวทำพระราชเทวีให้เปนต้นเหตุ แสดงธรรมถวายพระราชาแลแก่ราชบริษัท ด้วยภาษามนุษย์มีสำเนียงอันไพเราะ แล้วถวายโอวาทพระราชา โดยทศพิธราชธรรม แลให้อนุศาสน์แก่มหาชนเสร็จแล้ว ทูลลาพาหมู่เนื้อไปสู่ป่า พากันอยู่เปนสุขสำราญ

ฝ่ายพระจอมมหิบาลเจ้าพาราณสี รับสั่งให้พนักงานเภรีตีกลองประกาศทั่วพระนครว่า เราให้อภัยแก่สรรพสัตวทั้งหลายดังนี้ ตั้งแต่นี้นมา ใครๆ ไม่กล้าจะเหยียดมือออกห้ามหมู่เนื้อแลนกได้ หมู่เนื้อทั้งหลายพากันกินข้าวกล้าของมนุษย์ตามชอบใจ ใครๆ ก็ไม่กล้าจะห้ามได้ มหาชนจึงไปประชุมในหน้าพระลานหลวง พากันร้องถวายเรื่องราวต่อพระราชา

ในที่นี้มีคำกลางอ้างว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อจะประกาศความนี้ให้แจ้งชัด จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

สมาคตา ชานปทา เนคมา จ สมาคตา
มิคา ธญฺญานิ ขาทนฺติ ตำ เทโว ปฏิเสธตุ

ความว่า ประชาชาวชนบทแลชาวนิคมทั้งหลาย พากันประชุมถวายเรื่องราวต่อพระเจ้าพาราณสีว่า ฝูงเนื้อพากันกัดกินข้าวเสียสิ้น ขอพระองค์เทพชนินทร์ ได้โปรดรับสั่งกะมฤคราชนั้นให้ห้ามฝูงเนื้อเสียบ้าง พระเจ้าข้า

พระเจ้ากรุงพาราณสี สดับคำร้องของชาวประชานั้นแล้ว เมื่อจะปราสัยตอบชาวประชา จึงตรัส ๒ คาถานี้ว่า

กามำ ชนปโท มาสิ รญฺโญปิ วินสฺสตุ
น เตวาหำ รรำ ทเมฺม ทตฺวา อภยำ ปกฺขินำ ฯ
มา เม ชนปโท อาสิ มา มำ ชนปโท อหุ
น เตฺววาหำ มิคราชสฺส วรำ ทตฺวา มุสา ภเณ

ความว่า ชาวชนบทของเราจะไม่มีจริงแท้ แลถึงแว่นแคว้นจะพินาศขาดคนไปหมด (ก็ช่างเถอะ) เราได้ให้อภัยแก่รุรุมฤคราชแลฝูงปักษ์ไว้แล้ว เราจะประทุษร้ายต่อรุรุมฤคราชไม่ได้เลยเป็นอันขาด ฯ ชนชาวชนบทของเราจะไม่มีก็ตาม ชาวชนบทจะไม่มามาพูดกับเราก็ตาม (ก็ช่างเถอะ) เราได้ให้พรแก่มฤคราชไว้แล้ว เราจะพูดเท็จไปไม่ได้เป็นอันขาด

มหาชนได้สดับราชดำรัสดังนั้นแล้ว ก็ไม่สามารถจะกราบทูลสักคำหนึ่งได้ แล้วก็พากันกลับไป พระราชดำรัสที่รับสั่งแก่มหาชนนั้น ก็

เลื่องลือทั่วไปทุกตำบล พระมหาสัตวได้สดับทราบความนั้นแล้ว จึงเรียกให้หมู่เนื้อมาประชุมกัน ให้โอวาทสั่งสอนแก่หมู่มฤคว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป ท่านทั้งหลายอย่าไปกินข้าวกล้าของมนุษย์เขาเลย แล้วพระมหาสัตวจึงส่งข่าวไปถึงพวกมนุษย์ว่า ขอให้ชาวมนุษย์ผูกปิดติดเครื่องหมายด้วยหนังสือ ไว้ในที่ไร่นาของตน ๆ พวกมนุษย์เหล่านั้นก็พากันทำตามคำของพระมหาสัตว อาศรัยสัญญานัดหมายนั้นเปนเหตุ ฝูงมฤคก็มิได้กินข้ากล้าของพวกมนุษย์ได้ สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเทวทัตจะได้เปนผู้อกตัญญู แต่เดี๋ยวนี้ก็หาไม่ เธอได้เคยอกตัญญูมาก่อนแล้วอย่างนี้ ตรัสแล้วจึงประชุมชาดกว่า เศรษฐีบุตรในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาคือภิกษุเทวทัต พระราชาพาราณสีในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาคืออานนท รุรุมฤคราชในกาลครั้งนั้น สืบขันธประวัติมาคือเราผู้ตถาคต มีพระพุทธพจน์ให้จบลงดังนี้แล

จบรุรุชาดก

อาสีเสเถว ปุริโสติ อิทำ สตฺถา เชตวน วิหรนฺโต อตฺตนา สำขิตฺเตน ปุจฺฉิตปญฺหสฺส ธมฺมเสนาปติโน วิตฺถาเรน พฺยากรณำ อารพฺภ กเถสิ ฯ

สตฺถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เสด็จสำราญพุทธอิริยาบท อยู่ณพระเชตวันวิหาร ทรงพระปรารภพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร พยากรณ์ปัญหาซึ่งพระองค์ทรงถามแต่ย่อให้พิสดารเปนมูลเหตุ ตรัสธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มว่า อาสีเสเถว ปริโส ดังนี้เปนอาทิ

ก็กาลที่พระบรมศาสดาทรงถามปัญหากะพระสารีบุตรเถระโดยย่อครั้งนั้น เปนคราวที่พระองค์เสด็จลงจากเทวโลก เรื่องราวที่จะพึงกล่าวตามลำดับเบื้องต้น ในเทโวโรหณนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้ว่า

เมื่อพระมิณโฑลภารทวาชเถระผู้มีอายุ ถือเอาบาตรไม้จันทน์ของราชคหเศรษฐีไปด้วยฤทธิของตนแล้ว พระบรมศาสดาทรงรับสั่งห้ามไม่ให้ภิกษุทำอิทธิปาฏิหาริย์ ก็คราวนั้น พวกเดียรถีย์ทั้งหลายจึงปรึกษาปรารภกันว่า การทำอิทธิปาฏิหาริย์ พระสมณโคดมตรัสบัญญัติห้าม ไม่ให้ภิกษุสาวกทำเสียแล้ว เดียวนี้ ถึงพระสมณโคดมเองก็จักไม่ทำอิทธิปาฏิหาริย์เหมือนกัน พวกติตถียสาวกเกิดขวยเขินใจได้พูดปรึกษาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายจะไม่ถือเอาบาตรไม้จันทน์ด้วยอิทธานุภาพของท่านบ้างหรือ จึงกล่าวตอบพวกติตถียสาวกของตน

ว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ข้อที่จะไปถือเอาบาตรไม้จันทน์นั้น ไม่เปน ของยากลำบากแก่พวกเราเลย ก็แต่ว่าเราไม่ถือเอาบาตรนั้นด้วย คิด เห็นว่า ใครเล่าเขาจักประกาศคุณเลอียดสุขุมของตนแก่คฤหัสถ์ ด้วย ต้องการบาตรไม้ของเลวดุจทรากศพฉนั้น ฝ่ายสมณสากยบุตติย์ สำแดง ฤทธิแล้วถือเอาบาตรไม้ ตามวิสัยตนเปนคนพาลละโมปมาก การทำ อิทธิเปนพนักงารของเราเอง เพราะฉนั้น ท่านทั้งหลายอย่าคิดวิตก ไปเลย อนึ่ง สาวกของสมณโคดมจะทำปาฏิหาริย์ ก็ชั่งเขาเถอะ เรา หวังว่าจะแสดงอิทธิกับสมณโคดมผู้เดียว ก็ถ้าว่าสมณโคดม จักทำ ปาฏิหาริย์ได้อย่างหนึ่งไซร้ เราจักทำปาฏิหาริย์ให้ได้สองอย่าง

พระภิกษุทั้งหลาย ได้สดับถ้อยคำพวกเดียรถีย์นั้นแล้ว จึงไปเฝ้า กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ ได้ยินว่า พวกเดียรถีย์ทั้งหลาย เขาจักทำปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า สมเด็จพระบรม ศาสดาตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเดียรถีย์เขาจะทำปาฏิหาริย์ก็จง ทำเถิด แม้เราตถาคตก็จักทำปาฏิหาริย์กับเขาบ้าง พระเจ้าพิมพิสารราช ทรงสดับทราบความเรื่องนั้นแล้ว เสด็จไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ ได้ทราบว่า พระพุทธองค์จักทรงทำ ปาฏิหาริย์จริงหรือ ฯ พระมหาราช ตถาคตจักทำปาฏิหาริย์จริง ฯ ข้าแต่ พระองค์ทรงพระเจริญ พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามไม่ให้ภิกษุ สาวกทำปาฏิหาริย์แล้วมิใช่หรือ ฯ พระมหาราช สิกขาบทนั้นตถาคต บัญญัติเพาะแก่สาวก สิกขาบทย่อมไม่มีแก่พุทธเจ้าทั้งหลาย ดอกไม้

ผลไม้ ในราชอุทยานของพระองค์ๆ ทรงห้ามฉเพาะคนอื่น ส่วนพระองค์หาได้ห้ามไม่ ข้อนี้ฉันใด ความเปรียบข้อนี้ พระองค์พึงทรงเห็นฉันนั้นเถิด ฯ ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ พระพุทธองค์จักทรงทำปาฏิหาริย์ที่ตรงไหน ฯ ตถาคตจักทำปาฏิหาริย์ที่โคนต้นคัณฑามพพฤกษ์ ใกล้ทวารสาวัตถินคร ฯ กิจอะไรที่ข้าพระองค์จะพึงทำในที่นั้นมีอยู่หรือ ฯ พระมหาราช บพิตรไม่ต้องทำกิจอย่างไรในที่นั้น

ครั้นรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงทำภัตตกิจแล้วเสร็จ เสด็จพุทธดำเนิรไปยังที่จาริก พวกมนุษย์ถามภิกษุทั้งหลายว่า พระบรมศาสดาจะเสด็จไปณที่ไหน ฯ พระบรมศาสดาจะเสด็จไปเพื่อทำยมกปาฏิหาริย์ อันจะทรมานพวกเดียรถีย์ ที่โคนต้นคัณฑามพพฤกษ์ ใกล้ทวารสาวัตถินคร มนุษย์นิกรสดับคำภิกษุบอกดังนั้น ปรึกษากันว่า น่าอัศรรย์ใจจะมีปาฏิหาริย์อะไรหนอ พวกเราจักพากันไปดูปาฏิหาริย์นั้นเถิด หารือกันตกลงแล้ว บิดประตูเรือนเสียแล้วก็พากันตามพระบรมศาสดาไป พวกอัญญเดียรถีย์ชักชวนพวกอุปฐากของตนว่า เราทั้งหลายจักทำปาฏิหาริย์ ในที่ทำปาฏิหาริย์ของสมณโคดม แล้วพร้อมด้วยอุปฐากชน ตามพระบรมทศพลไป

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงพระพุทธดำเนิรไปถึงนครสาวัตถี พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทูลถามพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญได้ยินว่า พระองค์จะทรงทำปาฏิหาริย์หรือ ฯ ตถาคตจะทำปาฏิหาริย์ ฯ จะทรงทำเมื่อไร ฯ ต่อแต่วันนี้ไปอีกเจ็ดวัน ถึงวันกลางเดือนอาสาฬห

(เดือนแปด) ตถาคตจักทำปาฏิหาริย์ ฯ ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ ข้าพระองค์จะทำมณฑปถวาย ฯ มหาราช ชั่งเถอะไม่ต้องทำ ท้าวสักเทวาธิราชจักมาทำรัตนมณฑปให้ ในที่ที่จะทำปาฏิหาริย์ ฯ ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ ข้าพระองค์ก็จะให้ป่าวร้องเรื่องนี้ ให้ชาวนครทราบทั่วกันก่อน ฯ ดีหละ พระมหาราช บพิตรจงให้ป่าวร้องกันเถิด

พระเจ้าปัสเสนทิโกศล จึงให้ธรรมโฆสกบุรุษขึ้นบนหลังอสงกตหัตถี ให้ป่าวร้องไปทุก ๆ วันถ้วนกำหนดหกวันดังนี้ว่า ได้สดับฟังมาว่าในวันที่เจ็ดต่อแต่วันนี้ไป พระบรมศาสดาจักทรงทำปาฏิหาริย์ข่มขี่เหล่าเดียรถีย์ ณที่โคนต้นคัณฑามพพฤกษ์ ใกล้ทวารสาวัตถีนคร ฝ่ายพวกเดียรถีย์ครั้นรู้ว่าพระศาสดาจักทำปาฏิหาริย์ ณโคนต้นคัณฑามพพฤกษ์แล้ว จึงให้ทรัพย์แก่เจ้าของต้นมะม่วง ให้ช่วยกันตัดต้นมะม่วงบันดามิรอบเมืองสาวัตถีเสียหมดสิ้น ครั้นถึงวันปุณณมีเช้าวันนั้น ธรรมโฆสกบุรุษจึงป่าวร้องอีกว่า ปาฏิหาริย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จักมีวันนี้แน่หละ การประกาศป่าวร้องของธรรมโฆสกบุรุษนั้น ปรากฏเหมือนไปยืนประกาศที่ประตูบ้านเมืองชาวชมพูทวีป ด้วยอานุเทพยดาหากบันดาลให้เปนไป มนุษย์ชนเหล่าใดใด ตั้งใจเพื่อจะไปดู มนุษย์ชนเหล่านั้น ๆ เห็นตนของตนปรากฏถึงเมืองสาวัตถีทีเดียว บริษัทที่ประชุมกันครั้งนั้น มีปริมณฑลกว้างใหญ่ได้ ๑๒ โยชน์

ครั้นเวลาเช้าวันนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังสาวัตถีนครแล้ว เสด็จพุทธดำเนิรออกมา บุรุษเฝ้าสวนราชอุทยาน

นามว่าคัณฑะ นำผลมะม่วงสุกงอมผลใหญ่ประมาณเท่าหม้อกับทั้งข้าวมาเพื่อจะถวายพระราชา ครั้นเห็นพระบรมศาสดาแล้วคิดว่า อัมพผลนี้สมควรแก่พระตถาคตเจ้าจะเสวยแท้ คิดแล้วจึงนำอัมพผลนั้นถวายแก่พระศาสดา ๆ ทรงรับประเคนแล้วประนั่งเสวยอยู่สวนหนึ่งณที่นั้น ครั้นแล้วจึงรับสั่งแก่พระอานนทว่า ดูกรอานนท เธอจงให้เมล็ดมะม่วงนี้แก่นายอยุยานบาล เพื่อให้เขาเพาะลงในที่แห่งนี้ อัมพพฤกษ์นี้จักมีนามว่า คัณฑามพะ พระอานนทเถระจึงได้ทำตามพุทธดำรัสทุกประการ

นายอยุยานบาลจึงคุ้ยดินร่วน ๆ เพาะเมล็ดมะม่วงลงไว้แล้วกลบดินให้มิดเมล็ดมะม่วง ในขณะนั้นเทียว เมล็ดมะม่วงนั้นก็แตกออกงอกเปนรากยั่งลงในพื้นพสุธา แล้วตั้งหน่อแดง ๆ ขึ้นมา ประมาณเท่างอนไถนา มหาชนเมื่อกำลังดูอยู่ หน่อมะม่วงนั้นก็เผล็ดเปนอัมพพฤกษ์มีลำต้นใหญ่ได้ ๑๕ ศอก ลำกิ่งใหญ่ได้ ๑๕ ศอก โดยสูงนั้นได้ ๑๐๐ ศอกถ้วน ในคราวนั้นเทียว ช่อแลผลมะม่วงนั้น ก็เกิดมีขึ้น (ดูก็น่าอัศจรรย์) อัมพพฤกษ์นั้น มีผลสุกเหลืองดังสุวรรณมีรสหวานอะร่อย พวงผลห้อยย้อยดาษดื่นจดพื้นนภาดล ถึงคราวถูกวายุพัด ผลที่แก่จัดรสหวานก็หล่นลงกลาดพื้นพสุธา พวกภิกษุที่ตามเสด็จพุทธดำเนิรมาภายหลัง ได้พากันมาขบฉันตามความพอใจ

ครั้นถึงสายัณหสมัย ท้าวสหัสนัยเทวราชทรงทราบชัดแล้วว่า การทำรัตนมณฑปถวายพระบรมศาสดา เปนภาระหน้าที่ของเราจักต้องทำ แล้วมีเทวดำรัสใช้ ให้วิสสุกรรมเทวบุตร ไปนฤมิตต์ทิพยมณฑปแก้ว

๗ ประการ ให้กว้างใหญ่ประมาณ ๑๒ โยชน์ แลให้มุงด้วยดอกนีลุบลเขียว ครั้นเสร็จแล้ว เทพยดาในห้องหิมพานจักรวาฬวาศ พากันมาสันนิบาตในทิพยรัตนมณฑปนั้น เพื่อจะดูปาฏิหาริย์

สมเด็จพระศาสดาจารย์ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์อันทรมานพวกเดียรถีย์อันมิได้มีทั่วไปแก่ภิกษุสาวกทั้งหลายแล้ว ทรงทราบว่ามหาชนมีความเลื่อมใสมากแล้ว เสด็จดำเนินลงแต่คันหามพุทธบัลลังก์ประทับนั่งณพุทธาสน์ แล้วแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พุทธบริษัทประมาณ ๒๐ โกฏิ ได้ดื่มน้ำอมฤตย์คือมรรคผล

สมเด็จพระทศพลทรงพระรำพึงไปว่า ธรรมเนียมพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ท่านทำปาฏิหารแล้วเสด็จโปรดไหนอีกเล่า ทรงทราบชัดว่าพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ท่านทำปาฏิหารแล้วเสด็จไปยังดาวดึงสภพ (ทรงปรารภแสดงอภิธรรมกถาสนองคุณพุทธมารดา เปนพุทธประเพณีมาดังนี้) พระพุทธองค์ทรงอุฏฐีาการแด่พุทธาสน์ ยกพระบาทเบื้องขวาเหยียบยอดยุคันธรคิรี เหยียบยอดสิเนรุบรรพตด้วยพระบาทเบื้องซ้าย เสด็จทรงจำพรรษกาลเหนือพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาณภายใต้ร่มปาริ-ฉัตตพฤกษ์ ทรงแสดงพระอภิธรรมกถาโปรดเทพยดาทั้งหลาย ตลอดไตรมาสสามเดือน ฝ่ายพุทธบริษัทที่ยังไม่รู้สถานที่พระศาสดาเสด็จไป จึงปรึกษากันว่า พวกเรารอให้เห็นพระศาสดาเสียก่อนจึงจะไปบ้านเรือน ปรึกษากันตกลงแล้ว ก็พากันอยู่ในนั้นสิ้นไตรมาสสามเดือน

ครั้นเมื่อดิถีใกล้จะปวารณา พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าจึงขึ้นไปเฝ้ากราบทูลถามพระศาสดา (เพื่อขอทราบวันเวลาที่จะเสด็จกลับมายังมนุษย์โลก) พระพุทธองค์ทรงตรัสถามพระโมคคัลลานว่าเดี๋ยวนี้สาริบุตรเธออยู่ที่ไหน ฯ ข้าแต่พระองค์ทรงพระเจริญ พระสาริบุตรนั้นท่านอยู่ที่สังกัสสนคร พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นผู้เลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์แล้วออกบรรพชา ฯ ดูกรโมคคัลลาน ต่อแต่นี้ไปเจ็ดวัน ตถาคตจะลงแต่เทวโลก ไปถึงทวารสังกัสสนคร ใครใคร่จะเห็นตถาคต จงไปประชุมกันที่ทวารสังกัสสนครนั้นเถิด พระโมคคัลลานเถรเจ้า รับพุทธพจนาณัติว่าสาธุแล้ว กลับมาบอกแก่บริษัทแล้ว จึงบันดาลอิทธานุภาพ ยังสากลบริษัทสามสิบโยชน์แต่กรุงสาวัตถี ให้มาถึงสังกัสสบุรีครู่เดียวเท่านั้น

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงปวารณาพรรษาแล้วจึงตรัสบอกแก่ท้าวสักกว่า มหาราชบพิตร ตถาคตจักไปยังมนุษย์โลก ท้าวสักกเทวราช ดำรัสให้เรียกวิสสุกรรมมาสั่งว่า ท่านจงไปทำบันไดถวายพระทศพล เพื่อพระองค์จะเสด็จลงไปยังมนุษย์โลก วิสสุกรรมเทวบุตรรับเทพบัญชาแล้ว นฤมิตบันได ๓ บันได คือบันไดแก้วมณีให้มีอยู่กลาง ๑ บันไดเงินให้อยู่ข้าง ๑ บันไดทองให้อยู่ข้าง ๑ ทำศีรษะบันไดทั้ง ๓ ให้ตั้งอยู่ณยอดสิเนรุบรรพต ทำเชิงบันไดทั้ง ๓ ให้จดตั้งอยู่ณประตูสังกัสสบุรี ให้แวดวงด้วยไพทีแล้วด้วยแก้วเจ็ดอย่างเป็นอนัด แล

ละลานตา

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงทำปาฏิหาริย์เบื้องโลกให้เห็นปรากฏ แล้วเสด็จพระพุทธดำเนิรโดยบันไดมณีระหว่างกลาง ท้าวสักกินทร์ทรงอุ้มบาตรแลจีวรตามเสด็จมา สุยามเทวบุตรโบกพัดวาฬวิชนีรำเพยถวายลม ท้าวสหัมบดีพรหมทรงเศวตฉัตรกางกั้นถวาย เทพยดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาฬ พากันบูชาพระบรมศาสดาด้วยทิพคันธมาลาเปนต้น เมื่อพระบรมทสพลเสด็จประทับยืนณเชิงบันได พระสารีบุตรเถรเจ้าถวายอภิวาทก่อนบริษัททั้งปวง พวกพุทธบริษัทนอกจากนั้น จึงถวายอภิวาทพร้อมกันต่อภายหลัง

ในสมาคมบริษัทคราวนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพุทธดำริห์ว่าโมคคัลลานปรากฏว่าเธอมีอิทธานุภาพอยู่แล้ว อุบาลีเถ่าก็ปรากฏว่าเธอเปนวินัยธรอยู่แล้ว ก็แต่บัญญาคุณของสารีบุตรยังหาปรากฏไม่ คนอื่นยกเราผู้สัมมาสัมพุทธเสียแล้ว จะได้มีบัญญาเสมอเหมือนด้วยสารีบุตรก็หาไม่ ตถาคตจักทำบัญญาคุณของสารีบุตรให้ปรากฏในครั้งนี้ ทรงพุทธดำริห์แล้วจึงเริ่มตรัสถามปุถุชนบัญหาขึ้นก่อน ฝ่ายปุถุชนก็กล่าวแก้ถวายได้ ต่อแต่นั้น จึงตรัสถามบัญหาในวิสัยโสดาบันบุคคล ๆ ก็กล่าวแก้ถวายได้ ต่อแต่นั้น จึงตรัสถามบัญหาในวิสัยสกทาคามิบุคคล ๆ ก็กล่าวแก้ถวายได้ ต่อแต่นั้น จึงตรัสถามบัญหาในวิสัยอนาคามิบุคคลแลขีณาสวบุคคล มหาสาวกบุคคล เปนลำดับลำดับไป ผู้ที่ตั้งอยู่ในภูมมรรคผลเบื้องต่ำ ก็ไม่รู้จักแก้บัญหานั้นได้ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคผลเบื้องบน ก็กล่าวแก้บัญหานั้น ๆ ได้ พระอัครสาวกก็กล่าวแก้บัญหาซึ่งทรงถามแล้วใน

วิสัยของอัครสาวกได้ ต่อแต่นั้น ทรงตรัสถามปัญหาในวิสัยของพระสารีบุตร ๆ ก็กล่าวแก้ถวายแคล่วคล่อง พระเถระองค์อื่นหารู้จักแก้ได้ไม่ ด้วยประการฉะนี้แล

พวกมนุษย์ในสมาคมนั้นถามกันว่า พระเถรเจ้าที่กราบทูลแก้ปัญหากับพระศาสดานั้น ท่านมีนามชื่อไร ครั้นทราบว่าท่านชื่อพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร จึงพากันสรรเสริญว่า โอท่านช่างมีปัญญามากจริง จำเดิมแต่นั้นมา พระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรนั้น ได้ปรากฏทั่วไปในระหว่างเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสถามพระสารีบุตร ด้วยคาถาว่า

เย จ สงฺขาตธมฺมาเส เย จ เสขา ปุถู อิธ
เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุฏฺโ เม พฺรูหิ มาริส

ความว่า บุคคลเหล่าใด ในธรรมวินัยนี้ ผู้มีธรรมนับว่าไม่ต้องศึกษาแล้ว คือว่าอเสขบุคคล ผู้เสขยังต้องศึกษาอยู่บุคคล เป็นกัลยาณปุถุชนบุคคล ดูกรสารีบุตรผู้มีธุระเช่นตถาคต เธอมีปัญญารักษาตนไม่มีเหลือเศษ ตถาคตถามแล้วซึ่งปฏิปทาความปรนิบัติเป็นไป ของบุคคลเหล่านั้น จงบอกแก่ตถาคตเถิด

พระบรมศาสดาตรัสถามปัญหาในพุทธวิสัย แล้วตรัสปฏิปุจฉาสอบอีกว่า ดูกรสารีบุตร เนื้อความแห่งปัญหาที่ตถาคตภาสิตโดยย่อนี้ เธอจะพึงเห็นโดยนัยพิสดารได้ ด้วยอย่างไรเล่า พระสารีบุตรเถรเจ้า

พิจารณาดูปัญหาแล้วหาสงสัยมิได้รู้แจ้งชัดว่า พระบรมศาสดาทรงตรัสถามปฏิปทาทางมาแห่งมรรคผล ของเสขบุคคลแลอเสขบุคคลโดยแท้ แต่ว่ายังแคลงในพุทธอัชฌาสัยอยู่ว่า ชื่ออาคมปฏิปทา เราอาจจะกล่าวโดยคล่องปากได้มาก ด้วยสามารถแห่งธรรมมีขันธเปนต้นได้ ถึงเราจะกล่าวถวายให้มากด้วยอาการอย่างไร จักไม่สามารถให้ถูกตามพระพุทธประสงค์ได้

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพุทธดำริห์ว่า สารีบุตรหาความสงสัยในปัญหาไม่แล้ว ก็แต่ยังเคลือบแคลงในอัชฌาสัยของตถาคต ก็เมื่อตถาคตยังไม่ได้ให้นัยแก่เธอ เธอก็จักไม่อาจจะกล่าวให้ต้องตามอัชฌาสัยตถาคตได้ ตถาคตจำจักให้นัยแก่เธอ เมื่อจะทรงประทานนัยแก่พระสารีบุตรนั้น จึงตรัสว่า ดูกรสารีบุตร เธอจงตามเห็นพร้อมซึ่งภูตกายนี้เถิด ได้ยินว่าเกิดพุทธปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า สารีบุตรเมื่อจะกล่าวแก้ปัญหาให้ถูกตามอัชฌาสัยตถาคต จักกล่าวโดยสามารถแห่งขันธเถิด ข้อปัญหานั้นก็ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระสารีบุตร ด้วยร้อยนัยพันนัย พร้อมกับนัยที่พระพุทธองค์ทรงประทาน พระสารีบุตรเถรเจ้าครั้นดำรงอยู่ในพุทธทินนนัยแล้ว กล่าวแก้ปัญหาในพุทธวิสัยถวาย ให้ต้องตามพุทธอัชฌาสัย สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทในสมาคมสถานประมาณ ๑๒ โยชน์ บันดาสัตว์ที่มีอุปนิสัยแก่กล้า ได้ดื่มอมฤตยธาราคือมรรคผลประมาณได้ ๓๐ โกฏิ ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระนราศภมุนี ส่งพุทธบริษัทพวกนั้นไปแล้ว จึงเสด็จพุทธ

จาริกไปตามลำดับ จนบัลฺถึงเมืองสาวัตถี ครั้นรุ่งขึ้นเช้าเสด็จพุทธดำเนิร ไปทรงบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เสด็จกลับจากทรงบิณฑบาตแล้ว พระภิกษุสงฆ์บริษัททำวัตตปรนนิบัติเสร็จ เสด็จเข้าประทับยังคันธกุฎี

ครั้นถึงเวลาสายัณหสมัย พระภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันณโรงธรรมสภา สรรเสิญคุณของพระสาริบุตรว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระสาริบุตรมีปัญญามากว่องไว มีปัญญากำจัดกิเลสเสียได้ แสดงเนื้อความปัญหาซึ่งพระทศพลตรัสถามแล้วโดยย่อให้พิสดารได้ สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จมายังที่ประชุมสงฆ์ทรงตรัสถามทราบเนื้อความแล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสาริบุตรจะได้กล่าวเนื้อความปัญหาที่ตถาคตภาสิตโดยย่อให้พิสดาร มิใช่แต่ในกาลเดี๋ยวนี้ ในกาลก่อนเธอได้กล่าวเนื้อความแห่งคาถาภาสิตโดยย่อ ให้พิสดารได้มาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาอ้างดังต่อไปนี้

อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต ฯลฯ

ความว่า ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตวอุบัติในกำเนิดสรภมฤค[1] อาศรัยอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีพอพระหฤทัยแต่จะทรงประพาสเนือ พระองค์สิทรงพระกำลังมาก จะได้ทรงเอื้อเพื่อกะมนุษย์คนอื่นว่า เขาเปนมนุษย์ชั้นต่ำเขาจะมิลำบากหรือดังนี้หาไม่

---

๑ เนื้อพิเศษ กระทิง

อยู่มากาลวันหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จไปถึงที่ยิงเนื้อ แล้ว
ตรัสกะพวกอำมาตย์ว่า มฤคหนีไปได้โดยด้านของผู้ใด เราจะลงอาชญา
แก่ผู้นั้นเทียว พวกอามาตย์ทั้งหลายคิดเห็นพร้อมกันว่า บางครั้งมฤคยืน
อยู่ห่างกลางซุ้มยังแหกซุ้มออกไปได้ พวกเราช่วยกันต้อนมฤคให้ถูก
แล่นไปที่พระราชาประทับ ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งเถิด ครั้นคิดเห็น
พร้อมใจกันแล้ว จึงเข้าห้อมล้อมพุ่มไม้ใหญ่ไว้ ช่วยกันตีพันดินด้วย
เครื่องประหารมีไม้ตระบองเป็นต้น

ฝ่ายสรภมฤคถูกชนตรวจดูพุ่มไม้เสียสามรอบก่อนแล้ว ตั้งท่าจะหนี
ไปได้แลดูโอกาสที่จะหนี เห็นมีมนุษย์ในทิศอันเศษ ยืนติด ๆ กันหา
ระหว่างมิได้ แขนไหล่ต่อแขนไหล่จดกัน ธนต่อธนก็จดกันแน่นหนา
เหลียวไปเห็นโอกาสว่างที่ทางพระราชาประทับยืนแห่งเดียว จึงมุ่งหน้า
ตรงต่อพระราชาวิ่งฉิวออกไปได้ อุปมัยเหมือนบุรุษกำทรายซัดเข้าในพระ
เนตรพระราชาให้หลับไปฉะนั้น พระราชาทอดพระเนตรสรภมฤคนั้นมีกำลัง
วิ่งไปรวดเร็ว จึงทรงสอดศรแผลงไป

ธรรมดาสรภทั้งหลาย ย่อมเป็นสัตว์ฉลาดหลอกลวงมนุษย์ เมื่อ
ถูกศรแล่นมาตรงหน้า ทำกิริยาให้กำลังเร็วหย่อนลงหยุดเสีย เมื่อถูกศร
แล่นมาเบื้องหลัง ก็วิ่งไปรวดเร็ว เมื่อถูกศรแล่นมาเบื้องบน ก็ทำก้ม
หลังลงหลบเสีย เมื่อถูกศรแล่นมาข้าง ๆ ก็ทำหลีกหลบเสียหน่อยหนึ่ง
ครั้นถูกศรแล่นมาหมายเฉพาะกลางท้อง ก็พลิกท้องด้นลงเสีย ครั้นถูกศร
ล่วงเลยไปแล้ว ก็หนีไปเร็วรุดดุจวลาหกถูกลมพัดฉิวไปฉะนั้น

เมื่อพระยาสรภมฤค ทำมายาหลอกลวงล้มกลิ้งลงครั้งนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีเปล่งสูรนาทตรัสประภาสว่า เรายิงถูกสรภมฤคแล้ว พระยาสรภมฤคนั้นลุกขึ้นแหวกขนัดหมู่พลให้กระจายหนีไปได้ เร็วรุดดุจลมพัดฉะนั้น พวกอำมาตย์ที่ยืนอยู่สองข้าง เห็นสรภมฤคหนีออกไปได้ ต่างถามขึ้นพร้อมกันว่า มฤคเผ่นไปตรงที่ใครยืนเฝ้าอยู่เล่า พวกอำมาตย์พากันตอบว่า มฤคเผ่นไปตรงที่พระราชาประทับยืน พระราชามีพระราชดำรัสว่า เรายิงถูกมฤคแล้ว พวกอำมาตย์ที่รู้เรื่องพูดขึ้นว่า พระราชาทรงยิงถูกมฤคอะไรที่ไหน แล้วพากันเยาะเย้ยกับพระราชาว่า พระราชาของพวกเรา ทรงพระกรุณาแก่มฤค แกล้งยิงให้ผิดเสีย ที่จริงหมายยิงแผ่นดินต่างหาก

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระราชดำริห์ว่า พวกอำมาตย์เหล่านี้เยาะเย้ยเราได้ หารู้จักประมาณคือชัยมานของเราไม่ เราจะนุ่งผ้าให้มั่นถือพระขรรค์ เดิรเท้าเปล่าไปจับเอาสรภมฤคให้จงได้ ทรงดำริห์แล้วก็เสด็จแล่นไล่ไปรวดเร็ว ทรงทอดพระเนตรสรภมฤคนั้น ตามไปไกลได้สามโยชน์ สรภมฤคก็วิ่งเข้าไปในป่า ฝ่ายพระราชาก็เสด็จเข้าไปในป่าไล่ตามติด ๆ กันไป

หนทางที่สรภมฤคเดิรไปในป่านั้น มีหลุมดินดุจเหวมีเชิงรากไม้รากหญ้าเน่า ๆ หมักหมมมากอยู่แห่งหนึ่ง ลึกประมาณ ๖๐ ศอก มีน้ำเต็มอยู่เพียง ๓๐ ศอก ที่ปากหลุมมีหญ้าขึ้นปกคลุมมิดชิด พระยาสรภมฤคนั้นสูบดมกลิ่นน้ำเน่าเข้าจมูกจึงรู้ว่าเปนบ่อหลุมดิน จึงเอียวตัวหน่อยหนึ่ง

แล้วหลีกไปได้ ฝ่ายพระราชาเสด็จวิ่งไล่ไปตรง ๆ ก็พลัดตกลงในหลุมดินนั้น

ฝ่ายพระยาสรภมฤคไม่ได้ยินเสียงบาทแห่งพระราชานั้น หันหน้ากลับมาแลดูไม่เห็นพระราชาจึงรู้ว่า พระราชาจักตกหลุมดินแน่แล้ว จึงย้อนมาแลดูข้างโน้นข้างนี้ เห็นพระเจ้าพาราณสีลำบากหาที่พึ่งมิได้อยู่ในน้ำลึก ให้นึกกรุณาหาความพิโรธไม่ คิดว่าเมื่อเราเห็นอยู่ฉันนี้ อย่าให้พระราชาเธอพินาศเสียเลย เราจักช่วยให้พระราชาพ้นทุกข์นี้เถิด คิดแล้วจึงเข้าไปยืนอยู่ริมปากหลุม แล้วทูลว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่าตกพระทัยกลัวเลย ข้าพระองค์จักช่วยเปลื้องปลดพระองค์ให้พ้นทุกข์ทดแล้วทำเพียรกลั้งก้อนศิลาถมทิ้งลงในบ่อพอให้พระราชายืนได้ เหมือนทำอุตสาหยกบี่ยบุตรฉะนั้น ทำความเพียรจนให้พระราชาขึ้นจากบ่อได้ ให้ประทับหลังของตนนำออกจากป่า พาไปส่งให้เสด็จลงประทับอยู่ที่ใกล้หมู่พลเสนา ถวายโอวาทแก่พระราชาให้ท้าวเธอดำรงอยู่ในบัญจศีล พระราชาไม่อาจละเว้นพระมหาสัตวเสียได้รับสั่งว่า ดูกรสรภมฤคผู้เปนเจ้านายของเรา เชิญไปเมืองพาราณสีกับเรา ๆ จะให้ราชสมบัติเมืองพาราณสีอันกว้างขวาง ๑๒ โยชน์แก่ท่าน ท่านจงครองราชสมบัติตามประสงค์ พระมหาสัตวกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์เปนสัตวเดียรัจฉาน หาต้องการด้วยราชสมบัติไม่ ถ้าพระองค์ยังทรงพระอาลัยในข้าพระองค์อยู่ไซร้ ขอพระองค์จงสมาทานศีลแลให้

ชาวประชาชนเชารักษาศีล ซึ่งข้าพระองค์ทูลถวายแล้วนั้น แล้วให้โอวาทแก่พระราชาทูลลาไปยังอรัญญประเทศ

พระราชามีเนตรนองไปด้วยอัสสุชลธารา ระลึกถึงคุณพระมหาสัตวอยู่พลาง ทางก็เสด็จราชดำเนิรไปถึงหมู่พลเสนา ๆ พากันห้อมล้อมเสด็จกลับยังพระนครพารา แล้วรับสั่งพนักงานเภรีให้เอาธรรมเภรีตีประกาศทั่วไปว่า จำเดิมแต่วันนี้ไปให้ประชาชนชาวสกลรัฏฐทั้งหลายรักษาบัญจศีลจงทุกคน ส่วนพระองค์มิได้ทรงตรัสบอก ซึ่งอุปการคุณที่พระมหาสัตวทำไว้แก่พระองค์แก่ใคร ๆ เลย ทรงระลึกถึงคุณพระมหาสัตวอัฏฐาการแล้วประทับณสยนอาสน์ราชบัลลังก์ มีพระหฤทัยเต็มตื้นด้วยพระปีติ ทรงเปล่งพระอุทานด้วยคาถาหกคาถานี้ว่า

อาสึเสเถว ปุริโส น นิพฺพินฺเทยฺย ปณฺฑิโต
ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ ตถา อิจฺฉึ ตถา อหุ ฯ
อาสึเสเถว ปุริโส น นิพฺพินฺเทยฺย ปณฺฑิโต
ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ อุทกา ถลมุพฺภตํ ฯ
วายเมเถว ปุริโส น นิพฺพินฺเทยฺย ปณฺฑิโต
ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ ยถา อิจฺฉึ ตถา อหุ ฯ
วายเมเถว ปริโส น นิพพินเทยย ปณฑิโต
ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ อุทกา ถลมุพฺภตํ ฯ
ทุกฺขูปนียโตปิ นโร สปณฺโฌ
อาสํ น ฉินฺเทยฺย สุขาคมาย

พหู หิ ผสฺสา อหิตา หิตา จ
อวิตกฺกิตา มจฺจุมุปปชฺชนฺติ ฯ
อจินฺติตมฺปิ ภวติ จินฺติตมฺปิ วินสฺสติ
น หิ จินฺตามยา โภคา อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา ฯ

ความว่า ท่านบัณฑิตปุรุษ มุ่งหวังในทำกิจการของตน ไม่ท้อถอยแลกลับพยายามช่วยเรา จนเราได้พบตัวท่าน เพราะเราต้องการจะขึ้นจากเหวลึก ๖๐ ศอกให้ได้ฉันใด ท่านก็ได้ช่วยเราให้ยืนถนัด สมลึกฉันนั้น แลทั้งได้เห็นตัวท่านช่วยยกพยุงเรา ให้พ้นจากน้ำขึ้นบนบกได้แล้วด้วย

ท่านผู้นรชนถอปรด้วยปรีชา ถึงว่าตนจะใกล้ต่อความทุกข์ร้อนเบียดเบียนอยู่แล้ว ยังตัดความหวังดีต่อทางมาแห่งความสุข (ของผู้อื่นให้ขาดไป) ไม่ได้

เพราะว่า ผัสสความกระทบอารมณ์มีมากอย่าง (คือ ทุกข์บ้าง สุขบ้าง มรณบ้าง ชีวิตบ้าง) แต่มรณไม่เปนประโยชน์แก่สัตว ส่วนชีวิตย่อมเปนประโยชน์แก่สัตวต้องการมาก แต่มรณถึงว่าจะไม่มีใครตริกถึงเลย ก็ย่อมมีมาถึงเอง

เดิมเราไม่ได้คิดเลยว่า เราจักตกบ่อเหว คิดมุ่งแต่ว่าจักทำสรภมฤคให้ตายอย่างเดียวเท่านั้น ก็มาบัดนี้ ความคิดเดิมของเราหายไปหมดแล้ว คือเราไม่ได้คิดเลยทีเดียว โภคือยสปริวารที่จะมีแก่หญิงชาย ใช่จะสำเร็จมาแต่ความคิดอย่างเดียวก็หาไม่ (ต้องอาศรัยวิริยเปนหัวหน้า)

เพราะเหตุนั้น ผู้มีปรีชาควรอบรมทำความเพียรไว้เป็นเบื้องต้น เพราะชนผู้มีวิริยแม้จะมิต้องคิดอะไร หมั่นเพียรทำไปในทางที่ถูกแล้ว โภคคือยศบริวาร ก็ย่อมสำเร็จมีมาแต่วิริยภาพโดยแท้

เมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงเปล่งอุทานอยู่อย่างนั้น จนอรุณสว่างขึ้นมาแล้ว ฝ่ายราชปุโรหิตาจารย์ตื่นขึ้นแต่เช้า จึงเข้ามาเฝ้าพระราชาเพื่อจะถามถึงสุขไสยยา ยืนแอบอยู่ริมทวารห้องพระบรรทม ได้ยินพระสุรสำเนียงพระราชาทรงขับอุทานคาถาจึงดำริห์ว่า เมื่อวันวานพระราชาเสด็จไปยังที่ฆ่ามฤค จักทรงยิงสรภมฤคนั้นผิดไป พวกอำมาตย์ทั้งหลายเขาพากันเยาะเย้ยพระองค์ ท้าวเธอกอบด้วยขัตติยมานะว่า เราจักไปฆ่ามฤคตายแล้วนำมาให้ได้ ท้าวเธอเสด็จตามมฤคตัวนั้นไป จักพลัดตกเหวลึก ๖๐ ศอก สรภราชมฤคมีความกรุณาไม่คิดถือโทษความผิดของพระราชาที่ทำแก่ตน ช่วยสงเคราะห์ยกพยุงพระองค์ให้ขึ้นจากเหวได้ ด้วยเหตุการณ์นั้น ชรอยพระราชาจึงได้เปล่งพระอุทานคาถาดังนี้

เหตุการณ์ที่พระราชาและพระยาสรภมฤคซึ่งทำแล้วต่อกันแลกันไว้ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ปุโรหิตพราหมณ์ เพราะได้ฟังอุทานคาถาของพระราชา อันบริบูรณ์ด้วยพยัญชนะอย่างนี้ มีอุปมาเหมือนเงา อันปรากฏแก่บุคคลผู้แลดูดวงมุขในกระจกเงาแจ่มใส ฉะนั้น

ปุโรหิตพราหมณ์นั้น ครั้นกำหนดรู้ความเรื่องนั้นตลอดแล้ว จึงเคาะพระทวารด้วยเล็บมือของตน พระราชาตรัสถามว่า ใครนั่นเคาะ

ประตูห้องเรา ฯ ข้าแต่เทวบพิตร ข้าพระองค์ผู้ปุโรหิต พระพุทธเจ้าข้า พระราชาทรงเบิดพระทวารรับแล้วตรัสว่า ดูกรอาจารย์ เชิญท่านมานั่งข้างนี้เถิด

ปุโรหิตาจารย์จึงเข้าไปถวายชัยมงคลพระราชาแล้ว นั่งอยู่ณที่สมควรส่วนหนึ่งจึงกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช ข้าพระองค์ทราบเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงทำแล้วในป่านั้นดังนี้ คือพระองค์ทรงเสด็จตามสรภมฤคตัวหนึ่งไป ได้พลัดตกลงในเหว ฝ่ายมฤคนั้น ทำเพียรกลั้งสิลาลงไปให้พระองค์ยืนได้ถนัด แล้วยกพยุงพระองค์ให้ขึ้นจากเหวได้ พระองค์ทรงรลึกถึงคุณของสรภมฤคนั้นแล้ว จึงเปล่งพระอุทานคาถาดังนี้ กราบทูลดังนี้แล้ว จึงกล่าว ๒ คาถาถวายพระราชาดังนี้ว่า

สรภํ คิริทุคฺคสฺมึ ยํ ตฺวํ อนุสฺสรี ปุเร
อลีนจิตฺตสฺส ตุวํ วิกฺกนฺตมนุชีวสิ ฯ
โย ตํ วิทุคฺคา นรกา สมุทฺธริ
สิลาย โยคฺคํ สรโภ กริตฺวา
ทุกฺขูปนีตํ มจฺจมุขา ปโมจยิ
อลีนจิตฺต ตเมว วเทส ฯ

ความว่า พระองค์ทรงเสด็จตามสรภมฤคตัวใด ซึ่งหนีไปในชรอกคีรีก่อน ภายหลังพระองค์กลับมาได้อาศัยความบากบั่นของสรภมฤคตัวนั้น จึงได้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ณบัดนี้

สรภมฤคตัวใด ได้ทำความเพียรถมเหวด้วยก้อนศิลา ช่วยพยุงยกพระองค์ขึ้นจากเหวอันแสนยากที่จะข้ามขึ้นได้ ปลดเปลื้องพระองค์ผู้ระทมด้วยทุกข์ ให้พ้นจากมุขมัจจุคือมรณะได้ พระองค์ทรงประทับนั่งสรรเสริญสุวรรณสรภมฤคนั้น อยู่ณสิริสยนะนี่เทียว

พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสดับคาถาของปุโรหิตาจารย์นั้นแล้ว ทรงพระราชดำริห์ว่า ปุโรหิตาจารย์ผู้นี้ หาได้ไปยังที่ฆ่ามฤคกับด้วยเราไม่ ทำไมมารู้เหตุการณ์ทั้งสิ้นได้ดีเล่า น่าสงสัยนักจะรู้ได้อย่างไรหนอ เราจักถามปุโรหิตาจารย์ดูให้รู้ชัด จึงตรัสพระคาถาที่ ๙ ดังนี้ว่า

กึ ตวำ ตตเถว ตทา อโหสิ
อุทาหุ เต โกจิ นุ เอตทกฺขา
วิวฏจฺฉโท นุสิ สพฺพทสฺสี
ญาณำ นุ เต พฺราหฺมณ ภีสรูปี ฯ

ความว่า เมื่อคราวนั้น ตัวท่านได้มีแล้วคือว่าไปอยู่แล้ว ในที่นั้นด้วยหรือ หรือว่าใครได้บอกความเรื่องนี้แก่ท่าน เราขอถามท่าน ท่านเป็นผู้มีกิเลสเครื่องมุงเปิดเผยแล้ว เป็นสัพพัญญูรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุทั้งปวงได้ กระนั้นหรือ ดูกรพราหมณ์ ญาณปรีชาของท่านเกิดมีกำลังเห็นปรุโปร่งอย่างไรหรือ ท่านจึงได้รอบรู้ประพฤติเหตุนั้นได้

พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลสนองพระราชปุจฉาว่า ข้าพระองค์หาใช่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าไม่ เนื้อความแห่งคาถาที่พระองค์ทรงตรัสชัดเจน

มิได้ทำพยัญชนะให้ลบเลือนนั้น นั่นแหละมาปรากฏแจ่มแจ้งแก่ใจ ข้าพระองค์ดังนี้ กราบทูลแล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๑๐ ถวายดังนี้ว่า

น เจวาหำ ตตถ ตทา อโหสึ
น จาปิ เม โกจิ นำ เอตทกฺขา
คาถาปทานญฺจ สุภาสิตานำ
อตฺถำ ตทาเนนฺติ ชนินฺท ธีรา ฯ

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมของชาวประชา เมื่อคราวนั้น ข้าพระองค์หาได้ไปอยู่ในที่นั้นไม่เลยทีเดียว อนึ่ง ถึงใคร ๆ ก็หาได้บอกความเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์ให้รู้ไม่ ก็แต่ว่า เนื้อความบทแห่งคาถาที่พระองค์ทรงภาสิตชัดเจน มิได้ทำพยัญชนะให้ลบเลือน อันใดมีอยู่ นักปราชญ์มีปัญญาฉลาด นำเนื้อความแห่งคาถานั้นมาใคร่ครวญดูอาจรู้ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาของตนได้ ไม่ต้องมีใครบอก

พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงยินดีเลื่อมใสต่อปุโรหิตาจารย์ ทรงพระราชทานทรัพย์ให้มากมาย จำเดิมแต่นั้นมา พระราชาทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น แม้มนุษย์ชนทั้งหลาย พากันยินดีทำบุญต่าง ๆ ครั้นถึงกาลมรณะแล้ว ก็ได้ไปเกิดในสัคคบุรีเมืองสวรรค์

อยู่มากาลวันหนึ่ง จึงพระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสชวนปโรหิตว่า เราจักไปยิงเป้าเล่นด้วยกัน ดำรัสแล้วพาปุโรหิตเสด็จราชดำเนินไปยังสวนอุทยาน ครานั้น ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรเห็นเทวบุตรเทวธิดาเกิดขึ้นมาใหม่ ๆ มาก จึงทรงเทพรำพึงไปว่า นี่เหตุเป็นอย่างไร

หนอ เมืองสวรรค์จึงเต็มไปด้วยเทวบุตรแลเทวธิดา พิจารณาแล้ว ทราบชัดซึ่งความที่พระยาสรภมฤค ช่วยพระราชากาสีให้ชื้นจากเหว แล้วให้ดำรงอยู่ในศีล ทรงทราบฉันแล้วจึงดำริห์ว่า มหาชนพากันทำบุญกุศล ด้วยอำนาจพระราชานุภาพ ด้วยเหตุนั้น เทวโลกจึงคับคั่งไปด้วยเทวบุตรแลเทวธิดา ก็บัดนี้ พระราชาเสด็จไปยังราชอุทยานเพื่อจะปะลองยุทธยิงเบ้า จำเราจะไปทดลองพระราชา ให้ท้าวเธอเปล่งสีหนาทแล้ว แลให้พระองค์ทรงประกาศคุณของสรภมฤคราช แล้วจะให้ท้าวเธอทรงทราบว่าเราเปนองค์อินทร์ จักสถิตณอากาศแสดงธรรมถวายพระราชา ประกาศคุณแห่งเมตตาแลบัญจศีลแล้วจึงจะกลับมา ทรงดำริห์แล้วก็เสด็จไปยังราชอุทยานแห่งพระเจ้ากาสี

พระเจ้ากรุงพาราณสีกาสิกราช ทรงพระราชดำริห์ว่า เราจักปะลองยุทธยิงเบ้า แล้วทรงโก่งธนูพาดลูกศรเข้ากับสายธนู ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงสำแดงรูปสรภมฤค ให้ปรากฏในระหว่างพระราชาแลวงเบ้า ด้วยอานุภาพของพระองค์ พระเจ้ากรุงพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นสรภมฤคนั้นแล้ว ก็ยั้งพระทัยหาแผลงศรไปไม่

ครั้งนั้น ท้าวสหัสสนัยน์เทวราช จึงเข้าสิงอยู่ในสรีระแห่งพราหมณ์ปโรหิต แล้วมีเทวราชดำรัสตรัสพระคาถานี้ว่า

อาทาย ปตฺตๆ ปรวิริยฆาตี
จาเป สรๆ กึ วิจิกิจฺฉเส ตุวๆ

นุณฺโณ สโร สรภึ หนฺตุ ขิปฺปึ
อนฺนึ หิ เอตึ วรปณฺณ รณฺโณ

ความว่า พระองค์ทรงจับศร อันประกอบด้วยก่าหางธน อันจะขจัดเสียได้ซึ่งความเพียรของผู้อื่น (ศัตรูอื่น) สอดใส่เข้าในแหล่งแล้ว พระองค์ยังทรงเพื่อนพระทัยอะไรเล่า ลูกศรที่พระองค์จะทรงแผลงไปนั้น ก็หาหย่อนยานประการใดไม่ ขอพระองค์จงฆ่าสรภมฤคเสียโดยเร็วพลันเถิด ข้าแต่พระองค์ทรงพระปัญญาอันประเสริฐ เพราะว่า สรภมฤคนับว่าเปนพระกระยาหารอย่างโปรด ของพระราชามหากษัตริย์ เพราะฉนั้น ขอพระองค์ทรงแผลงศรไปเถิด

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ได้ทรงสดับคาถาภาสิตของปุโรหิตอินทรพราหมณ์นั้น จึงตรัสคาถาประพันธตอบว่าดังนี้

อทฺธา ปชานามิ อหึปิ เอตึ
อนฺนึ มิโค พฺราหฺมณ ขตฺติยสฺส
ปุพฺเพ กตญฺจ อปจายมาโน
ตสฺมา มิคึ สรภึ โน หนามิ

ความว่า ดูกรพราหมณ์ เรารู้ประจักษ์แจ้งจริงใจว่า สรภมฤคนั้นเปนอันนาหารอย่างโปรดปรานของขัตติยราชแท้ ก็แต่ว่า เราจะบูชาคุณซึ่งสรภมฤคนี้ได้ทำแก่เราไว้ในครั้งก่อน เพราะเหตุดังนั้น เราจะฆ่าสรภมฤคนั้นไม่ได้เลย

ลำดับนั้น ท้าวสักกราช จึงตรัสบาทคาถา ๒ คาถาดังนี้ว่า

เนโส มิโค มหาราช อสุเรโส ทิสมฺปติ
เอตำ หนฺตฺวา มนุสฺสินฺท ภวสฺสุ อมราธิโป ฯ
สเจ มหาราช วิจิกิจฺฉเส ตุวำ
หนฺตุ มิคำ สรภำ สหายกำ
สปุตฺตทาโร นรวีริย เสฏฺฐ
หนฺตวา โน เจ ตุวำ เอตรณึ ยมสฺส ฯ

ความว่า ข้าแต่พระมหาราช มีพระอำนาจปกแผ่ไปในสรรพทิศ รูปที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรนั่น หาใช่มฤคโดยตรงไม่ รูปนั่นคือท้าวสักกผู้ใหญ่กว่าพวกอสูรจำแลงเป็นมฤคต่างหาก ข้าแต่พระองค์ผู้จอมมนุษย์ พระองค์จงทรงฆ่าท้าวสักกเทวราชนั้นเสียแล้ว จะได้เป็นอธิบดีในหมู่อมรเทพยดา คือว่าเป็นสักกเทวราช

ข้าแต่พระมหาราช ผู้องอาจอย่างยิ่งกว่านรชน ถ้าหากว่า พระองค์ยังแคลงพระทัยคิดเห็นว่าจะฆ่าสรภมฤคผู้สหายของเราดังนี้แล้ว แล ไม่กล้าฆ่าสรภมฤคนั้นได้ ไซร้ ตัวพระองค์เองกับราชโอรสแลราชชายา จักไปยังเวตรณีนรกของท้าวยมราชแน่นอน (ท้าวเทวราชตรัสคาถานี้ประสงค์จะชู่ให้พระราชาสดุ้งพระทัยกลัว)

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสดับคาถาภาสิตดังนั้นแล้ว จึงตรัส ๒ พระคาถาตอบดังนี้ว่า

กามๆ อหๆ ชานปทา จ สพฺเพ
ปุตฺตา จ ทารา จ สหายสงฺฆา
คจฺฉาม ตๆ เวตรณึ ยมสฺส
น เตฺวว หญฺเญ มม ปาณทสฺส ฯ
อยๆ มิโค กิจฺฉคตสฺส มยฺหๆ
เอกสฺส กตฺตา วิวนสฺมึ โฆเร
ตๆ ตาทิสๆ ปุพฺพกิจฺจๆ สรนฺโต
ชานๆ มหาพฺรหฺเม กถๆ หเนยฺยๆ ฯ

ความว่า ตัวเราก็ดี ประชาชนทั่วทั้งชนบทก็ดี โอรสแลชายา ทั้งหมู่ญาติมิตรสหายทั้งหลายก็ดี จะพากันไปยังเวตรณีนรก ของท้าวยมราชนั้นจริง ๆ ก็ตามเถิด เราจะพึงฆ่าสรภมฤคผู้ให้ชีวิตแก่เราไว้ เราฆ่าไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ดูกรมหาพราหมณ์ เมื่อเราคนเดียวหาเพื่อนมิได้ เข้าไปในป่ากว้างทางเปลี่ยวอันทารุณ พลัดตกเหวลงไปแสนลำบากยากที่จะขึ้นได้ สรภมฤคตัวนี้ ทำอุปการกิจช่วยยกเราขึ้นจากเหวได้ ให้ชีวิตไว้ เราระลึกได้ซึ่งบุรพกิจ ที่สรภมฤคทำเช่นนั้นแก่เรา เมื่อเรารู้จักคุณของสรภมฤคจริงใจ ไฉนจะควรฆ่าสรภมฤคนั้นได้เล่า

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชเจ้า จึงออกจากสถิรแห่งปุโรหิตทรงนฤมิตต์ให้เป็นอัตภาพท้าวสักกแล้ว ประดิษฐานอยู่ณอากาศเวหา เมื่อจะทรงประกาศคุณของพระราชา ตรัส ๒ พระคาถานี้ว่า

มิตฺตาภิราธิ จิรเมว ชีว
รชฺชํ อิมํ ธมฺมคุเณ ปสาส
นารีคเณหิ ปริจารยนฺโต
โมทสฺสุ รฏฺเฐ ติทิเวว วาสโว ฯ
อกฺโกธโน นิจฺจปสนฺนจิตฺโต
สพฺพาติถึ ยาจโยโค กตฺวา
ทตฺวา จ ภุตฺวา จ ยถานุภาวํ
อนินฺทิโต สคฺคมุเปหิ ฐานํ ฯ

ความว่า พระองค์ผู้ทรงอภิรมย์ต่อมิตต์ คือไม่ประทุษฐร้ายมิตต์ ขอให้พระองค์เจริญพระชนม์ชีพยืนยิ่งนาน แลขอพระองค์จงทรงดำรงอยู่ในคุณธรรมปกครองราชสมบัติอันนี้ อันหมู่สนมนารีหากบำเรอด้วยกามสุขทุกทิวาราตรี จงทรงพระปราโมทย์ยินดีในรัฏฐมณฑล โดยผาสุขแสนสำราญ เปรียบปานดังท้าวเวสวาศพในไตรทิพยสถานฉนั้น

อนึ่ง ขอให้พระองค์มีพระหฤทัยชื่นบาน ปราศจากความพิโรธ จงปราโมทย์บำเพ็ญทานแก่ธรรมิกสมณพราหมณ์ผู้อติถี พระองค์ทรงปริจาคทานแล้วด้วย ทรงเสวยด้วยพระองค์แล้วด้วย ตามสมควรแก่อานุภาพ เพราะได้บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น จะเป็นผู้บันเทิงแล้วด้วย จะเป็นผู้อันสัตวโลกไม่นินทาพากันสรรเสริญแล้วด้วย ไปอุบัติยังสถานวิมานเมืองสวรรค์

เอวํ วตฺวา ท้าวสักกเทวราชทรงประกาศอย่างนี้แล้ว จึงถวาย

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

โอวาทพระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช ข้าพระองค์มาเพื่อจะคาดคั้น (จับความเท็จ) พระองค์ ๆ หาให้จับความเท็จของพระองค์ได้ไม่ ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ถวายโอวาทแล้วก็เสด็จไปยังที่อยู่ของพระองค์

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว มีพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สาริบุตรมิใช่จะรู้ชัดซึ่งเนื้อความ แห่งปัญหาที่ตถาคตภาษิตโดยย่อให้พิสดารได้แต่เดี๋ยวนี้ก็หาไม่ ถึงในกาลปางก่อนเธอก็รู้ชัดซึ่งเนื้อความ แห่งคาถาภาสิตโดยย่อ ให้พิสดารได้มาแล้วเทียว ตรัสแล้วจึงตรัสประชุมชาดกว่า พระเจ้ากรุงพาราณสีในกาลครั้งนั้น สืบขันธประวัติมาคือ อานนท พราหมณ์ปุโรหิตในกาลครั้งนั้น สืบขันธประวัติมาคือสาริบุตร สรภมฤคในกาลครั้งนั้น สืบขันธประวัติมาคือเราผู้สัมมาสัมพุทธตถาคต มีพุทธพจน์ให้จบลง ด้วยประการฉะนี้

จบสรภชาดก

พรรณนาเนื้อความแห่งเตรสนิบาต อันประดับด้วยชาดก ๑๐ ชาดก ในอรรถกถาแห่งชาดก จบเพียงนี้
